

Uio • Universitetet i Oslo

Kvinner i arbeid i Nordhordland i perioden 1760-1815:
Kvinneres arbeidsoppgaver, posisjon i samfunnet og betydningen av
hennes sivilstand i tidlig moderne tid.

Astrid Marie Fossan

(Kandidatnr: 915002.)

Masteroppgave i historie

Universitetet i Oslo

Institutt for arkeologi, konservering og historie

Vår 2021

Forord

Først og fremst vil jeg takke veilederen min Hilde Sandvik for alle gode råd, utallige kilder og oppmuntring gjennom perioden. Hilde har vært en trygg person å støtte seg på i løpet av våren 2020, høsten 2020 og våren 2021. Jeg er takknemlig for å ha fått hjelp av en så dyktig historiker og empatisk person.

Jeg vil takke familien min for støtte gjennom hele perioden og korrekturhjelp den siste måneden. Oppgaven ble bedre på grunn av dere.

Jeg vil også takke digitalarkivet.no for kilder i en periode hvor koronapandemien har gjort tilgang til arkiv vanskelig. En ekstra takk rettes til Håkon Aasheim som har vært bidragsyter for transkriberingen av kildene fra Nordhordland. Uten disse transkripsjonene hadde jeg ikke kommet meg gjennom like mange kilder.

Sammendrag

Denne masteroppgaven undersøker nyansene av kvinners arbeid i Nordhordland i tidlig moderne tid, i tidsperioden 1760-1815. Problemstillingen er: Hvordan kan tingbøkene brukes som kilde for å forstå kvinners arbeid, og dermed også deres posisjon i samfunnet? Ved hjelp av tingbøkene har jeg utforsket hvordan kvinner arbeidet i perioden jeg undersøker. Jeg har også tatt utgangspunkt i tidligere forskning om emnet. Ved hjelp av tingbøkene fant jeg at kvinner utførte svært varierte og en del fysiske arbeidsoppgaver. Funnene i oppgaven om kvinners arbeid viser at de ikke kun jobbet innendørs, men også utendørs. Jeg har sett at kvinners sivilstand hadde stor betydning for hvilke typer arbeid en kvinne utførte. I tillegg hadde sivilstand nær sammenheng med hennes posisjon i samfunnet.

Innholdsfortegnelse

1	Innledning.....	7
1.1	Problemstilling, kildeavgrensning og oppgaveinndeling	7
1.2	Tidligere forskning	8
1.3	Metodeutdypning.....	8
1.3.1	Pronomenmetoden.....	9
2	Historiografi	12
2.1	Kvinnerens posisjon i Norge	12
2.2	Nye tanker om kvinner og deres arbeid.....	14
2.3	Hvorfor en kvinnes sivilstand var viktig	16
2.4	Var kvinner umyndige?	18
3	Nordhordland: 1760-1815	19
3.1	Enkle kår.....	19
3.2	Kystnæringen svikter og strilen gjør opprør.....	20
3.3	En vanskelig tid for nordhordlendingene?.....	21
4	Giftede, enker og ugifte.....	22
4.1	Giftede kvinner.....	22
4.1.1	Høy giftemålsalder	22
4.1.2	Kvinner i arbeid på gården	23
4.1.3	Inntekt fra losjerende	26
4.1.4	Kona passer gården når mannen er borte.....	27
4.1.5	Når levebrødet ikke strekker til	30
4.1.6	Var det viktig å være gift?	32
4.2	Enker	34
4.2.1	Den livsviktige ektemaken	34
4.2.2	Beskytte gårdens ressurser	36
4.2.3	Å gifte seg på nytt.....	39
4.2.4	Innlosjering.....	40
4.2.5	Hva kan dette si om enkers posisjon i samfunnet?	41
4.3	Ugifte kvinner.....	42
4.3.1	Vanskelig å finne.....	42
4.3.2	En kvinnes ære	43
4.3.3	Hvordan arbeidet de?.....	44
4.3.4	Leiermål.....	45
4.3.5	Hva kan dette si om ugifte kvinners posisjon i samfunnet?	47
5	Tjenestepiker	49
5.1	Streng straffer for dårlig utført arbeid	50

5.2	Sendebud	54
5.3	Et fysisk krevende arbeid	56
5.4	Tradisjonelt kvinnearbeid.....	58
5.5	Var tjenestepikene i en sårbar posisjon?.....	60
5.6	Hva kan dette si om tjenestepikenes posisjon i samfunnet?	64
6	Barselseng	65
6.1	Barsel som begrep	65
6.2	Urene kvinner	66
6.3	Gifte kvinner i barsel.....	67
6.3.1	Barsel som arbeid	72
6.4	Ugifte kvinner i barsel.....	74
6.5	Hva kan dette si om barselkvinneres posisjon i samfunnet?	80
7	Konklusjon	81
8	Ressurser	85

1 Innledning

I boken *Norsk Historie 800-1536 – Frå krigerske bønder til lydige undersåttar*, skriver Jón Viðar Sigurðsson: «I byane finn vi stort sett den same arbeidsdelinga som på landsbygda. Kvinnen arbeidde for det meste innandørs og mennene utendørs».¹ Var det virkelig så enkelt? Kan man konstatere, i historieforskning, at kvinner arbeidet for det meste inne, og menn for det meste ute? Dette er en forenkling av kvinners arbeidssituasjon i tidlig moderne tid. Det er nettopp dette jeg undersøker i min masteroppgave. Her er et eksempel fra en tingboksak fra 1786 som viser det motsatte av sitatet, nemlig at en kvinne arbeidet ute: «Lars Ascheland ike selv var tilstæde den omvundne Tiid og skar Lyng, men vel hans Tjeneste Pige det nu førte Vidne Karen Torbjørnsdotter».² Selv om sitat og tingbok er fra forskjellige tidsepoker er de sammenlignbare. Dette motsetningsforholdet mellom sitat og tingbok vekket min interesse og derfor ser denne oppgaven på kvinners arbeidsoppgaver, posisjon i samfunnet og betydningen av hennes sivilstand i tidlig moderne tid.

1.1 Problemstilling, kildeavgrensning og oppgaveinndeling

Problemstillingen min er: Hvordan kan tingbøkene brukes som kilde for å forstå kvinners arbeid, og dermed også deres posisjon i samfunnet? Ved hjelp av tingbøker forsker jeg på dette i denne oppgaven. For å begrense oppgavens omfang har jeg valgt å fokusere på Nordhordland i tidsperioden 1760-1815. I tillegg til tingbøkene som primærkilde, har jeg brukt tidligere forskning for å belyse temaet i oppgaven min. Kvinners sivilstand i den valgte perioden er også aktuell med tanke på å forstå kvinners stilling i samfunnet i Nordhordland. Perioden er interessant på grunn av blant annet strileopprør, og vanskelige tider området møtte som følge av økede skatter og svikt i fiske. Denne sammenhengen går jeg nærmere inn på i kapittelet mitt om Nordhordland.

Oppgaven er inndelt slik at jeg studerer sivilstand først: gift, enke og ugift. Deretter studeres et viktig arbeidsområde for kvinner i tidlig moderne tid: å gå i tjeneste. Folketellingen fra 1801 registrerte at 5250 kvinner gikk i tjeneste i Nordre-Bergenhus.³ Det siste kapittelet i oppgaven bygger på at ordet «barsel» stadig dukket opp i sammenheng med kvinner, mens jeg

---

¹ Jón Viðar Sigurðsson. Anne Irene Riisøy. *Norsk Historie 800-1536 – Frå krigerske bønder til lydige undersåttar*. Norge: Det Norske Samlaget, 2011. 191.

² Tb, NH. Nr.47. 1785-1790, 89.

³ *Folketeljinga 1801 ny bearbeiding*. Oslo: Statistisk Sentralbyrå, 1980.120-121.

undersøkte tingbøkene. Dette emnet har jeg valgt å gå dypere inn på, da det er verdt å utforske om barsel var en del av en kvinnes arbeidsliv.

1.2 Tidligere forskning

I denne oppgaven referer jeg til en del tidligere forskning gjort på kvinners arbeidsoppgaver i tidlig moderne tid. En av bøkene jeg viser mye til er *A bitter living – Women, Markets and social capital in early modern Germany* av Sheilagh Ogilvie.⁴ Denne boken inspirerer delvis kapittelinnledning i oppgaven min, ved å dele inn etter sivilstand: ugift, gift eller enke. Jeg bruker også boken *Levebrød* som beskriver svenske forhold med tanke på kvinner og arbeid.⁵ I boken *Med Kjønnsperspektiv på norsk historie* har del to om tidlig moderne tid vært mitt oppslagsverk gjennom hele prosessen.⁶ Jeg har brukt disse tre bøkene som hovedlitteratur i min undersøkelse av kvinners arbeid. Disse kildene beskrives nærmere i oppgavens historiografi-kapittel. Jeg vil nå diskutere metoden jeg har brukt for å finne kvinner i de ulike sakene i tingbøkene. I tillegg beskriver jeg inspirasjonen bak denne metoden.

1.3 Metodeutdypning

Først diskuterer jeg tingbøkene som kilde. Jeg lot meg inspirere av en masteroppgave hvor forfatteren Monika Antun diskuterer tingbøkene som kilde. I «Kvinnene på bygdetinget i Nordhordland midt på 1600-tallet» diskuterer Antun om hvor pålitelige kildene er, og om tingbøkernes fordeler og ulemper.⁷ En stor fordel med tingbøkene er den detaljerte beskrivelsen man får om mennesker i tidlig moderne tid, ulik noen annen kilde.⁸ En ulempe er at sorenskriverne ofte var danske, av høyere sosial klasse, som kan ha påvirket hvordan sakene ble fremstilt.⁹ Antun legger også vekt på at de som danske kan ha hatt problemer med det norske språket.¹⁰

---

⁴ Sheilagh Ogilvie. *A Bitter Living – Women, Markets, and Social Capital in Early Modern Germany*. New York: Oxford University Press, 2003.

⁵ Benny Jacobsson, Maria Ågren. *Levebröd - Vad vet vi om tidligmoderne könsarbetsdelning?* Uppsala: Swedish Science Press, 2011.

⁶ Gro Hagemann, Kari Melby, Hege Roll-Hansen, Hilde Sandvik, Ingvild Øye. *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*. Oslo: Cappelen Damm, 2020.

⁷ Monika Antun. «Kvinnene på bygdetinget i Nordhordland midt på 1600-tallet Ei gransking av kvinners stilling og posisjon i tinginstitusjonen; Retthandheving og praksis i Nordhordland sorenskriveri 1642-1668», Masteroppgave. Universitetet i Bergen. 1999.

⁸ Antun, «Kvinnene på bygdetinget i Nordhordland midt på 1600-tallet», 14.

⁹ Antun, «Kvinnene på bygdetinget i Nordhordland midt på 1600-tallet», 14-15.

¹⁰ Antun, «Kvinnene på bygdetinget i Nordhordland midt på 1600-tallet», 15.

Tingbøkene var skrevet av embetsmenn og Antun beskriver dette som en ulempe. Jeg mener dette også kan være en fordel. Sorenskriverne var tross deres mangler godt utdannede mennesker. I de fleste saker jeg har lest er språket lett å forstå og sakene flyter godt.

Tingbøkene byr på metodiske utfordringer når de brukes som kilde til informasjon om kvinners arbeid. Tingbøkene er øyeblikksbilder og det er ikke alle saker som er like relevant. De gir likevel informasjon om menneskene, tinget i seg selv og samfunnet rundt dem. I det store og det hele kan man si at tingbøkene er en av de beste kildene vi har for å forstå tidlig moderne tid.

Jeg bruker tingbøker for perioden 1760-1850. En ting som er verdt å nevne er at to tingbøker mangler/er ikke transkribert: 49 og 50. Jeg bruker derfor tingbøkene 44, 45, 46, 47, 48 og 51. Jeg mener seks tingbøker holder for å få en god oversikt over kvinnene i Nordhordland. Jeg har tatt visse forholdsregler når jeg har undersøkt tingbøkene; vitner kan lyve, dommen kan være feil og det kan være skrivefeil. Når jeg undersøker de ulike sakene for å finne kvinnene ser jeg ikke kun saken som helhet, men opplysningene som kan hjelpe meg å finne kvinnene og deres arbeidsoppgaver. Sakene i seg selv er ikke alltid interessante for oppgaven min, men noen ganger er den det. Sakene kan handle om leiermål, vold og stjeling. Jeg interesserer meg mer for hvordan kvinnene beskrives, hva de gjør og hva de sier når de vitner. Er det opplysninger om arbeid i disse sakene? Tidvis, og det er det jeg prøver å fange når jeg leser dem. Jeg har blant annet gått gjennom en rettsak fra Nordhordland rundt 1812, hvor en mann er beskyldt for å ha stjålet sauer av en nabo.¹¹ Det kommer fram at kvinnene i historien jobber med litt av hvert, blant annet: saueklipping, gjeting av sauer ned fra fjellet Ulriken og at de har ansvar for sauene når de står i fjøset. Det er viktig å ha et åpent sinn når man leter i slike kilder. I denne saken var kvinnene svært allsidige i arbeidsveien, om de var tjenestepiker eller kona til husbonden.

1.3.1 Pronomenmetoden

I samarbeid med veilederen min Hilde Sandvik har jeg utviklet en metode kalt pronomenmetoden. Metoden er inspirert av Maria Ågrens artikkel: «Making Her Turn

---

¹¹ Tb.NH. Nr. 51, 1812–1815, 78.

Around: The Verb-Oriented Method, the Two-Supporter Model, and the Focus on Practice».¹² Ågren bruker England som et eksempel hvor yrkestitler som baker og smed var mer vanlig. Tidligere har yrkestitler vært brukt i historieforskning for å studere arbeidsliv. Hun forklarer at engelske kvinner ofte havnet i skyggen av dette.¹³ Kvinnene hadde ikke disse yrkestitlene, og for å finne kvinners arbeidsområdene deres må en bruke andre metoder. Ågrens løsning er å søke etter verb i stedet, altså handlinger som kvinner kan ha utført i sammenheng med arbeid. I Sverige var det også sjeldent at menn hadde yrkestitler. Å søke etter de tradisjonelle yrkestitlene som baker, smed og mer ville ikke gi noe svar på hva hverken kvinner eller menn arbeidet med. Ågren oppsummerer det godt i denne setningen: «Som et resultat, har historikere måtte se etter annen type data: data som ikke reflekterer hvem som har ansvaret for skattebetaling, er husholdsoverhode, eller hva som er påstått yrke, men, heller, faktiske arbeidsaktiviteter.»¹⁴

Hun bruker rettsaker som kilde, hvor hun anvender denne verbmetoden. Et eksempel er en rettsak hvor et barn har falt oppi en gryte hvor det kokes pølser.¹⁵ I rettsdokumentet kommer det fram at kvinnene i historien i dette tidsrommet flettet kurver, men de løftet også en tung kjele. Det kommer fram at Mats, en arbeider, passet på barnet som senere falt i kjelen. Ågren viser til at kvinner kunne løfte tunge objekter og menn kunne passe barn, selv om disse arbeidene tradisjonelt sett har blitt sett på som kvinnearbeid og mannsarbeid.¹⁶ Dette åpner for en nyansforståelse av kvinners arbeid og plass i samfunnet. Det viser at kvinner og menn arbeidet etter hva som lønte seg i øyeblikket, og ikke av stereotypiske fordommer. Mitt mål er å finne informasjon om kvinnene inspirert av metoden Ågren anvendte.

Min metode, pronomenmetoden, går ut på å finne kvinner i tingboksakene ved å bruke ulike søkeord på digitalarkivet.no i perioden 1760-1815. Dette kan være pronomen som «hun», men jeg brukte også søkeord fra andre ordklasser som f.eks «hustru» som er et substantiv.

Utvidelsen av søkeord viser hvordan pronomenmetoden utviklet seg underveis i

---

¹² Maria Ågren. "Making Her Turn Around: The Verb-Oriented Method, the Two-Supporter Model, and the Focus on Practice." *Early Modern Women* 13, no. 1 (2018): 144-152. doi:10.1353/emw.2018.0057.

¹³ Ågren, «Making her turn around», 145.

¹⁴ Min oversettelse: "As a result, historians have had to look for other types of data: data that reflect not tax responsibility, or household headship, or alleged occupation, but, rather, actual work activities." Ågren, «Making her turn around», 146.

¹⁵ Ågren, «Making her turn around», 147.

¹⁶ Ågren, «Making her turn around», 148.

forskningsprosessen. Metoden er oppkalt etter å ha brukt pronomen som første søkekriteriet. Søkeordet jeg fikk flest treff på var ordet «hun». I tingbok nr. 46 får jeg for eksempel 597 treff når jeg bruker dette søkeordet.¹⁷ Jeg har også brukt spesifikke ord tilpasset de ulike kategoriene. For å finne tjenestepiker brukte jeg ordet «tjeneste». Det fungerte bedre som søkeord enn tjenestepige ettersom tjeneste piige ofte er delt i to. Hvis man deler søkeordet i to får man færre treff og man går glipp av kvinner som blir beskrevet som å «gå i tjeneste». Ved å prøve og feile kom jeg fram til søkeordet som passet mine kategorier: ugift, gift, enke, tjenestepiker og barsel.

For å finne gifte kvinner gir søkeordene «kone» eller «hustru» mange treff. «Hustru» brukes ofte når en kvinne blir beskrevet som kona til en mann, og da kan man være hundre prosent sikker på at kvinnen er gift. «Kone» brukes til tider om kvinner som kanskje er enker eller er eldre, og er derfor ikke en like sikker metode. «Enke» er et godt søkeord, og det er mange enker i tingbøkene. Menn blir også beskrevet som enker, men skilles fra kvinnene som «enkemand». Ugifte kvinner er de vanskeligste å søke etter. Jeg bruker ordet «hun» som søkeord, deretter siler jeg ut de ugifte etter hvert som jeg leser sakene. De ugifte kvinnene har ofte patronymikon som etternavn, dvs. et mannsnavn fulgt av ordet datter. Hvis de hadde vært gift, hadde det stått i teksten, slik som det gjør når gifte kvinner blir beskrevet. Det står derimot sjeldent at noen er ugifte. Jeg har brukt noen av de samme sakene i de forskjellige kapitlene, men da har søkelyset vært på forskjellige mennesker: kona, enka eller tjenestepiken. Noen av sakene kommer man over tilfeldig mens man leser. Det er ikke alltid sakene blir oppdaget via søkeord, men det er et hjelpemiddel og noe jeg har brukt gjennom hele masterperioden.

---

¹⁷ Tb.NH. Nr. 46, 1771 – 1778.

2 Historiografi

I denne delen av oppgaven presenterer jeg tre bøker som beskriver kvinners posisjon og/eller arbeid i perioden 1700- og starten av 1800-tallet. Dette er en kort introduksjon til bøkene, som jeg kommer til å referere til gjennom hele oppgaven. Boken *Med kjønnsperspektiv på norsk historie* setter søkelys på norske kvinners posisjon i samfunnet, og jeg refererer til Hilde Sandviks del som omhandler tidlig moderne tid.¹⁸ De to andre bøkene fokuserer spesifikt på kvinners arbeid i perioden jeg undersøker. Boken *Levebröd* skildrer svenske forhold.¹⁹ Boken *A bitter living* skildrer tyske forhold, spesielt området Württemberg.²⁰ Jeg vil bruke disse verkene for å forstå kvinners posisjon i samfunnet og hvordan de arbeidet. Bøkene kan også brukes som inspirasjon til forskjellige metoder for å forstå, og finne kvinner i perioden jeg undersøker. Dette kan knyttes til problemstillingen min: Hvordan kan tingbøkene brukes som kilde for å forstå kvinners arbeid, og dermed også deres posisjon i samfunnet? Jeg vil også bruke forfatterne fra de ulike bøkene for å svare på spørsmålet: var kvinner umyndige? Jeg vil først ta for meg kvinners posisjon i samfunnet i tidlig moderne tid i Norge ved hjelp av Sandviks del i boken *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*.

2.1 Kvinners posisjon i Norge

Sandvik fastslår at både kvinner og menn var like avhengige av hverandres arbeid.²¹ Dette vises for eksempel gjennom at mange koner langs kysten ble alene om gårdsarbeidet når mannen dro ut på fiske også om sommeren.²² Gårdene på Vestlandet var mindre enn de på Østlandet og i Trøndelag, men de var fortsatt en viktig del av husholdet og overlevelsen til familien. Det ble lagt mye ansvar på en kvinne når ektemannen dro ut på sjøen, og tilliten til kvinnene må ha vært stor. Jeg skal i min oppgave studere Nordhordland-området som ligger sør-vest i Norge og omfatter deler av Norges kyst. Det er derfor naturlig å tenke at mange av gårdene jeg studerer i tingbøkene bestod av denne arbeidsfordelingen.

En viktig del av mange menneskers liv i denne perioden var å gå i tjeneste, da dette var en av de vanligste formene for arbeid i tidsrommet jeg undersøker. Under folketellingen i 1801 kom

---

¹⁸ Sandvik, *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*, 145.

¹⁹ Jacobsson. *Levebröd*.

²⁰ Ogilvie. *A Bitter Living*.

²¹ Sandvik, *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*, 165.

²² Sandvik, *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*, 163.

det fram at 107 000 av totalt 880 000 innbyggere i Norge var i tjeneste.²³ Det er verdt å nevne at det var flest tjenestefolk på Østlandet og i Trøndelag. Dette berodde nok på at de største gårdsbrukene lå i disse områdene. Det var også tjenestepiker i distriktet jeg undersøker, men i mindre skala. Det kommer fram i tingbøkene ettersom flere av kvinnene beskrives som tjenestepiker. Sandvik skriver at tjenstedrengene i snitt tjente en tredjedel mer enn tjenestepikene, men hun nevner også at alder og erfaring spilte inn.²⁴ En eldre og/eller mer erfaren kvinne kunne derfor tjene like mye som en mann. Dette kan være aktuelt med tanke på hvordan kvinner og menn arbeidet.

Det er viktig å nevne at kvinner utgjorde den største gruppen fattige i perioden jeg undersøker. Det ble registrert ca. 14 000 fattige i folketelling i 1801, og 10 500 av dem var kvinner.²⁵ Det kan nevnes mange grunner til at kvinner ble fattige, men en av grunnene kan være kvinners lave lønninger. Dette gjorde dem mer sårbare. Hvis de for eksempel fikk et barn utenfor ekteskap, måtte de som oftest forsørge barnet alene. Det er mange eksempler på kvinner og menn som blir tatt for leiermål eller løsaktighet i tingbøkene jeg har studert fra Nordhordland. Leiermålet førte ofte med et barn som måtte forsørges, og det påvirket kvinnens posisjon i samfunnet og mulighet for arbeid. Dette diskuterer jeg videre i kapittelet om ugifte kvinner og tjenestepiker. Jeg tror dette formet livet til mange kvinner, og da også deres arbeidsliv, ettersom en ugift kvinne med barn var sårbar for samfunnets kritikk.

I 1617 kom det en lov mot løsaktighet, som gjorde kvinner og menn mer sårbare økonomisk, men oftest kvinnen.²⁶ Boten for menn var tolv riksdaler og seks for kvinnen, boten ble derimot redusert til tre riksdalere hvis paret giftet seg. I siste halvdel av 1700-tallet tjente en tjenestepike i Nordhordland i snitt fire riksdaler.²⁷ Leiermålsbøter utgjorde dermed en økonomisk byrde for de som ble dømt. Menn måtte betale dobbelt så mye som kvinnen hvis han ble tatt i leiermål, og før 1650 betalte ofte kun mannen bot. Det endret seg mot slutten av 1600-tallet, og etter 1650 ble hovedsakelig kvinner idømt til å betale leiermålsbøter.²⁸ En kan

---

²³ Sandvik, *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*, 173.

²⁴ Sandvik, *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*, 173.

²⁵ Sandvik, *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*, 175.

²⁶ Sandvik, *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*, 193.

²⁷ Her har jeg funnet eksempel på en tjenestepike som tjente 4 riksdaler: Tb. NH. Nr.48.1796.-1802, 196b, og en dreng som tjente 6 riksdaler: Tb. NH. Nr. 48.1796.-1802, 337.

²⁸ Sandvik. *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*, 193-194.

si at en kvinnes økonomiske byrde ble større etter loven av 1617. Utfallet var som oftest at kvinnen måtte betale og mannen slapp unna. Fattigdommen, som jeg nevnte tidligere, var et problem på 1700-tallet og spesielt med tanke på enslige mødre. Dette kan forklare en hel del. I 1763 ble derfor fedre pålagt å betale halvparten av kostnadene ved å oppfostre et barn inntil det var ti år. Det var imidlertid ikke alltid like lett å bevise hvem som var faren, og mange menn slapp unna å forsørge barnet.²⁹ Loven prøvde å beskytte kvinnene, men motivet kan ha vært at staten ville unngå å betale fattigstøtte til enslige mødre.

2.2 Nye tanker om kvinner og deres arbeid

Boken *Levebröd* handler om svensk forskning gjort på kjønnes arbeidsfordeling i tidlig moderne tid. Den springer ut av Gender and Work-prosjektet i Uppsala, og målsetningen til prosjektet er å forklare kjønnsarbeidsdeling i Sverige i tidlig moderne tid.³⁰ «Alle har arbeidet» er blant annet et av forskernes hovedpilarer. De nevner blant annet tre innflytelsesrike studier, og jeg skal ta for meg en av disse senere i kapittelet: Sheilagh Ogilvie og hennes bok *A bitter living*. Boken består av 10 kapitler skrevet av ulike svenske forskere i prosjektet. Alle kapitlene er ikke like aktuelle, og jeg viser til fagstoff jeg synes er viktig for min oppgave. Ifølge forskerne i *Levebröd* er bondehusholdet ikke undersøkt i tilstrekkelig grad, og byene har vært utgangspunktet for studie av arbeidsfordeling og forsørgelsesmuligheter i tidlig moderne tid.³¹ Hvorfor har det vært slik? Det har ikke vært lett å finne kilder som i detalj forklarer arbeidsfordelingen mellom kjønnene på landsbygda. Forskerne i Gender and Work-prosjektet har derfor lagt vekt på dette emnet i mange av sine kapitler. Mitt hovedfokus er om bygdene i Nordhordland, og kvinnene som arbeidet på landsbygda. Vinklingen er derfor svært aktuell for meg.

I et av kapitlene er husholdet i fokus, og de forklarer det som en av de viktigste primærgruppene i tidlig moderne tid.³² Alle gifte par var en del av et hushold, og hvis man knytter dette til bondesamfunnet innebar dette også ofte barn og tjenestefolk. Til forskjell fra andre organisasjonsmodeller hadde kvinner en fremtredende stilling på landsbygda.³³

---

²⁹ Sandvik, *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*, 195.

³⁰ Jacobsson, *Levebröd*, 5.

³¹ Jacobsson, *Levebröd*, 48–49.

³² Jacobsson, *Levebröd*, 57.

³³ Jacobsson, *Levebröd*, 57.

Forfatteren er fortsatt kritisk til om kvinner hadde en reell makt i denne posisjonen, og argumenterer for at menn fortsatt hadde størst makt.³⁴ «I stora hushållsorganisationer fanns kvinnor i ledande positioner, men den totale andelen kvinnor tenderade att vara låg.»³⁵

Ett punkt hvor forfatterne har gode poeng, er hvor de stiller seg kritisk til den tradisjonelle fremstillingen av arbeidsfordeling mellom kjønnene. Kvinner tok seg av: hus, smådyr, melking, tekstiler, barn, sjuke og gamle. Menn tok seg av: åkeren, hestene, fiske, skogbruk og redskaper. Denne fremstillingen bygger ikke på faktisk materiale og mange nok kilder.³⁶ Dette er antagelser og forenkling av en komplisert arbeidsstruktur. Vi vet at kvinner arbeidet med mer enn dette, og slike antagelser kan hindre nyansene av arbeidsfordelingen i bondesamfunnet. Jordbruket har ikke et like rikt kildemateriale som lønnet arbeid i tidlig moderne tid. Lønnsarbeid var lettere å skatte av, og derfor til større interesse for staten.³⁷ Forskerne legger til grunn at England som et mer kapitalistisk samfunn hadde flere lønnsarbeidere og da også flere skattekilder.³⁸ Dette er et stort skille mellom engelsk og svensk arbeidshistorie.

En annen ting jeg vil nevne er deres funn om menn som arbeidet utenfor hjemmet med jakt, fiske eller sjøfart. Sjøfart er spesielt aktuelt med tanke på Nordhordland. Når mennene var borte fikk kvinnene ansvaret for jordbruket.³⁹ Dette nevner også Sandvik, som nevnt tidligere i kapittelet. Arbeidssituasjonen var ikke statisk, men i forandring gjennom hele året. Kvinnene tok ansvar når mennene ikke kunne. Når mannen var borte, fikk kvinnen en sterkere stilling som overhode i familien.⁴⁰ Dette er kanskje tydeligst med enker, ettersom mannen var og ble borte. «Mange frågor är fortfarande obesvarade vad gäller arbete och kön på landsbygden under tidligmoderne tid. Det gäller inte minst konkreta arbetsuppgifter och sysslor.»⁴¹ Det er derfor viktig å undersøke kilder man har tilgjengelig fra tidlig moderne tid, og finne kvinnene og forhåpentligvis hva de arbeidet med.

---

³⁴ Jacobsson, *Levebröd*, 58.

³⁵ Jacobsson, *Levebröd*, 58.

³⁶ Jacobsson, *Levebröd*, 83.

³⁷ Jacobsson, *Levebröd*, 89.

³⁸ Jacobsson, *Levebröd*, 90.

³⁹ Jacobsson, *Levebröd*, 91.

⁴⁰ Jacobsson, *Levebröd*, 97.

⁴¹ Jacobsson, *Levebröd*, 100.

2.3 Hvorfor en kvinnes sivilstand var viktig

Sheilagh Ogilvies bok *A bitter living* regnes som en hjørnestein i nyere forskningen på kvinner og deres arbeid. Hennes bok er bygget på studier av rettsprotokoller og resultatene er vist gjennom tabeller og store mengder data, som viser kvinners muligheter for arbeid i Württemberg på 1600-1800-tallet. Boken har inspirert meg til å gå dypere ned i kildene og legge merke til detaljene, og ikke slå meg til ro med svart/hvitt sannheter om hvordan kvinner arbeidet. Jeg vil skildre hvor viktig ekteskapet var for en kvinne i dette området, ettersom ekteskapet ga en kvinne flere muligheter når det kom til arbeid. Kvinners sivilstand utreder jeg i kapittelet om gifte, ugifte og enker med tanke på Nordhordland-området.

10-20 prosent av kvinner giftet seg aldri i Württemberg, mens svært få menn over 30 år forble ugifte.⁴² En gift kvinne var den eneste som fikk arbeide i alle aspekter med håndverk, protoindustri eller handel, og de var avhengig av at ektemannen hadde riktig borgerbrev.⁴³ Hvis du ble enke eller giftet deg på nytt ble borgerbrevet ofte tatt fra deg.⁴⁴ Derfor jobbet mange kvinner utenfor laugene med landbruk, hushold og spinning.⁴⁵ Kvinnene ble holdt ute fra store deler av arbeidslivet, med mindre hun giftet seg. Dette ga menn makt over kvinners liv, ettersom de ble avhengig av en manns tilknytning til laugene for å kunne arbeide innenfor dem. Samfunnsinstitusjonene var kontrollert av gifte menn, og de ga derfor menn mest makt innenfor ekteskapet. En stor del av makten var økonomisk kontroll, for eksempel hvor mye en kvinne kunne handle for til husholdet.⁴⁶

I min oppgave går jeg ikke inn på laugsvesenet, da min oppgave konsentrerer seg om landsbygda. Laug var derimot viktig i Württemberg, derfor skriver jeg om det. Laug var nettverk som passet på medlemmenes økonomiske og sosiale interesser.⁴⁷ Laugene hadde mye makt i samfunnet i Württemberg og de brukte denne makten for å holde folk i sjakk. De kunne straffe medlemmene med bøter hvis de gjorde noe som var utenfor laugenes

---

⁴² Ogilvie, *A bitter living*, 43,174.

⁴³ Ogilvie, *A bitter living*, 330.

⁴⁴ Ogilvie, *A bitter living*, 330.

⁴⁵ Ogilvie, *A bitter living*, 330.

⁴⁶ Ogilvie, *A bitter living*, 333.

⁴⁷ Ogilvie, *A bitter living*, 330.

restriksjoner.⁴⁸ Hvis de ikke fulgte reglene, ble de straffet.⁴⁹ Laugene var institusjoner som regulerte, og på mange måter hjalp sine arbeidere. En måte de kontrollerte på var å holde kvinner ute fra laugene. Mennene innenfor laugene så kvinnene som en trussel mot deres interesser og prøvde i det lengste å hindre dem adgang.⁵⁰ Da laugene ble svekket på grunn av en sterkere statsmakt, strømmet kvinner inn for å arbeide i de tidligere strengt bevoktede yrkene.⁵¹ Det er tydelig at kvinner ikke var mindre arbeidsomme eller mindre kunnskapsrike enn menn, da de raskt grep sjansen til å få arbeide i bedre betalte jobber. Dette kan ikke ha vært noe annet enn positivt for kvinnene, selv om mange menn i lokalsamfunnet nok mente det motsatte.

Ogilvie legger også stor vekt på protoindustri i sin publikasjon. Protoindustri er en benevning som forklarer industriell virksomhet på landsbygda før den industrielle revolusjonen.⁵² I Tyskland var det restriksjoner på dette i tidlig moderne tid, til forskjell fra England hvor det nesten ikke fantes restriksjoner mot protoindustri.⁵³ Dette kan henge sammen med at England var den industrielle revolusjonens krybbe. Markedene var lenge kvinners redning i Württemberg, ettersom de kunne tjene penger og unngå laugenes restriksjoner. Markedene gjorde det mulig for kvinner å forlate hjemmet og arbeide som spinner, syerske og husholderske.⁵⁴ De kunne også tjene penger på vasking av klær, pleie og losji.⁵⁵ Dette er et av hovedpunktene i Ogilvies bok. Hun viser hvor viktige markedene var for kvinners overlevelse, ofte som enke eller ugift, ettersom de kunne tjene penger og samtidig holde seg utenfor laugenes restriksjoner.

---

⁴⁸ Ogilvie, *A bitter living*, 341.

⁴⁹ Ogilvie, *A bitter living*, 330.

⁵⁰ Ogilvie, *A bitter living*, 326.

⁵¹ Ogilvie, *A bitter living*, 331.

⁵² Lokalhistoriewiki. «Protoindustri», NHL. [Protoindustri – lokalhistoriewiki.no](https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Protoindustri)

⁵³ Ogilvie, *A bitter living*, 334.

⁵⁴ Ogilvie, *A bitter living*, 328.

⁵⁵ Ogilvie, *A bitter living*, 327.

2.4 Var kvinner umyndige?

Christian Vs Norske lov fra 1604 har blitt brukt som grunnlag for å argumentere for kvinners umyndighet i tidlig moderne tid.⁵⁶ Før loven kunne kvinner i Norge råde over sine egne penger fra hun var 21 år, mens ved den nye loven ble kvinner tillagt vergemål. Hilde Sandvik mener at rettspraksis er den beste kilden til å forstå kvinners umyndighet i tidlig moderne tid.⁵⁷ Hvis du var gift hadde du en form for myndighet gjennom ekteskapet, ved at du kunne inngå kontrakter. Det var sjeldent ektemennenes samtykke var nødvendig.⁵⁸ Ektemennene ville nødig ødelegge familiens kredittverdighet ved å stille hustruene for retten, i en tid da kreditt og ikke kontanter var vanlig.⁵⁹ Dette sitatet fra Sandvik forklarer det godt:

«Rettspraksis viser altså at kvinner har vært økonomisk aktive på mange områder, og bestemmelsene om kvinners umyndighet har i liten grad blitt brukt i rettsaler og på tinget for å annullere kontrakter inngått av kvinner.»⁶⁰ Dette underbygges av forfattere fra Gender and Work-projektet: «I såväl jordtransaktionerna som i det arbetsrelaterade materialet framstår alltså hustrurna som mindre relaterade till sina makar än man hade kunnat förvänta sig.»⁶¹ Kvinner var mer selvstendig enn man tidligere har trodd.

Enker var husholdsoverhode etter ektemannens bortgang. Mange arbeidet i ektemannens håndverksyrke så lenge laugene godtok det.⁶² De var også fremtredende i jordbruket og i all form for husholdsproduksjon som husarbeid, pleie og helbredelse.⁶³ Ugifte kvinner måtte blant annet inngå kontrakter når det kom til å få arbeid som tjenestepiker, og dette uten en verge til stede. Umyndighet for ugifte kvinner gjaldt begrensningene til å råde over egen arv, og for gifte kvinner til å gjøre større formuedisposisjoner.

---

⁵⁶ Sandvik, *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*, 187.

⁵⁷ Sandvik, *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*, 187.

⁵⁸ Sandvik, *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*, 187.

⁵⁹ Sandvik, *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*, 188.

⁶⁰ Sandvik, *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*, 188.

⁶¹ Christopher Pihl, Maria Ågren. «Vad var en hustru? Ett begreppshistoriskt bidrag till genushistorien», *Historisk Tidskrift Sweden*, 134 no.2, (2014),170–190, 181. [HT_2014_2_170-190_pihl_agren.pdf](https://www.historisktidskrift.se/HT_2014_2_170-190_pihl_agren.pdf)

⁶² Ogilvie, *A bitter living*, 212.

⁶³ Ogilvie, *A bitter living*, 207.

3 Nordhordland: 1760-1815

«Men hvad gjør Nordhordlehn mest anseeligt, er dette, at Bergen Stad ligger derudi. Der falder udi Nordhordlehn ikke meget Korn, saasom Landet er overalt klipagtig, hvorudover Inbygerne nære seg mest af fiskerie ved Havet, saa og af Sildefiskerie udi Fioerdene.»⁶⁴ Slik ble nordhordlandstrilen beskrevet av den danske forfatteren Ludvig Holberg. Det beskriver essensen av nordhordlendingen på 1700-tallet: ernæret av fiske og omringet av høye fjell. Jeg undersøker Nordhordland i perioden 1760-1815. Jeg vil først se litt generelt på hvordan de levde, og deretter gå nærmere inn på den turbulente perioden med strileopprør og høyere skatter, og til slutt den eventuelle fattigdommen som fulgte med det.

3.1 Enkle kår

Det var en distinksjon mellom nordhordlendingene som bodde ute ved sjøen, og de som bodde innerst i fjordene. Sjøfolket ernærte seg for det mest av fisk, mens innlandsbøndene også drev med skogbruk, større husdyr og mer korn.⁶⁵ I Nordhordland bodde de fleste på gårder med klyngetun hvor man delte på tunet, og gårder med bare en brukerhusstand var unntaket.⁶⁶ I disse klyngetunene bodde flere husstander på samme tun, hvor de tidvis delte flere av bruksbygningene.⁶⁷ «Husa var funksjonelle, men enkle og billige».⁶⁸ Kostholdet bestod for det meste av flatbrød, havregrøt, sild, litt sauekjøtt og smør hvis de hadde det.⁶⁹ Som beskrevet i boka *Bergen og Hordaland*: «Dei færreste gardsbruk gav nok korn til heilårs bruk for huslyden. Det var ikkje uvanleg at dei fleste laut kjøpa halvparten av det kornet eller mjølet dei trong, helst bygg. Sjølv dyrka dei havre, veret var for vått og kaldt for anna korn.»⁷⁰

Oppsummerer man nordhordlendingen på 1700-tallet finner man at strilen mente det meste skulle være funksjonelt. De levde enkelt, men de hadde alt de trengte. «Både i kvardag og i fest levde folk flest i eit tett sosialt miljø i nærsamfunnet. Dette må ha prega arbeidsmåtar,

---

⁶⁴ Gerhard Garatun-Tjeldstø, *Hordaland og Bergen, bygd og by i Norge*. Oslo: Gyldendal Norsk forlag, 1976. 31.

⁶⁵ Garatun-Tjeldstø, *Hordaland og Bergen*, 50.

⁶⁶ Atle Døssland, John Ragnar Myking, Egil Nysæter, Ingvild øye. *Strilesoga – Nord-og midhordland gjennom tidene – band 3- Frå 1650 til 1800*. Bergen: Eide Forlag, 1998. 34.

⁶⁷ Døssland, *Strilesoga*, 34.

⁶⁸ Døssland, *Strilesoga*, 35.

⁶⁹ Døssland, *Strilesoga*, 52.

⁷⁰ Garatun-Tjeldstø, *Hordaland og Bergen*, 49.

skikkar og tankegang».⁷¹ Det var et stort felleskap hvor husa lå tett, og hvor man delte tun. Familie som naboer var en del av denne omgangskretsen. Hvis en skal forestille seg gården til nordhordlendingen må en se for seg en liten stue som de bodde i, med skap på veggen, benker med bord og en sengebank. Det var ofte jordgulv og ikke alltid like nøye med vask og hygiene.⁷² Eldhuset var for lagring av mjølk og tørking av korn. På buloftet lagret de kjøtt og i naustet ble båten oppbevart. Det var også en smie på mange gårder.⁷³ Det meste av klærne var hjemmelaget i vadmél - et tjukt ullstoff. Mennene gikk i kufter og bukser av ubleket vadmél, og kvinnene i stakk.⁷⁴

De var også i tett kontakt med Bergen: «Strilen var å sjå i byen kvar einaste dag, i so stort tal at det sette merke på bybiletet. Han kom vanleg på ein småbåt, roande, eller siglande, med liten farm til byen og mindre farm heim att.»⁷⁵ De solgte varer til Bergen. «Byfolket i Bergen trong heile tida både fisk og andre forbruksvarer som strilane førte til byen.»⁷⁶ Det var et tett bånd mellom bygdene og Bergen, og de var begge avhengige av hverandre. Den ene bidro med råvarer, og den andre med penger for varene. Strilen kunne da for eksempel kjøpe ekstra korn som de ikke kunne dyrke selv.

3.2 Kystnæringen svikter og strilen gjør opprør

I 1760- og 1770-årene var det svikt i fiske, og silden ble helt borte i perioden 1780-1808.⁷⁷

Som nevnt tidligere, veit vi at mange av nordhordlendingene hadde sild som en stor del av sitt kosthold. Mange var også fiskebønder og solgte fisken, så dette må ha vært alvorlig for deres økonomi. Løsningen var å ta i bruk nye metoder, og fisket ble effektivisert.⁷⁸ Fiskebøndene dro lengre til sjøs, og havfiske ble vanlig på sommeren når været var godt.⁷⁹ Mannen var da borte i lengre perioder om gangen, og kona fikk mer ansvar på gården som følge av dette. Jeg diskuterer dette videre i kapittelet mitt om gifte kvinner. Det er interessant å se svikten i

---

⁷¹ Døssland, *Strilesoga*, 34.

⁷² Garatun-Tjeldstø, *Hordaland og Bergen*, 49.

⁷³ Døssland, *Strilesoga*, 34-35.

⁷⁴ Døssland, *Strilesoga*, 36-37.

⁷⁵ Garatun-Tjeldstø, *Hordaland og Bergen*, 39.

⁷⁶ Døssland, *Strilesoga*, 9.

⁷⁷ Døssland, *Strilesoga*, 36-37.

⁷⁸ Døssland, *Strilesoga*, 197.

⁷⁹ Døssland, *Strilesoga*, 199.

kystnæringa i sammenheng med strileopprøret på midten av 1760-tallet, hvor en allerede presset strile møter mer motgang i form av høyere skatter.

Kommisjonen etter strilekrigen fann at levekåra kring midten av 1760-åra var ringare enn før. Det hadde vore nokre dårlege år for både jordbruk og fiske, og kornprisene var gått kraftig i veret. Passar denne karakteristikken og for resten av hundreåret, og var det difor så mange flytta bort frå regionen medan dei som vart verande, viste sterkare opposisjon og aggresjon mot dei styrande?⁸⁰

Hva gikk dette strileopprøret ut på? I 1765 gjaldt protestene ekstraskatten som ble krevd inn for å dekke militærutgiftene i forbindelse med den europeiske sjuårskrigen. Strilene sendte klageskriv til kongen, men svaret kom for sent så strilene dro til Bergen for å forlange svar. Da oppstod det en del tumulter med embetsmenn, som blant annet stiftamtmanden og futen. Det endte med at embetsmennene i ren frykt tilbakebetalte skattene og ga etter for bøndenes krav.⁸¹ Det ble derimot en kortvarig seier for strilene, ettersom mange ble fengslet og alle måtte tilbakebetale skattene de hadde truet til seg. Staten tok derimot opprøret seriøst nok til å senke skattene til en viss grad.⁸² Perioden jeg undersøker var en tid med mye uro for både embetsmenn og bønder, med nedgang i fiske og opprør fra strilene.

3.3 En vanskelig tid for nordhordlendingene?

I perioden 1760-1815 var det strileopprør, nedgang i fiske og økte skatter. Handel økte, men ikke velstanden. «Bønder i stroka nær byen vart likevel meir enn før tappa gjennom høgare jordprisar og jordleige».⁸³ I et område hvor selveiere økte, men ikke i takt med resten av landet var ikke dette gunstig.⁸⁴ Nordhordland lå nær Bergen som var i vekst.⁸⁵ Det var ikke nødvendigvis fordelaktig for bøndene. De var i mer gjeld enn tidligere, de kunne ikke ansette like mange tjenestefolk og utflytting til andre distrikter ble mer vanlig. Det var også mange unge som dro til byen for å arbeide.⁸⁶ Dette er perioden jeg undersøker, og er bakteppet for det jeg skal undersøke videre.

---

⁸⁰ Døssland, *Strilesoga*, 195.

⁸¹ Døssland, *Strilesoga*, 167–168.

⁸² Døssland, *Strilesoga*, 171.

⁸³ Døssland, *Strilesoga*, 128.

⁸⁴ Døssland, *Strilesoga*, 222.

⁸⁵ Døssland, *Strilesoga*, 228.

⁸⁶ Døssland, *Strilesoga*, 228.

4 Gifte, enker og ugifte

Dette kapittelet er delt i tre: gifte, enker og ugifte. Jeg ser på hva kvinner i Nordhordland arbeidet med i de ulike kategoriene, og hva dette kan fortelle om kvinners posisjon i samfunnet i tidlig moderne tid. Jeg diskuterer først gifte kvinner, deretter enker og til sist ugifte kvinner.

Innledningsvis vil jeg vise til Michael Drakes forskning fra boken *Population and Society in Norway 1735 – 1865*. Her kan man bli overrasket over noen av tabellene. En av tabellene omhandler menn i alderen 21-50 og deres arbeid i forskjellige regioner i Norge rundt 1801.⁸⁷ Tabellen viser antall gårdbrukere, husmenn med land, håndverkere, fiskere, tjenere, husmenn uten land og dagarbeidere. Det er ingen tilsvarende tabell for kvinner i Drakes bok, selv om han bruker folketellinga fra 1801 som kilde.⁸⁸ Dette er problematisk fordi kvinners arbeid blir ikke anerkjent av Drake. I folketellinga fra 1801 er det mulig å se hva kvinner arbeidet med. Det er ikke detaljert, men jeg synes det hadde vært viktig å ta med. Jeg kan vise til en del statistikk fra Nordre-Bergenhus, som er området jeg studerer. Det var blant annet 5250 kvinnelige tjenestefolk i området i 1801. Det var 175 registrerte kvinnelige bønder. 974 kvinnelige innerstaer som betyr dagarbeidere, 499 fattige kvinner som var et betydelig antall, 7767 kone til hovudpersonen, altså kona til bønder, fiskere og mer.⁸⁹

4.1 Gifte kvinner

4.1.1 Høy giftemålsalder

Det var høy giftemålsalder i Norden, som Hilde Sandvik skriver: «I det nordvestlige giftemålsmonsteret var det vanlig med høy giftemålsalder, dvs. over 23 år. Gjennomsnittet for første gangs giftermål var 26 år for kvinnene og 28 år for mennene.»⁹⁰ Kvinner og menn hadde derfor levd store deler av livet utenfor ekteskapet, ettersom de fleste gikk i tjeneste etter konfirmasjonen, som diskuteres i kapittel tre. En var avhengig av å ha et levebrød sammen med partneren, og for mange var dette ved å drive en gård og da gjennom et hushold: «Husholdet var en liten bedrift ledet av et gift par med hjelp av arbeidskraft som barn, tjenere

---

⁸⁷ Michael Drake. *Population and Society in Norway 1735 – 1865*, London: Cambridge University press, 1969. 210-211.

⁸⁸ Drake, *Population and Society in Norway*, 19.

⁸⁹ *Folketeljinga 1801*, 120-121.

⁹⁰ Sandvik. *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*, 160.

og eventuelt ugifte søsken og kårfolk». ⁹¹ Gården ble dermed en liten bedrift for det gifte paret og arbeidsplass for tjenestefolk og familie.

Sandvik forklarer at bondedøtre ofte giftet seg yngre enn husmannsdøtre. ⁹² Bondedøtre hadde tidligere mulighet til å ta over en gård og et levebrød som var avgjørende for å kunne gifte seg. De var muligens odelsjenter eller giftet seg med odelsgutter på en annen gård. Det ble en form for klasseskille mellom de som hadde mulighet til å gifte seg ungt og de som ikke hadde det. Hvem hadde et levebrød slik at de kunne gifte seg og få barn? Ekteskapet i tidlig moderne tid var annerledes fra ekteskapet vi kjenner fra moderne tid. Det er viktig å ta hensyn til når man leser tingboksakene og om gifte kvinners arbeid og posisjon i samfunnet. Ståle Dyrvik sier noe viktig om det gifte ekteparet og samarbeidet som krevdes for å få mat på bordet.

Sitatet er fra boka *Norsk Historie 1536-1814*:

Det var sjølve paret altså mann og kvinne saman, som var garantien for ei skikkelig forvaltning av levebrødet. Dette er ei viktig konstatering, for tilsynelatende står ho i strid med den totale mannsdominansen som synes å ha prega det norske samfunnet i perioden vår. ⁹³

Dyrvik problematiserer ikke dette noe videre, men sier at kvinner og menn sammen styrte levebrødet. Hvorfor var samfunnet så mannsdominert? Dyrvik gir ikke noe svar på dette i avsnittet sitt, og det er muligens for komplisert å diskutere i en oversiktsbok. Han nevner derimot at gifte kvinner kunne drive økonomisk virksomhet og slutte avtaler uten samtykke fra ektemannen. ⁹⁴ Hvis en kvinne kunne tjene penger og bringe noe inn i ekteskapet som ektemannen også kunne ha nytte av, var kvinnen fri. Det ga henne likevel ikke mer rettigheter eller status.

4.1.2 Kvinner i arbeid på gården

«Gifte kvinner er blant de mest usynlige produsentene, selv mer i fortiden enn i nåtiden.

Nesten alle historiske kilder innordner arbeidet deres under ektemannen.» ⁹⁵ Dette stemmer

---

⁹¹ Sandvik, *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*, 161.

⁹² Sandvik, *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*, 161.

⁹³ Ståle Dyrvik. *Norsk Historie 1536-1814 Vegar til sjølvstende*, Oslo: Det Norske Samlaget, 2011. 130.

⁹⁴ Dyrvik, *Norsk Historie 1536-1814*, 130.

⁹⁵ Min oversettelse: «Married women are among the most invisible of producers, even more in the past than the present. Almost all historical sources subsume their work under that of their husbands». Ogilvie, *A bitter living*, 141.

spesielt på gårder, hvor ektemannen var overhode. Det er likevel mange tegn i tingbøkene som viser hvor involvert en kone var i alle typer arbeid.

Konas ansvar kommer fram i en sak fra 1798. Kona stiller i retten og ikke ektemannen, grunnet hans svake helse.⁹⁶ Saken var svært alvorlig, ettersom en av tjenestedrengene til Berthe Olsendatter Træet og Bendix Knudsen Træet ble angrepet og skadet av en av naboene. Kona Berthe møter for ektemannen på tinget: «Berte Olsen Datter Træet Kone til Bendix Knudsen i Træet som forklarede: at hendes mand formedelst alder af 88 aar og ellers Svaghed ikke kan møde».⁹⁷ Hun ble overhode for familien ettersom ektemannen var svak, og ansvaret som tidligere lå på ektemannen lå nå på henne. Kona var den naturlige etterfølgeren hvis ektemannen ikke klarte å utføre sine arbeidsoppgaver. Dette blir også tydelig i vitnemålet Berthe gir, ettersom hun dirigerer tjenestedrengen Ole for å hente kalk: «... men i gaar Kl: 1 slet blev hendes Tieneste Dreng Ole Iversen 17 aar gam/m/el fra hende afsent med hæst og Slæde for paa Lundgaarden at hente en Tønde Kalk ...».⁹⁸ Berthe har tatt over ansvaret for deler av gårdsdriften og dette kommer tydelig fram. Hesten er også skadet i angrepet, og dør like etter overfallet. Drengen Ole er tross sine egne livstruende skader opptatt av å vise Berthe hvor hesten ligger. Senere kommer det fram at hesten er verdsatt til 28 riksdaler, og man kan forstå drengens hastverk.⁹⁹ Til sammenligning tjente en dreng eller tjenestepike 4-6 riksdaler årlig.¹⁰⁰

Berthe og Bendix mistet en verdifull hest, og den ene drengen deres var livstruende skadet. Hovedfokuset mitt er likevel på Berthe og hvordan hun tok ansvar for situasjonen. Det kan se ut som Berthe har tatt ansvaret for å styre gårdsarbeidet, ettersom ektemannen er svært gammel og svak. Hun styrte tjenestefolket og hun stilte i retten for å vitne. Samtidig må hun sørge for å få erstattet den verdifulle hesten. Forpliktelsene som gården bringer med seg, ligger på Berthe. Hun hadde ingen problem med å styre gården, eller vitne i retten på vegne av ektemannen. Hun fikk som gift kvinne, makt av sin sivilstand, og ble den naturlige overtakeren av gårdsansvaret når ektemannen ikke lenger klarte å arbeide eller fungere som

---

⁹⁶ Tb, NH. Nr.48. 1796.-1802, 134.

⁹⁷ Tb, NH. Nr.48. 1796.-1802, 134.

⁹⁸ Tb, NH. Nr.48. 1796.-1802, 134.

⁹⁹ Tb, NH. Nr.48. 1796.-1802, 145.

¹⁰⁰ Her har jeg funnet eksempel på en tjenestepike som tjente 4 riksdaler: Tb. NH. Nr.48.1796.-1802, 196b, og en dreng som tjente 6 riksdaler: Tb. NH. Nr. 48.1796.-1802, 337.

overhode. Hva kan dette fortelle oss om kvinners posisjon i tidlig moderne tid? Berthe ble regnet som mer enn kapabel nok til å vitne. Hun trengte kun å forklare situasjonen rundt ektemannens sykdom, og retten godtok begrunnelsen. Ut ifra dette er hun en akseptabel substitutt for ektemannen. Det gifte paret ble sett under ett. De kan erstatte hverandre og de kan utføre mye av det samme arbeidet. Hvis en blir syk, kan den andre overta.

En annen sak jeg vil nevne er fra 1761 hvor det kommer fram at kona slår høy:

Den forelagde Michel Michelsen Bragøen sagde det hand vel kand have sagt det hands Kone Kari Johannesdatter havde slaget lidt høe, som hand tænckte kunde have Været i Dragøen men da hand siden talte med sin Kone hvor hun havde slaaet eller samlet Høet, svaret hun det var slaget i Kaløen som er Capitaine Grove tilhørende...¹⁰¹

To ting er verdt å nevne: hun jobbet for noen andre og hun arbeidet med fysisk krevende arbeid ute. Kari arbeidet for kaptein Grove, selv om hun var gift. Det er mulig at hun tok på seg dette arbeidet ved siden av andre oppgaver, eller at hun jobbet hos Grove fulltid. Dette kommer ikke frem i saken. Hun arbeidet også med slåttene. Kari slo gresset, tørka det og bar det inn. Dette var hardt arbeid utenfor husets fire vegger. Det er derfor dette er et interessant eksempel å ta med ettersom det faller utenfor det tradisjonelle synet på kvinnearbeid og mannsarbeid.

Jeg vil vise til en sak fra 1812, hvor det er en dispuitt om et par stjalne får.¹⁰² Kona til den tiltalte blir omtalt, og det kommer fram at hun klipper sauene:

Souen gik siden blant Anklagedes Faar og den blev af Anklagedes Kone klippet. 3 Uger efter Michaeli. Ulden blev af Konen forvaret paa det at Ejermanen, om han kom, kunde faae sam/m/e tilbage, og Souen gik uklippet 14 Dage efter at Anklagedes egne Faar vare klippede.¹⁰³

Det er to ting jeg vil dra frem: kona klipper sauene, og hun har også myndighet til å gi sauene tilbake til den antatte eieren. «Bemeldte Kone sagde ikke, hvorfra hendes Mand havde faaet Souen, men hun tilbød Deponenten Souen og Ulden tilbage.»¹⁰⁴ Hun har makten til å tilby anklagerne sauene tilbake, og det kommer ikke fram om hun har diskutert dette med

---

¹⁰¹ Tb, NH. Nr.44. 1760-1768, 36.

¹⁰² Tb.NH.Nr.51. 1812, 78.

¹⁰³ Tb.NH.Nr.51. 1812, 81.

¹⁰⁴ Tb.NH.Nr.51. 1812, 78.

ektemannen. Det er mulig at kona mistenker ektemannen for tyveri, og vil ordne problemet i stillhet. Det kan også hende at hun innså at sauene ikke var deres, og prøvde å rette opp i det hun anså som en feil. Sauene var merket i øret, og det var dermed lett å finne ut av hvem sauene tilhørte. Buskapen var viktig i et område hvor det var vanskelig med korn grunnet det bratte fjellterrenget. Fiske kunne til tider være dårlig. Ansvar for sauene og klipping av ulla var ikke en bagatell. Det var heller ikke en bagatell å gi fra seg en sau, selv om du mistenkte at du ikke eide den. En tjenestepike eller dreng kunne aldri gjort det samme, men det kunne kona til bonden. Dette viser en viss økonomisk myndighet i husholdet.

4.1.3 Inntekt fra losjerende

Ogilvie nevner at kvinner i Württemberg kunne huse overnattingsgjester for å tjene penger. Jeg viser til et eksempel fra 1798 i tingbøkene for Nordhordland, hvor dette også forekommer. Agnethe Johannes datter «der er gift med Sagmand Jørgen Endresen» gir en ukjent kvinne herberge for noen netter.¹⁰⁵ Den ukjente kvinnen føder et barn utenfor ekteskap hos Agnethe, og det brakte saken for retten. Det interessante er at Agnethe er villig til å gi overnatting, men hun forventer penger for det.

... ud paa Aftenen henved 7 Slet, traf hun paa Gaden et frem/m/ed Fruentim/m/er, som forlangede Herberge hos hende nogle Uger, hvilket Comparantinden nægtede hende men lod sig dog overtale at beholde hende Natten over, og selvsam/m/e Nat imellem 11 og 12 Slet blev dette Qvindemenneske Forløst med en Datter(...). Paa Tilspørgende efter Actors Forlangende forklarede Comparantinden at hun ikke engang har faaet Betaling af dette frem/m/ede Fruentim/m/er for hendes Ophold og Underholdning i Huuset, hvilket hun, skiøndt selv i smaae Vilkaar, forskaffede hende af blodt Medlidenhed, da denne frem/m/ede lovede at kom/m/e tilbage nest paafølgende Foraar og da at vederlægge Comparantinden \dens/ Omsorg for hende, \men/ efterdi saadant ikke siden skeede, er Comparantinden endnu uvidende.¹⁰⁶

Den ukjente kvinnen lover å betale Agnethe for overnattingen «paafølgende foraar». Agnethe har som beskrevet medlidenhet for kvinnen i øyeblikket. Agnethe forventet betaling, men det var ikke som et gjestgiveri hvor betaling av losji ble behandlet profesjonelt. Gjesten kom til Agnethes hjem, og det gjorde situasjonen mindre formell. Dette var ikke en fordel for Agnethe, ettersom kvinnen kunne spille på hennes medlidenhet. Dette ekstraarbeidet som gifte kvinner tok på seg, nevnes også som i Sheilagh Ogilvies bok *A bitter living*.¹⁰⁷ Kvinner tok på seg tradisjonelt husholdsarbeid for å tjene penger. Dette sitatet oppsummerer det: «De

---

¹⁰⁵ Tb. NH. Nr.48. 1796-1802, 59b.

¹⁰⁶ Tb. NH. Nr.48. 1796-1802, 59b.

¹⁰⁷ Ogilvie, *A Bitter Living*, 327.

transformerte husholdproduksjonen til gründervirksomhet ved å tjene på å vaske klær, pleie og losjering, som de kunne selge på markedene for penger».¹⁰⁸ Agnethe prøvde å tjene penger der hun kunne; ved å tilby overnatting.

4.1.4 Kona passer gården når mannen er borte

Kone og mann var begge avhengig av hverandre og Sandvik nevner at når mennene fisket på sommeren så tok kvinnene seg av gården.¹⁰⁹ Dette nevnes også i boka *Levebröd: Menn som arbeidet med jakt, fiske eller sjøfart for å forsørge familien* var avhengig av at kvinnen kunne arbeide på gården og ta seg av jordbruket.¹¹⁰ I forhold til Nordhordland dreide det seg mest om fiske, og da på sommer, vår og vinterstid. Vår og sommer var en svært travel tid knyttet til arbeid på gårdene, og kvinnene måtte være kapable til å ta på seg store deler av arbeidet. Hvis man ser til saker fra tingbøkene kan man se at mennene dro på fiske, som denne fra våren 1787: «Sagvolderen har selv tilstaaet af sin Fangst i Vaar Fiskeriet 1785 ...».¹¹¹ En annen sak fra tidlig vår 1814: «Lars Olsen Tellevigen lod anmelde Forfald, da han var rejst paa Fiskerie ud til Havet.»¹¹² Denne saken er fra «9de Martii».¹¹³ En annen sak fra 1787:

2de Naboer paa sam/m/e Gaard Jens Johannesen og Jacob Christiansen Oen, der ere gamle og svagelige Mænd og derfor nu ej kunde møde, vare sam/m/en paa en Baad paa Fiskerie {udi Havet} den 16de Martii sidstl ...¹¹⁴

Disse mennene dro på fiske i vårhalvåret og hvis mannen var borte på fiske, måtte kona ta over ansvaret på gården. Ifølge *Strilesoga* måtte mann, kone, dreng og taus hjelpe til når åkeren skulle bli spadd på våren. Kona var den som sådde kornet.¹¹⁵ Dette var en svært viktig jobb og hvis kornet ikke grodde ble det heller ikke noe mat. Et stort ansvar ble derfor lagt på kvinnen.

Hvis man ser til sommermånedene, skjedde det også mye på gårdene. Denne saken fra 1814 er fra julimåned og viser en mann som er på fiske: «Onsdagen den 20 Julii om Aftenen sildig

---

¹⁰⁸ Min oversettelse. «They also entrepreneurially transformed household production into income-earning activities such as laundry, care and lodging, which they sold on the markets for cash». Ogilvie, *A Bitter Living*, 327.

¹⁰⁹ Sandvik, *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*, 162-163.

¹¹⁰ Jacobsson, *Levebröd*, 91.

¹¹¹ Tb.NH. 1785–1790, 197.

¹¹² Tb.NH. 1812–1815, 235.

¹¹³ Tb.NH. 1812–1815, 234b.

¹¹⁴ Tb.NH. 1785–1790, 187.

¹¹⁵ Døssland, *Strilesoga*, 53.

da han var paa Søen paa Fiskerie ...».¹¹⁶ Sommeren var en travel tid på gården og alle måtte trå til når gresset skulle slås. Hvis mannen var på fiske på sommeren, som var svært vanlig i Nordhordland, kan en tenke seg at gården ble konas ansvar. Barna måtte også hjelpe til. Boken *Levebrød* setter også fokus på dette: både kvinner og barn måtte bidra til familieforsørgelsen.¹¹⁷ De tørka høyet på hesjer og de fleste bar inn høyet på ryggen ettersom mange ikke hadde hest. Høyet ble lagret i et lite uthus kalt løa for vinteren.¹¹⁸ Hvis mennene var borte i travle måneder på gården, betød dette at kvinner fikk mye å gjøre. Fiske var viktig for familier langs hele Norges kyst og Nordhordland var intet unntak. Samtidig var de avhengig å ha fôr til dyra til vinteren og korn til eget bruk, derfor var både kona og ektemannen viktige arbeidstere.

Kornet skulle innhøstes og dette var en travel tid for bøndene. Noen var på fiske under innhøstingen. Her er et eksempel på ett par menn som var på fiske åtte dager før Mikkelsmessen eller «Michaelie» 29. september. Mikkelsmessen var en helligdag, men den markerte også for mange bønder når avlingen skulle være i hus. Dagen var derfor signifikant på gårdene, ettersom frosten kom ikke lenge etter.¹¹⁹

... Peder Knudsen alle af Gaarden Toft paa en anden Baad vare udtagne i Sældskab paa Brigde Fiskerie en Dag omtrent 8te Dage før Michaelie sidstl: og hentede!! (hendte) det sig da, at de 4re Mænd paa den sidstnævnte Baad havde sadt sine Harpuner i en megen stor Brigde, men da denne Fisk var dem for Sterk ...¹²⁰

Peder Knudsen og noen andre menn var på fiske i tiden før Mikkelsmessen. Det er derfor naturlig å tenke at de som var igjen på gården Toft, inkludert konene, måtte få avlingene i hus før frosten. Innhøstingen var viktig, og det ble overlatt til kone, barn og eventuelle tjenestefolk. Ektemannen trengte ikke være til stede.

I de østerlige deler av Norge hvor landskapet var flatere og gårdene større, var det naturlig at gården var hovedinntekten. I Nordhordland var det derimot viktig med fiske, og da spesielt på sommeren når været var godt. Jordbruket ble i større grad en del av kvinnes arbeidsområde.

---

¹¹⁶ Tb.NH. 1812–1815, 283b.

¹¹⁷ Jacobsson, *Levebröd*, 141.

¹¹⁸ Døssland, *Strilesoga*, 53.

¹¹⁹ *Lokalhistoriewiki*, NHL. «Mikkelsmesse», [Mikkelsmesse – lokalhistoriewiki.no](https://lokalhistoriewiki.no)

¹²⁰ Tb.NH. 1812–1815, 333.

Dette i motsetning til østerlige deler av Norge hvor mennene ikke dro på fiske. I 1760, som er første tiår av perioden jeg undersøker, var det derimot en nedgang i fiske.¹²¹ Dette forverret seg da silden forsvant fra 1780 til 1808.¹²² Dette skapte press på en allerede presset økonomi og en del strileopprør skjedde rundt 1760-årene på grunn av høyere skatter og en mer presset privatøkonomi som nevnt i kapitlet om Nordhordland.¹²³ Mennene fortsatte å fiske, men de måtte legge om arbeidet og utvikle mer effektive metoder for å fange den fisken som var.¹²⁴ Samtidig oppdaget de nye steder å fange fisken og det ble vanligere å dra lengre til havs.¹²⁵ En positiv ting for fiskebøndene var at prisene ble presset opp ettersom det ble mindre fisk på markedet.¹²⁶ Kona hadde derfor like mye ansvar for å drive gården mens mannen var til sjøs. Mannen var like avhengig av å ha en flittig kone, som kona var av å ha en flittig ektemann. Mannen dro til sjøs med større vanskeligheter enn tidligere, samtidig endret ikke arbeidet til kona seg betydelig av disse problemene. Det var derimot viktig å være gift hvis man skulle dra til sjøs, slik at noen kunne forvalte gården. Det er mulig at noen familier slet mer enn vanlig i denne perioden, og at flere ble fattigere.

Alle i familien måtte delta i arbeidet på gården, og for en stor del ulønnet.¹²⁷ Det var dyrt å ansette tjenestedrenger eller tjenestepiker, og mange bønder på starten av 1700-tallet prøvde å klare seg uten arbeidshjelp.¹²⁸ I et eksempel fra tingbøkene fra 1798 leier ikke bonden inn hjelp, men bruker kona og stesønnen som arbeidere: «... har han ikke holt nogen Tienstefolk, men aleene benyttet sig af sin Kone og Stif Søn, som dog kun tiente ham paa halvt, der er at forstaae, en Uge hos ham og en Uge hos en Anden ...».¹²⁹ Gården var muligens ikke stor nok til å kunne holde mange mennesker i virke hele året. Stesønnen måtte trå til andre steder og tjene penger til seg selv og familien. Familiegården overlevde muligens ved at man slapp betalt arbeidskraft. Samtidig tjente stesønnen inn halv lønn fra en annen gård.

---

¹²¹ Døssland, *Strilesoga*, 195.

¹²² Døssland, *Strilesoga*, 196

¹²³ Døssland, *Strilesoga*, 167.

¹²⁴ Døssland, *Strilesoga*, 197.

¹²⁵ Døssland, *Strilesoga*, 199.

¹²⁶ Døssland, *Strilesoga*, 201.

¹²⁷ Døssland, *Strilesoga*, 38.

¹²⁸ Døssland, *Strilesoga*, 38.

¹²⁹ Tb, NH. Nr.48. 1796.-1802, 185.

4.1.5 Når levebrødet ikke strekker til

Å være gift beskyttet deg ikke mot fattigdom. Levebrødet var svært viktig for at ektefellene skulle kunne leve trygt. Videre nevner jeg noen saker hvor fattigdom blant ektefellene er presentert, og reflekterer rundt hva dette hadde å si for levebrødet deres. Hovedfokuset er på kvinnens arbeid. Det å miste levebrødet var skjebnesvangert for hele familien, og kvinnen inkludert. Jeg har funnet en del saker hvor tyveri og fattigdom blir beskrevet. Den første saken fra 1798 handler om en mann som er anklaget for tyveri og skylder på fattigdom som grunn.

... forklarede ellers at have været gift med hans endnu i live værende Kone Christine Knuds Datter med hvem han i Ægteskab har avlet 4re Børn hvoraf 2de endnu er i Live, og sagde ellers at være i Fattige Omstændigheder da han blodt Ernærer sig som Fløtmand og Skiauer eller Arbeidsmand hos hvem han kan bekomme Arbeide...¹³⁰

Ole Monsen hadde problemer med å forsørge familien sin, men hva med kona, arbeider ikke hun også? Man kan spørre om kvinnes arbeide ikke var relevant for levebrødet til familien. Det er vanskelig for meg å tro at kvinnen ikke arbeidet. Basert på det jeg har lest i tingbøkene, ville ektemannens arbeid blitt nevnt hvis kvinnen hadde blitt tatt for tyveri. Ektemannens arbeid blir oftere nevnt enn kvinnens, og jeg stiller spørsmål ved om det kan si noe om en kvinnes posisjon. Var ikke hennes arbeid sett på som like viktig? Kona til Ole tok sikkert på seg arbeid for å bidra til familien. Det er mulig at Ole skylder på fattigdommen for å komme seg unna tyverianklagene. Han ville kanskje ikke rette søkelyset mot konas arbeid.

Hva kan det fortelle oss om kvinners arbeid når levebrødet ikke strekker til? I en fattig familie kunne ikke kona unnlate å arbeide, og det er mulig at hun som Ole vandret rundt på leting etter arbeid. Levebröd-forfatterne skriver at jordfattige ofte måtte diversifisere seg på arbeidsmarkedet ved å ta på seg ulike småjobber for å forsørge familien.¹³¹ Ole har arbeidet med mange ulike småjobber ettersom han er jordfattig, blant annet som: «Fløtmand og Skiauer eller Arbeidsmand hos hvem han kan bekomme Arbeide». Det er stor sannsynlighet for at kona til Ole også arbeidet med ulike småjobber for å tjene inn til familien. En av mulighetene kvinner hadde for arbeid var å gå i tjeneste. Det var ikke alltid like lett å få en tjenesteplass, og mange bønder kviet seg for den ekstra utgiften. En kvinne som allerede var fattig, hadde to barn og en mann som var tyv var ikke førstevalget å ansette. Hvis man havnet i fattigdom, var man allerede mindre attraktiv på arbeidsmarkedet.

---

¹³⁰ Tb, NH. Nr.48. 1796.-1802, 115b.

¹³¹ Jacobsson, *Levebröd*, 139-140.

Videre nevner jeg en sak fra 1796 hvor kona prøvde å få frikjent ektemannen ved å arbeide for anklageren. Ektemannen hennes er anklaget for å ha solgt dyr han ikke eier: «... forklarede Fasmer at *Tilte (Til:te) Lars *Olsen Kone kom til ham i Valentin Wosses Huus og tilbød ham Godtgjørelse for de bortsolgte Creature saaledes at hun ville begive sig ud i Tieneste for derved af sin Løn af ....(?) .....(?) betalt...». ¹³² Deler av teksten mangler, men ut ifra konteksten tyder jeg at kona vil gå i tjeneste hos Fasmer for å godtgjøre for salget av kyrne. Hvis ektemannen måtte i fengsel påvirket det hele familien, og hvem skulle betale erstatningen for dyrene han solgte? De mister familiens forsørger og i tillegg er de i gjeld til Fasmer. Gunnilde Knuds Dotter, som kona heter, prøvde å redde familien like mye som hun prøvde å redde ektemannen. Det viser hvor ressurssterk og desperat Gunilde var, som prøvde å ordne opp i situasjonen ektemannen hadde skapt.

En annen sak fra 1789 omhandler en familie som mister levebrødet sitt: gården. De har ikke betalt skatter de siste 14 årene og har nå en gjeld på 40 riksdaler. ¹³³

Saggivne Johan/n/es Bergesen Toschedahl mødte vedtog lovlig Varsel og tilkjendegav at da han med Kone og Børn ej kunde gaae paa en bar Haug og havde intet andet Jordebrug eller Næring, vilde han ej fraviige sin hafte Jordepart... Sagvolderen er behandlet med megen Skaansel og Langmodighed, i medens at de Kongelige Skatter ej af ham ere betalte i de sidste 14 Aar, og da disse vare opvoxne til henved 40 Rdlr... ¹³⁴

Denne familien var i en krise, og å miste levebrødet sitt var alvorlig. Hva var da deres muligheter? Måtte de lete etter arbeid slik Ole Monsen gjorde for sin familie? Kona blir ikke beskrevet i detalj her, men hun kan også bidra. De har muligens eldre barn ettersom gjelda har bygd seg opp over 14 år, og da kan barna også hjelpe til. Kona kan eventuelt ta på seg oppgaver innenfor hushjelp: vask av klær og lignende, eller hun kan gå i tjeneste på en annen gård. Grunnen til at jeg viser til denne saken er for å vise følgene av å miste gården; ikke bare som et hjem, men også som en arbeidsplass. Det er merkelig at fogden har latt gjelden til denne familien vokse i 14 år, og dette gjorde bare situasjonen verre i lengden. Det å miste

---

¹³² Tb, NH. Nr.48. 1796.-1802, 9.

¹³³ Tb, NH. Nr.47. 1785–1790, 379.

¹³⁴ Tb, NH. Nr.47. 1785–1790, 378b – 379.

levebrødet kunne føre til mer kriminalitet hvis man var desperat nok. I neste avsnitt omtaler jeg eksempler på to kvinner som stjeler.

De fleste hadde ikke mye sølv, penger eller andre verdifulle saker i sitt eie. Mange husstander hadde derimot mat og tøy ulåst, noe som var verdifullt i datidens samfunn. I 1765 ble det meldt at Nordhordland var det fattigste futedømmet i hele landet.¹³⁵ Døssland skriver dette: «Det finst i det heile mange teikn på generelt minkande velstand og utjamning mellom bønder i Nord- og Midhordland mot slutten av 1700-tallet.»¹³⁶ Dette kan forklare hvorfor tyveri ble tatt så seriøst, og hvorfor så mange begikk tyveri av nød. Det var dårlige tider og mange familier led under dette. De neste to sakene ligner på hverandre og begge omhandler kvinner som stjeler. Den ene kvinnen stjal melk fra naboens ku.¹³⁷ Den andre stjal poteter fra en åker.¹³⁸ Det faktum at de stjal i andres påsyn, viste deres desperasjon. Antallet tyverisaker understreker fra Nordhordland i denne perioden stadfester områdetets nød.

4.1.6 Var det viktig å være gift?

For å inngå ekteskap måtte partneren bli godkjent av familien, da det var viktig for hele slekta at man giftet seg godt.¹³⁹ Atle Døssland forklarer i *Strilesoga* om dette: «Sikring av eit bra levebrød og ektevigsle var to sider av same sak, så fikk kjærleiken koma i andre rekkje».¹⁴⁰ Levebrød og ekteskap hang sammen og begge parter var avhengig av å sikre et godt parti for å skape et levebrød. Sannsynligvis gifta man seg til omtrent like store gårder eller omtrent like stor formue. Familiene var opptatt av at det nye ekteparet hadde et virke de begge kunne leve av. Å gifte seg var en del av yrkesveien for både menn og kvinner. Giftermålet var et naturlig steg for å kunne stifte familie. Finnes det eksempler i tingbøkene på hvorfor det var viktig å være gift?

I tingbøkene er kvinnens sivilstatus viktigere enn en manns. I mange saker blir kvinnen presentert som hustruen til en mann: «Paagjeldende Agnethe Johannes Dt., der er gift med

---

¹³⁵ Døssland, *Strilesoga*, 215.

¹³⁶ Døssland, *Strilesoga*, 227.

¹³⁷ Tb, NH. Nr.47. 1785–1790, 370.

¹³⁸ Tb, NH. Nr.47. 1785–1790, 370b.

¹³⁹ Døssland, *Strilesoga*, 41.

¹⁴⁰ Døssland, *Strilesoga*, 42.

Sagmand Jørgen Endresen».¹⁴¹ Flere eksempler på dette er: «...at hand har hørdt det sige af Ole Erichsøn Hopland og Kone».¹⁴² «...i Slægteskab med Jacob Dolvig ligesom og Ole Nord Eides Kone...». I de to siste eksemplene blir ikke kona nevnt ved navn, mens mannens fulle navn kommer fram. Kvinnens identitet var bundet til hennes sivilstand. Dette legger også Monika Antun vekt på i sin masteroppgave om kvinner på bygdetinget i Nordhordland: «Det er interessant å merkje seg at vi i somme tilfelle ikkje får vite namnet til kvinna i det heile. Ho er kona til mannen også i namnet.»¹⁴³ De eksemplene jeg viste til over er kun et fåtall av alle eksemplene jeg fant i tingbøkene, noe som viser at dette er utbredt. Hvis man hadde navnet på ektemannen, var det ikke nødvendig å vite konas navn: de var en enhet hvor mannen var overhodet. Sandviks delkapittel om tinget kan muligens forklare deler av dette: «Tinget var dominert av menn. Dommere, fogd, sorenskriver og lensmann var menn, bortsett fra en og annen lensherrenke.»¹⁴⁴

Sandvik forklarer at kvinner ikke var utestengt fra tinget. Kvinner kunne sverge ed og vitne, og de kunne også være en del av en jury i visse saker.¹⁴⁵ Det var også møteplikt for husstandsoverhoder og denne kategorien var enker en del av.¹⁴⁶ Kvinnene på tinget som utførte disse pliktene, ble beskrevet ut ifra sin sivilstand som gift eller enke. Det gir et inntrykk av at kvinner som var gift var underordnet ektemennene sine, samtidig som deres sivilstand ga dem makt. Kvinner var en del av tinget, likens med menn kunne de vitne, bli tatt i ed, anlegge sak eller bli saksøkt, men det var bare menn som satt i lagretten. Kvinner ble helt tydelig kategorisert ut ifra deres sivilstatus, men hva sier tingboksakene om kategoriseringen av mannen?

Denne kilden viser til at Lasse vitner i en rettsak: «14de Deponent Lasse Bendixen Harebakken, 34 Aar gam/m/el og ubeslægtet med Klagerne saavelsom med Anklagede.»¹⁴⁷ Like etter vitner kona og først da får man vite at Lasse er gift: «15de Deponentinde Anna Michelsdatter øvre Harebakken, 14de Deponents Hustrue, 38 Aar gam/m/el og ubeslægtet

---

¹⁴¹ Tb. NH. Nr.48. 1796–1802, 7.

¹⁴² Tb, NH. Nr.45. 1768–1771.5b.

¹⁴³ Antun. «Kvinnene på bygdetinget i Nordhordland midt på 1600-tallet, 19.

¹⁴⁴ Sandvik, *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*, 183.

¹⁴⁵ Sandvik, *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*, 183.

¹⁴⁶ Sandvik, *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*, 183.

¹⁴⁷ Tb. NH, Nr. 51. 1812-1815.81b.

med Klagerne og Anklagede.»¹⁴⁸ Den eneste forskjellen i beskrivelsen av vitnene i dette eksempelet, er at det kun informeres om sivilstatus når kvinnen vitner. Hvis kvinnen ikke vitnet, men ble beskrevet av et annet vitne ble hennes sivilstand og ikke navn brukt: «Han efterspurgte derom, og Anders Zachariassen\s Kone/ viiste ham Souen, der havde det mærke ...».¹⁴⁹ Hvis en mann ble nevnt av vitner ble han beskrevet med fullt navn: «Der kom Dagen efter Bud fra Mons Slettebakken om denne Sou, og Anklagede sendte 10de Deponentinde ...».¹⁵⁰ Tiende deponentinde er Johanne Simonsdatter. Hun ble ikke nevnt med navn i forrige eksempel. Navnet hennes avsløres når hun vitner, hvor hun også blir beskrevet som noens kone: «10de Deponentinde Johanne Simonsdatter, Soldat Jens Chrispinussens Kone, 36 Aar gammel ...».¹⁵¹ Dette viser at en kvinne ble definert ut ifra hennes sivilstatus, mens en mann var definert som en selvstendig person uavhengig av hans ektestand. En kvinnes sivilstand definerte hvordan en kvinne ble behandlet og derfor var det viktig om en kvinne var gift eller ugift.

4.2 Enker

4.2.1 Den livsviktige ektemaken

Ifølge Atle Døssland var en ektemake livsviktig innen bondesamfunnet, ettersom arbeidsoppgaver og ansvaret som fulgte med næring krevde to personer.¹⁵² Overskriften oppsummerer Døsslands standpunkt: «Ektemake var livsviktig».¹⁵³ Å være enke eller enkemann var derfor ingen ønsket situasjon. Døssland fastslår også at enker og enkemenn var attraktive ektefeller, og det var ikke vanskelig for dem å gifte seg på nytt. Han gir ingen lang utgreiing om grunnlaget for dette, men forklarer i en setning at begge parter giftet seg for gårdens skyld.¹⁵⁴ Levebrødet var viktig for om en mann eller kvinne var en attraktiv partner. Sheilag Ogilvie sier noe svært viktig om enker: «I hele pre-industrielle Europa, var kvinner som hadde mistet ektemannen nesten de eneste kvinnene som var selvstendig overhode for et hushold».¹⁵⁵ Derfor er enkene viktig å ta med når man skal studere kvinners arbeidsoppgaver. De skiller seg ut fra andre kvinner med tanke på hvor mye makt de hadde.

---

¹⁴⁸ Tb. NH, Nr. 51. 1812-1815.81b

¹⁴⁹ Tb. NH, Nr. 51. 1812-1815. 78

¹⁵⁰ Tb. NH, Nr. 51. 1812-1815. 81b.

¹⁵¹ Tb. NH, Nr. 51. 1812-1815. 80b.

¹⁵² Døssland, *Strilesoga*, 43.

¹⁵³ Døssland, *Strilesoga*, 43.

¹⁵⁴ Døssland, *Strilesoga*, 43.

¹⁵⁵ Min oversettelse: "Throughout pre-industrial Europe, women who had lost their husband were almost the only females to head households independently". Ogilvie. *A Bitter Living*, 217.

John Ragnar Myking utdyper det å gifte seg på nytt som enke og kommer med noen interessante betraktninger.¹⁵⁶ Han spesifiserer at enker som hadde leietakerretten på gården etter ektemannen ble svært attraktiv for en mann uten gård.¹⁵⁷ Det kan tenkes at enka så på mannen som attraktiv, ettersom de ofte var yngre og hadde stor arbeidskapasitet. Gårder som var eid av familien var annerledes, ettersom odelsretten ga den eldste sønnen rett på gården og ikke enka.¹⁵⁸ Enka på leilendingsgården satt derfor med litt av makten som ektemannen hadde hatt mens han levde. Ifølge Døssland måtte enkene gifte seg raskt etter ektefellen gikk bort for å drive gården videre. Hvorfor var det slik? Myking legger fram en mulig forklaring fra en sak som kan belyse ett aspekt av hvorfor en enke valgte å gifte seg på nytt.

Saken fra 1727 er fra Nordhordlandsområdet og er svært aktuell ettersom jeg undersøker denne delen av landet. Anna Johannesdatter Ljosvoll var 40 år eldre enn ektemannen Nils Larsen Fjellbirkeland, og i en rettsak mot en av arbeiderne forklares det delvis hvorfor Anna giftet seg på nytt.¹⁵⁹ Myking legger frem at Anna hadde prøvd å drive gården som vanlig etter hun ble enke, men at det som kvinne var vanskelig å få respekt av de ansatte.¹⁶⁰ Arbeidsfolkene tok ikke ordre fra Anna og hennes arbeidsliv ble dermed hindret av at hun var kvinne. Hun trengte en mann for å kunne få arbeidet gjort på gården. Dette kan fortelle litt om hvorfor en kvinne valgte å gifte seg på nytt etter noen år som enke. Giftemål knyttet direkte til arbeid i denne teksten og forklarer en del om kvinners posisjon i samfunnet. Hennes autoritet var svekket som følge av hennes kjønn. Man skulle tro at Anna, som en eldre kvinne i sekstiårene, hadde autoritet hos sine yngre ansatte, men dette var ikke tilfelle. Da det derimot kom en yngre ektemann i tyveårene viste det seg at han som mann hadde autoritet hos de ansatte. Kjønn var viktigere enn alder i dette tilfellet.

Å gifte seg på nytt ble i det store og det hele gjort av praktiske grunner. Det kan virke som brudgommen vant mest på dette giftemålet, ettersom Anna døde åtte år inn i ekteskapet. Da

---

¹⁵⁶ John Ragnar Myking, *Attractive marriage partners? Tenant widows and remarriages in western Norway in the seventeenth and eighteenth century*. "Scandinavian Journal of History", 29:3-4, 225-239, DOI: 10.1080/03468750410008761.

¹⁵⁷ Myking, *Attractive marriage partners*, 225.

¹⁵⁸ Myking, *Attractive marriage partners*, 225.

¹⁵⁹ Myking, *Attractive marriage partners?*225-226.

¹⁶⁰ Myking, *Attractive marriage partners?*226.

giftet Nils seg med ei dame på sin egen alder.¹⁶¹ Med Døssland og Mykings tekster i mente, er det noe å si om enkene og deres arbeid? Det tyder på at en del enker ikke giftet seg på nytt og noen var alene en periode før de giftet seg. Ordet enke blir brukt mye i tingbøkene og det var derfor ikke en uvanlig sivilstatus for en kvinne. Selv om Døssland mener det var katastrofalt å være enke, kunne hjelp fra familie og arbeidsfolk bidra til gårdens drift. Dette omtales når jeg legger frem saker fra tingbøkene. Ifølge Ståle Dyrvik fikk enka råderom fra felleskapet: «Samfunnet godtok at ei enkje forvalta levebrødet etter den avdøde ektemannen».¹⁶² Enka hadde muligheter, som presisert av Dyrvik. Du var ifølge Dyrvik avhengig av at den avdøde ektemannen hadde et levebrød du kunne leve av videre. Det er interessant at Dyrvik sier at enka kunne videreføre mannens levebrød. Det er høyst sannsynlig at enka hadde vært med på å bygge opp levebrødet og det er derfor ikke så overraskende at hun fikk være med på å videreføre det.

4.2.2 Beskytte gårdens ressurser

Den første enken som presenteres er en presteenke i en sak fra 1813. Presteenkene skilte seg fra andre enker. De hadde rett til underhold så lenge de var i enkestanden, og et enkesete hvor hun kunne bo og forvalte.¹⁶³ For mange enker holdt ikke dette og de levde i fattigdom. Det ble også vanlig at den nye presten giftet seg med presteenka, slik at hun skulle bli forsørget, og at den nye presten slapp å betale henne pensjon.¹⁶⁴ Presteenken Madame Svartskoff har ikke giftet seg på nytt:

Præste Enken Madame Svartskoff paa Wallestrand boende Loed andmelde at hun til dette ting med mundtlig varsel haver ladet jndkalde Jver Erichsøn Bragvatten fordie hand uden Citantjndens forevidende og villje haver hugged i Wallestrands Skoven hende tilhørende...¹⁶⁵

Presteenka hadde ansvar for et stykke skog som var hennes levebrødsgrunnlag. Nå hadde en utenforstående hugget i skogen hennes. Dette viser at enka passet på området hun hadde ansvar for, og at stjeling på eiendommen ikke ble godtatt. Ved å beskytte gården beskytter hun prestegårdens ressurser. Levebrødet hennes var avhengig av skogen. Hva sier denne saken om hennes posisjon? Prester var svært synlige offentlige figurer i bygdesamfunnet og

---

¹⁶¹ Myking, *Attractive marriage partners?* 226.

¹⁶² Dyrvik, *Norsk Historie 1536-1814*, 130.

¹⁶³ Arne Amundsen Bugge. *Lokalhistoriewiki*. NHL. «Presteenke».

[Leksikon:Presteenke – lokalhistoriewiki.no](#)

¹⁶⁴ Arne Bugge Amundsen, NHL. «Presteenke».

¹⁶⁵ Tb, NH, Nr. 46. 1771-1778, 33b.

de hadde stor makt som følge av sitt yrke. De ble som embetsmenn og teologer ofte brukt som vitner på tinget med stor troverdighet. Prestefrua ble en forlengelse av mannens yrke og status i samfunnet. Hvis hun ble enke, fikk hun hjelp både av den nye presten og av enkekassa. Presteenka skulle fortsette å leve i den posisjonen hun var blitt gitt tidligere: frue av en prest. Hun skulle ikke tjene penger på andre måter enn tidligere, eller gifte seg på nytt med andre enn en prest. Hennes posisjon ble på denne måten hennes identitet, og derfor også grunnlaget for hennes levebrød.

Jeg vil vise til enda en presteenke, og saken er også fra 1813. Hun anklaget en oberstløytnant for å ha stjålet ved. Oberstløytnanten var en offiser med høy grad i militæret.¹⁶⁶ Enka må ha følt seg likestilt nok til å anklage en med mye makt i det hierarkiske militærsystemet for slike lovbrudd. Det er derimot verdt å si at det er oberstløytnanten som stiller «døde Sognepræst Hjorth Stuvitz's Enke» for retten, ettersom han mener beskyldningene er ukorrekte.¹⁶⁷ Det er frustrerende å ikke få vite navnet på enka, og hun blir referert til som «Madam Stuvitzs» senere i saken.¹⁶⁸ Hva kan denne saken fortelle oss om kvinners posisjon og arbeid? Madam Stuvitz hadde høyere status enn de fleste enker, ettersom hun hadde hatt en prest til ektemann. Hun blir kalt madam som også gir inntrykk av en forhøyet stilling i lokalsamfunnet. I tillegg beskylder hun som nevnt en med høy rang i militæret for å stjele ved. Presteenka forvalter som i den andre saken sine områder og eiendeler. Det som tidligere falt på ektemannen, styres nå av henne. Hun arver en brøkdel av statusen ektemannen hadde mens han levde, og gjennom hjelp fra enkekassa og et mulig enkesete er det mulig for henne å ha et levebrød.

Hva kan dette si oss om presteenkas posisjon i samfunnet? Monika Antun presiserer også dette i sin masteroppgave, at elitekvinner var klart overrepresentert i stevninger.¹⁶⁹ Jeg vil si at presteenka var en av disse elitekvinnene. Noen presteenker klarte seg dårlig etter ektemannens bortgang, og hadde muligens ikke like mye makt i lokalsamfunnet som følge av det. Jeg har derimot kun funnet eksempler på presteenker som passer på ressursene sine, og som ikke har noe problem med å stevne de som prøver å utnytte dem.

---

¹⁶⁶ Lokalhistoriewiki. NHL. «Offiserer og militær struktur». [Leksikon:Offiserer og militær struktur – lokalhistoriewiki.no](https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Offiserer_og_militær_struktur)

¹⁶⁷ Tb.NH. Nr.51. 1812-1815. 168b.

¹⁶⁸ Tb.NH. Nr.51. 1812-1815. 169.

¹⁶⁹Antun, «Kvinnene på bygdetinget i Nordhordland midt på 1600-tallet», 67.

Vi har sett at presteenkene stod i en spesiell situasjon i forhold til andre enker. Videre ser vi på enker på gårder. Når tjenestestedet ble beskrevet mens ektemannen var i live var det som regel beskrevet med et mannsnavn: «... derefter kom han i Tjeneste hos Anders Sande og forblev der i 3 Aar, derfra rejste han ind til Sogn og der tjente hos Anders Saanæs af Evendvigs Præste Gjeld i et Aar ...».¹⁷⁰ Etter ektemannens død tok enka over hovedansvaret for å styre gården, og da også tjenestefolket. Først da kunne enka bli sett på som personen man tjente for, som i denne saken fra 1813: «Derefter tjente hun hos Enken Gjertrud Andersdatter Lieskjæret i ¼ Aar».¹⁷¹ Dette kan vise til makten kvinnen fikk hvis hun ble enke, ettersom hun stod til ansvar for tjenestefolket etter ektemannens bortgang.

I neste sak fra 1768 går jeg mer i detalj. Den handler om en tjenstedreng ved navn Ole Olsøn som blir anklaget for tyveri. Enken Siselle Eicheland er en av bøndene som har hatt Ole i tjeneste. Hun og andre bønder som også har hatt han i tjeneste vitner i rettsaken mot han.¹⁷² Enken sier dette om Ole Olsøns tid på hennes gård: «Endelig fremstod Sisselle Eicheland som declarerede at tyven Ole Olsøn i hendes tjenestehar nødt forsvarlig Mad og drike, saaleedes som andre tiener hos bønder nyder.»¹⁷³ Sisselle definerer seg selv som bonde, og at hun har gitt ham tilstrekkelig med mat. Hun antyder at Ole ikke har hatt noe grunnlag for å stjele. Sisselle er trygg på at hun har vært en god bonde, og selv om hun nevnes som enke blir ikke dette hverken for eller imot henne. Å være enke var nevneverdig og ble alltid spesifisert i tingbøkene, ettersom enken ble husstandsoverhode når ektemannen gikk bort. Det virker ikke som hennes enkestatus hemmet hennes tilgang til ressurser: Hun hadde nok mat å gi til de ansatte.

Videre viser jeg til en annen sak fra 1812 hvor en enke sparer opp til sin svake sønn, slik at han kan ha et levebrød etter hennes bortgang:

Forlig, hvorved Indstævnte har forbundet sig at svare og holde til Myndlingens Moder, Enken Anna Andersdatter øvre Tvedt, en Koe foeret, med Stie og Agt, samt Smaler /:

---

¹⁷⁰ Tb.NH. Nr.46. 1771-1778. 97.

¹⁷¹ Tb.NH. Nr.51. 1812-1815. 154b.

¹⁷² Tb, NH, Nr. 45. 1768-1771. 6.

¹⁷³ Tb, NH, Nr. 45. 1768-1771. 6.

Faar :/; hvilket Levekaar, saafremt hun indlader sig i Egteskab, skulde tilfalde hendes syglige og svage Søn, Anders Olsen for hans Levetid.¹⁷⁴

Moren Anna Andersdatter øvre Tvedt ville spare opp til sin «syglige og svage søn», ettersom han har noen utfordringer som kan hindre han i å skaffe seg et levebrød. Enka fikk dermed ansvar for familien etter ektemannens bortgang. Hvis man hadde et barn som slet måtte en selv finne løsninger, ettersom samfunnet ikke tok vare på disse. En del av enkas arbeid var å beskytte fremtidige generasjoner, som i saken over. En ku og noen sauer var nok for at sønnen til Anna skulle klare seg etter hennes bortgang, og det sier noe om verdien av slike dyr. Muligens var dette alt Anna hadde å tilby sønnen, men det var i hvert fall noe. Planlegging for sitt eget levebrød, men også barnas, ble dermed en viktig del av enkas arbeid.

4.2.3 Å gifte seg på nytt

Døssland skriver som nevnt at en ektemake var livsviktig: «Dei kunne ikkje greia med næring og økonomi uten ektemake».¹⁷⁵ Det var helt klart visse begrensninger ved å være enke resten av livet. Med mindre du satt på en stor gård, hadde barn som kunne hjelpe til, råd til å ansette tjenestefolk eller tok over håndverket etter din ektemann var det vanskelig å klare seg. En av tingboksakene omhandler en relativt ung enke hvor hennes unge alder gjør det mer naturlig å gifte seg på nytt.¹⁷⁶

Saken er fra 1814: «Enken Anna Marie Elisabeth Jacobsen Enke efter Jægteskipper Christopher{sen} Jacobsen boende paa Sydnæs 29 Aar gam/m/el...Hun gik sidste Gang til Alters afvigte Høst i Domkirken...». Her får vi informasjon om en ung enke som har giftet seg på nytt. Vi får også litt informasjon om hennes arbeidshistorie:

Hun var hos sine Forældre indtil hun var 14 Aar gam/m/el, hvorefter hun kom i Tieneste hos Gjestgiver Angel i Boxnæs Præstegjeld hvor hun var i 6 Aar. Derefter blev hun i Throndhjem og tjente med sin fornævnte nu afdøde Mand med hvem hun fløttede her til Byen for omtrent 9 Aar siden.¹⁷⁷

Anna arbeidet i seks år før hun giftet seg. Da ektemannen døde valgte hun å gifte seg på nytt: «Hun gik sidste Gang til Alters afvigte Høst i Domkirken ...» Hun kunne nok gått i tjeneste

---

¹⁷⁴ Tb.NH. Nr.51. 1812-1815. 43

¹⁷⁵ Døssland, *Strilesoga*, 43.

¹⁷⁶ Tb.NH. Nr.51. 1812-1815, 85b.

¹⁷⁷ Tb.NH. Nr.51. 1812-1815.243b.

igjen, men kanskje hun hadde barn og da er det ikke sikkert tjenestelønn holdt for å forsørge barna. Hvem skulle passet barna mens hun arbeidet? Det var derfor mest praktisk for Anna å gifte seg på nytt. Jeg antar at de fleste enker giftet seg på nytt grunn av levebrød, som nevnt av Døssland tidligere.

4.2.4 Innlosjering

På samme måte som gifte kvinner kunne enker også ha innlosjerende gjester. Jeg vil argumentere for at det var enda viktigere for enker, ettersom de ikke lenger hadde en ektemann. Jeg har funnet flere eksempler på enker enn gifte kvinner, som hadde en form for innlosjering. Denne første saken er fra 1814.

4de Vidne Helga Torgersdatter, Enke, 48 Aar gam/m/el. Hun forklarede, at Tiltalte har logeret hos hende i Sandvigen siden Michaeli 1813, og at han i den Tid, saavidt hun veed, har opført sig skikkelig. Hans Vandel forhen er hende aldeles ubekjendt. Om de Tyverier, han nu tiltales og beskyldes for, veed hun intet at oplyse. Tiltalte har, saavidt Vidnet har erfaret, holdt sig hjem/m/e i sit Logis om Nætterne.¹⁷⁸

Helga har hatt anklagede i saken losjerende hos henne. Hun har tydeligvis holdt et øye med han, og forklarer at han har holdt seg inne på nettene. Det er mulig at Helga vitnet om lite bråk fordi hun ikke ville bli dratt inn i noe bråk selv. Helga trengte muligens ekstrainntekten, og det var ikke godt for ryktet hennes hvis tyver losjerte hos henne.

En annen sak, også fra 1814, viser også til innlosjering. «Konen Ragnille Schanche, Enke efter Bordarbeidsmand Jacob Schanche, som sagde sig 67 Aar gammel ubeslægtet med de Tiltalte og at Anna Maria Elisabet har logeret i hendes Huus til sidste Paaske Flyttetid...». ¹⁷⁹ Anna Maria har losjert hos Ragnille siden sist flyttetid. Rundt påske kunne tjenestefolk bytte arbeidsplass.¹⁸⁰ Det kan hende Anna Maria sluttet i sin stilling og ikke hadde funnet noen ny enda. Derfor losjerte hun hos enken Ragnille. Innlosjering var tilgjengelig for unge mennesker som var mellom arbeidsplasser, og Ragnille som enke kunne tjene ekstra på dette.

---

¹⁷⁸ Tb.NH. Nr.51. 1812–1815.224b.

¹⁷⁹ Tb.NH. Nr.51. 1812-1815.261.

¹⁸⁰ Karen-Marie Stokke, «Mellom tjenestetvang og tukthusstraff, Løsgjengerbestemmelser i praksis». Masteroppgave. Universitetet i Oslo. 2019. 86.

Den tredje saken er fra 1761, og den handler om madam Danchers som eier et gjestgiveri. Hun er enke: «Citantinden Mad/a/me Gertrud Danchert Danchersens Encke».¹⁸¹ Hun er i tvist med fogden angående skatt. Det interessante er at hun eier gjestgiveriet:

...er hænde som Ejer af Stædet Haucheland allernaadigst givet der at holde Kroe og Giestgiverie, men da Kroe holdet paa Haucheland ey kand ansees meere nødvendigt for Reysende end andre Stæder, hvor de findes, den indstevnte og af saadan sin ringe Næring ved Øhlsahl...¹⁸²

Hun arvet mest sannsynlig gjestgiveriet etter ektemannen, og drev det med han mens han levde. Hun eier også en gård: «som Ejere af Gaarden Haucheland».¹⁸³ Hun eide et gjestgiveri og samtidig også en gård. Hun hadde en opphøyet stilling i samfunnet, ettersom hun blir kalt «madam». Madam betyr gift kvinne, i dette tilfelle er det klart at hun var enke, opprinnelig av borgerskapet eller lav embetsstand.¹⁸⁴ Hun ble fortsatt kalt madam etter hun ble enke som kan tyde på at hun beholdt statusen hun hadde hatt som gift, også som enke.

4.2.5 Hva kan dette si om enkers posisjon i samfunnet?

Det er som Ogilvie skriver: «I hele pre-industrielle Europa, var kvinner som hadde mistet ektemannen nesten de eneste kvinnene som var selvstendig overhode for et hushold».¹⁸⁵ De var kvinnene med tydelig makt. De hadde vært gift og var respektert av den grunn. De var også ifølge Døssland attraktive ektefeller for unge menn, spesielt hvis de hadde en leilendingsgård. Hvis de drev en odelsgård hadde de ansvaret for å drive den godt, før den ble ført videre til neste generasjon. De hadde også ansvar for tjenestefolket og ble sett på som overhodet av husholdet. Hvis de valgte å gifte seg på nytt, ble det en måte å drive levebrødet videre på. De var ikke lenger enker, og de mistet derfor litt av sin makt. Hvis de derimot var fattige og/eller ikke klarte å drive aleine, kunne det være en løsning å gifte seg på nytt. Noen forble enker resten av livet, og de bar denne tittelen på tinget hvis de vitnet. Enketittelen viste til en respektabel posisjon i et samfunn hvor giftemål var svært viktig. Enkene kunne også ha ekstraintekter, som gifte kvinner, ved å ha innlosjerende. Det kan se ut som det var svært vanlig i tidlig moderne tid, hvor folk reiste mye til fots, eller hvor hotell og annet ikke var

---

¹⁸¹ Tb, NH. Nr.44. 1760-1768, 48.

¹⁸² Tb, NH. Nr.44. 1760-1768, 48.

¹⁸³ Tb, NH. Nr.44. 1760-1768, 48.

¹⁸⁴ *Det norske akademis ordbok*, «madam». [madam - Det Norske Akademis ordbok \(naob.no\)](http://madam - Det Norske Akademis ordbok (naob.no))

¹⁸⁵ Min oversettelse: "Throughout pre-industrial Europe, women who had lost their husband were almost the only females to head households independently". Ogilvie, *A Bitter Living*, 217.

vanlig. Enker hadde en av de sterkeste kvinnelige posisjonene i tidlig moderne tid, så lenge de hadde mulighet til å ha et levebrød uten en ektemann.

4.3 Ugifte kvinner

4.3.1 Vanskelig å finne

En del kvinner forble ugifte i perioden jeg undersøker: over ti prosent.¹⁸⁶ Dette var en betydelig andel av den kvinnelige befolkningen. Dette må ha påvirket deres arbeid, og det er interessant å se hva de gjorde i forhold til kvinnene jeg har omtalt tidligere. Noen av kvinnene jeg kommer til å nevne giftet seg muligens senere, mens andre aldri giftet seg. Ugifte kvinner er vanskeligere å finne i tingbøkene. Det står ikke «kvinne ugift» slik som det blir skrevet «kone», «hustru» og «enke». Jeg bruker derfor Hilde Sandviks metode for å finne disse ugifte kvinnene. Hun deler kvinners etternavn inn i tre kategorier: «Fornavn og farsnavn» (eks. Anne Olsdatter), «fornavn og gårdsnavn» (eks. Anne Grødem), og «referert til via ektemannen» (eks. Anne, Peder Grødem's kvinne).¹⁸⁷ Den siste har jeg sett mange eksempler på, med litt varierende uttrykk. Ugifte kvinner er oftest kalt med fornavn og farsnavn.¹⁸⁸ Ståle Dyrvik forklarer det godt i denne setningen: «I prinsippet var ingen levebrød åpne for kvinner som hovudpersoner».¹⁸⁹ I lovens forstand var kvinner stengt ute av de fleste levebrød, men hva med i praksis? Det studeres i denne delen av oppgaven.

Ti prosent av den kvinnelige befolkningen giftet seg aldri, men de trengte et levebrød. Ogilvie legger frem et enda høyere tall fra Württemberg: 10-20 prosent giftet seg aldri.¹⁹⁰ Ogilvie starter kapittelet sitt om ugifte kvinner slik: «Ugifte kvinner som losjerte og arbeidet selvstendig er i det store og det hele ignorert i studier om pre-industriell økonomi.»¹⁹¹ Ifølge Ogilvie er dette en til tider ignorert gruppe i tidlig moderne tid. De er i tillegg vanskeligere å finne i kilder. Ogilvie presiserer at disse kvinnene ofte ikke var velstående.¹⁹² En ugift mann kunne derimot være velstående og/eller klare seg bra via eksempelvis laugvirksomhet, førsteretten på en odelsgård, fiske og/eller militæret. Hun påpeker også at mange mennesker i

---

¹⁸⁶ Sandvik, *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*, 160.

¹⁸⁷ Antun, «Kvinnene på bygdetinget i Nordhordland midt på 1600-tallet», 19.

¹⁸⁸ Antun, «Kvinnene på bygdetinget i Nordhordland midt på 1600-tallet», 19.

¹⁸⁹ Dyrvik, *Norsk Historie*, 130.

¹⁹⁰ Ogilvie, *A bitter living*, 41.

¹⁹¹ Min oversettelse: «Unmarried women lodging and working independently are widely ignored in studies of pre-industrial economies.» Ogilvie, *A bitter living*, 269.

¹⁹² Ogilvie, *A bitter living*, 269.

denne perioden giftet seg sent.¹⁹³ Dette ser vi også i Norge, med tanke på giftemålmønsteret som nevnt tidligere. Dette må tas med i betraktning når man studerer ugifte kvinner. Hva slags eksempler har jeg funnet på ugifte kvinner i tingbøkene?

4.3.2 En kvinnes ære

Den første saken er fra 1771 og handler om piken Anna som anmelder for uriktige beskyldninger tilknyttet hennes ære, med lensmannen som verge. Kvinner ble ikke regnet som myndige, og trengte derfor en myndig mann som kunne stille for dem.

Derefter fremstoed for Retten Lensmanden Knud Simonsøn Tosøen og andmeldede at hand paa Pigen Anna Nielsdatters Veigne til dette ting haver ladet *jndstevnte Jacob Danielsøn Echerhofde fordie hand skal have tillagt bemelte Anna Nielsdatter ærerørige beskyldninger, ligesom hun skulde have ved Reise til Byen havt meere Fisk end hun udreiste med tilligemed det øvrige...¹⁹⁴

Denne saken viser til «Ærerørige beskyldninger» om at hun skulle ha begått tyveri. Det var alvorlig å bli anklaget for tyveri og det kunne være vanskelig å få arbeid etter dette. Det var viktig å beskytte sin ære ved å bevise sin uskyld. Dette var spesielt viktig for ugifte kvinner som var avhengig av sitt rykte for å få videre arbeid. Dette var viktig nok for Anna til at hun valgte å stevne mannen for retten. Arnved Nedkvitnes bok om ære på 1700-tallets bondesamfunn kan kaste lys over dette:

En person av ære snakker for eksempel sant og stjeler ikke. En beskyldning om at en person er en tyv, er derfor ikke en beskyldning om en handling, men å plassere et menneske i en bestemt kategori av æreløse personer ... En person som stjal eller løy, var uten ære og kunne derfor ikke delta i det sosiale felleskapet.¹⁹⁵

En annen kvinnes ære står på spill i en sak fra 1769 hvor kvinnen blir anklaget for å holde et «ryggløst hus». Ingeborg Tostensdatter blir anklaget for dette. Det er vanskelig å forstå hva «ryggløst hus» betyr, men dette sies i Sognepresten og Ole Olsen Hoplands anklage: «Jndstævnte Ingeborg Tostens datter udi Store-Sandvigen har holdet et forargeligt og Ryggesløs Huus med Spiil, dans og fleere slags uordentligheder, baade hellige og Søgne dags end ...».¹⁹⁶ Å feste på høytidsdager var ikke lov, og det er naturlig at Sognepresten brøt inn. Mannen Ole Olsens forhold til saken forklares ikke, men han var trolig en nabo som var lei

---

¹⁹³ Ogilvie, *A bitter living*, 270.

¹⁹⁴ Tb, NH. Nr.46. 1771 – 1778, 10b.

¹⁹⁵ Arnved Nedkvitne. *Ære, lov og religion i Norge gjennom tusen år*, Oslo: Scandinavian Academic Press, 2011.213.

¹⁹⁶ Tb, NH, Nr.45. 1768-1771, 115.

«levnet». Ingeborgs defensor sier dette: «Defensor Anders Morvigen ike har haft Noget til den jndstævntes forsvar at jndvende uden alleene at hand formeener at Ingeborg Tostens datter ike har holt anderleedes Huus, end som andre hendes lige». Jeg lurer på om Ingeborg bodde alene? Et forsvar var at hun ikke gjorde noe annerledes, enn andre som lignet henne. Ingeborgs ære stod på spill. Her ser vi æren gjennom rettstaten på 1700-tallet.

Å beskylde en kvinne for å drive et «ryggløst hus» var å anklage henne for å drive et hus uten ære. En må stille spørsmål ved om denne rettsaken påvirket Ingeborgs liv for eksempel ved fremtidige giftermål. Hun ble dømt til en hard straff til «advarsel for ande ligesindede»: «Bøde Hellig brøde 1 rdr 3 mrk og til Sognets Fattige 3 rdr, men end og for hendes førte forargelige, uordentlige og last Verdige levnet, til Exempel og advarsel for andre ligesindede at arbeide 6 Maaneder udi Bergens Manufactur Huus». Straffen i seg selv var vanskelig, men hva med etterdønningene for Ingeborg? Var dette en måte for rettstaten å kontrollere unge ugifte kvinner? Hadde det blitt stilt en rettsak mot Ingeborg hvis hun hadde vært gift? Eller hadde man sett dette som en fest og vanlig «bygdebråk»?

4.3.3 Hvordan arbeidet de?

En del ugifte kvinner bodde hjemme og jobbet på gården til sine foreldre. Her fremhever jeg to saker fra tingbøkene. Den første saken er fra 1768: «Marthe Nielsdatter opholdende sig hos sin fader paa gaarden Waagenes...».¹⁹⁷ Marthe var på farens gård og hjalp til. Det står ingen utfyllende informasjon om hva hun gjorde på gården, men hun blir likevel kalt inn som vitne på et tyveri på et lam. Hun hadde god oversikt over merkene som nabosauene hadde i ørene. Derfor er hun mest sannsynlig kjent med gårdsarbeidet. I den andre saken fra 1769 kommer det fram at en stedatter arbeidet for sin stefar: «Derefter Mødte Johannes Børgesøn Torschedalen og gav tilkiende at Qvinde Mennisked Guroe Olsdatter tienende hos sin Sted Fader Ole Bochsteen».¹⁹⁸ Guroe arbeidet for stefaren. Dette viste at hun som ugift kvinne var i arbeid. En av grunnene til at hun arbeidet for stefaren kan være at hun ikke ville bli anklaget for løsgjengeri.

---

¹⁹⁷ Tb, NH, Nr.45. 1768-1771.56.

¹⁹⁸ Tb, NH, Nr.45. 1768-1771, 110.

Hvis en kunne arbeide for foreldrene, var dette gunstig for begge parter. En kunne få arbeidserfaring og samtidig hjelpe familien. Guroe var i en vanskelig situasjon ettersom hun hadde et barn utenfor ekteskap. Familien var da en viktig støtte og det at hun kunne tjene hos stefaren gjorde situasjonen lettere. Guroe krevde barnebidrag av Johannes Andersøn Stangelie i retten.¹⁹⁹ Det er usikkert om hun fikk dette, men hun har en verge som hjelper henne. Guroe og Johannes har antakelig betalt bøter for leiermålet sitt, og dette må ha påvirket begges økonomiske situasjon. Det er mulig at Guroe fikk hjelp fra familien, og at hun går i tjeneste for dem for å betale tilbake, eller for å kunne arbeide med et barn ved sin side. Johannes derimot betaler ikke engang for barnet, og Guroe må gå rettens vei for å få barnebidrag. Hadde Guroe vært uten familiens støtte hadde hennes stilling, med barn utenfor ekteskap, vært tyngre. Ugifte kvinner kunne arbeide hos familien, noe som var et sikkerhetsnett for mor og barn.

4.3.4 Leiermål

Mange ugifte kvinner ble innblandet i leiermålsaker, og dette påvirket deres rykte, økonomiske situasjon og levebrød. Å få barn utenfor ekteskap var ikke bare ulovlig og kunne føre til store bøter, men var også uglesett av de fleste. Ugifte kvinner var svært sårbare for leiermål, og dette diskuterer jeg også i oppgavens kapittel om barsel og ugifte kvinner. De kunne ikke komme seg unna en graviditet, mens en mann kunne nekte for at han hadde begått leiermålet. Kvinnen hadde derimot gått gravid, skjult det så godt hun kunne og muligens født alene. I denne delen sikter jeg inn på hvordan dette kunne påvirke levebrødet til ugifte kvinner generelt, og ikke kun tjenestepiker som i neste kapittel.

Den første saken fra 1788 viser hvor ille det kunne gå for en kvinne som hadde født et «uekte barn». Elisabeth Christine Tors Dotter var fattig og klarte så vidt å holde seg selv og barna i live: «... at paagrebne Elisabeth Christine Tors Dotter med hendes 2de uægte Børn i 1 ½ Aar har omflakket, som Løsgjængere i forskjellige Bøygder uden for hendes hjemstæd, og tildeels Betlet om fornøden Underholdning for sig og Dem ...».²⁰⁰ Hva slags muligheter hadde en kvinne med to «uekte barn»? Hun vandrer fra bygd til bygd for å kunne få mat til seg og ungene sine. Nordhordland var ikke et rikt distrikt, og årene fra 1760 var ekstra harde. Det var

---

¹⁹⁹ Tb, NH, Nr.45. 1768-1771, 110.

²⁰⁰ Tb, NH, Nr.47. 1785-1790, 262.

ikke mye til overs, og Elisabeth fikk muligens medlidenhet, men også fordømmelse. Hvis en kvinne først fikk et uekte barn og ikke hadde støtte fra familie eller venner, var hun fortapt. Hvor er barnas far/fedre? Var han eller de muligens gift, nektet å gifte seg, uvitende om graviditeten eller hadde de allerede rømt fra Elisabeth og barna? Dette er vanskelig å vite, men situasjonen var krevende. Det er usikkert om Elisabeth noen gang kunne komme seg på beina etter dette.

Neste sak er fra 1797, og handler om en Martha Magnesdatter Aldahlen som var anklaget for et leiermål. Hun hadde arbeidet som tjenestepike hos en familie og fått et «uekte barn» med sønnen på gården. «Hendes da værende Huusbondes Søn Jacob Johannesen Horveij at være Barnefader ...».²⁰¹ Hun prøvde å skjule fødselen, ettersom barnet døde kort tid etter fødsel: «... var Barnet allerede dødt, og siden hun ikke kunde redde Barnet, beflittede hun sig blot paa at skiule Handlingen.»²⁰² Martha valgte å holde fødselen skjult, og hun la barnet under en av plankene på fårehuset. Dette ble oppdaget og Marthe måtte stå til ansvar for fødselen noen år senere: «Thi tilfindes bemeldte Marthe Magnes Dotter i Følge Lovens 6 – 6 – 7de at halshugges og hendes Hoved derefter at sættes paa en Stage saa og at have sin Hovedlod forbrudt.»²⁰³ Det er vanskelig å si om hun drepte barnet eller om barnet døde av naturlige årsaker. Marthe tok derimot et valg som mange før henne - hun valgte å late som ingenting hadde skjedd.

Nedkvitne forklarer skammen rundt en kvinnes seksualitet slik:

Det var skam knyttet til kvinners utenomekteskapelige seksualitet. Hun kunne fjerne skammen dersom barnefaren giftet seg med henne, og hun kunne minske den ved å få aksept i æresgruppen for at hun hadde gått inn i forholdet med sikte på ekteskap, men var blitt sveket.²⁰⁴

Ifølge Nedkvitne var det annerledes for ugifte menn: «Det er ikke noe som tyder på at det ga skam for ugifte menn å forføre kvinner.»²⁰⁵ Mennene behøvde ikke følge den samme æreskodeksen i lokalsamfunnet, selv om kirken så på leiermål som en synd. De kunne bli

---

²⁰¹ Tb.NH. Nr.48. 1796-1802. 57b.

²⁰² Tb.NH. Nr.48. 1796-1802. 57b.

²⁰³ Tb.NH. Nr.48. 1796-1802. 58.

²⁰⁴ Nedkvitne, *Ære, lov og religion*, 197.

²⁰⁵ Nedkvitne, *Ære, lov og religion*, 200.

idømt bøter, men de slapp ofte unna dette også. Den økonomiske konsekvensen var den eneste for menn. Hva skjedde med kvinner som hadde begått leiermål? Mange flyttet fra området hvor de hadde begått leiermålet, for å unngå fordømmelsen fra folk i området. De som ble igjen, måtte regne med å oppleve en del ubehageligheter.²⁰⁶ Mange ble fattige etter leiermålet og måtte tigge for å overleve, og de færreste kom seg på beina igjen etter et slikt sosialt slag.²⁰⁷ Marthe sluttet blant annet i tjenesten etter hun oppdaget graviditeten: «... indtil hun forlod Tienesten den 14de April nestefter ...».²⁰⁸ Det var best å forlate området hvor lovbruddet hadde skjedd.

4.3.5 Hva kan dette si om ugifte kvinners posisjon i samfunnet?

Marie Cronberg har forsket på seksuell skam og sosial status i Skåne i Sverige. Hun mener at kvinner som hadde eiendomsløse foreldre, som for eksempel husmenn, tjenere, eller løsarbeidere, lettere havnet i leiermålssituasjoner. De hadde ikke like mye å tape hvis de endte som enslige mødre, men alt å vinne hvis en mann ville gifte seg med dem.²⁰⁹ Dette var annerledes for bondedøtre, som ble sett på som en ressurs og ikke en byrde for foreldrene:

De fleste bondedøtre opplevde ikke den strengere seksuelle moralen som en tvang. De unge jentene ønsket å bli bondekoner som sine mødre, det var det høyeste de kunne nå. Seksuelle feiltrinn kunne sette denne ambisjonen i fare, derfor utøvde de selvdisiplin.²¹⁰

Dette er forskning gjort fra Skåne, men jeg tror likevel det kan knyttes til norske forhold. Ugifte bondedøtre var attraktive giftemål ettersom de kunne drive en gård, mens fattigere unge jenter ikke hadde denne kunnskapen. Det ble et skille hvor de som allerede var dårlig stilt i samfunnet, ble enda mer sårbare for leiermål. Marthe var en tjenestepike når leiermålet ble begått, men vi vet lite om hennes sosiale status. Elisabeth fra den første saken hadde havnet i fattigdom, og klarte ikke forsørge sine to barn. De hadde ingen sterk posisjon i samfunnet, og det ble svekket som følge av leiermålet. De måtte passe på sin ære hvis de noen gang skulle bli gift. Ingen ville gifte seg med en kvinne som var «lastefull». En kvinnes rykte var viktig: «Når en forsmådd beiler spredde rykter om at de hadde ligget med ei jente for å «forspille» et framtidig giftermål for henne, regnet han med at ryktet ville gjøre potensielle

---

²⁰⁶ Nedkvitne, *Ære, lov og religion*, 209.

²⁰⁷ Nedkvitne, *Ære, lov og religion*, 208.

²⁰⁸ Tb.NH. Nr.48. 1796-1802. 57b.

²⁰⁹ Nedkvitne, *Ære, lov og religion*, 202.

²¹⁰ Nedkvitne, *Ære, lov og religion*, 203.

friere mindre interessert.»²¹¹ Ugifte kvinner hadde en svak stilling i samfunnet, og de var avhengig av familiens støtte hvis de noen gang kom på kanten med noen av normene i samfunnet.

---

²¹¹ Nedkvitne, *Ære, lov og religion*, 208.

5 Tjenestepiker

Å gå i tjeneste utgjorde store deler av befolkningens arbeidshverdag. Derfor setter jeg søkelys på tjenestepiker i dette kapittelet, og hva de arbeidet med i tidlig moderne tid. Dette kan bidra til å bedre forstå kvinners posisjon i samfunnet i perioden jeg undersøker. Jeg kaller dem tjenestepiker ettersom det er slik de oftest blir beskrevet i kildene jeg har undersøkt. Jeg har et eget kapittel om gift, ugift og enker. Tjenestepiker kunne også ha disse sivilstatusene, i dette kapittelet er derimot hovedfokuset på yrkestittelen tjenestepike. Det var lovfestet å gå i tjeneste, og i 1754 kom det en lov som påbød tukthusstraff for «løsgjengere».²¹² Tjeneste var en viktig del av arbeidskraften i Norge. Mange i Norge klaget over mangelen på tjenestefolk, både embetsmenn og bønder. Kullene var små på 1700-tallet og militæret tok mange menn.²¹³ Unge kvinner var derfor en betydelig arbeidskraft for både embetsmenn og bønder. I området jeg undersøker gikk 5250 kvinner gikk i tjeneste i Nordre-Bergenhus, som talt ved folketellinga i 1801.²¹⁴ Å gå i tjeneste ga de unge mulighet til å skaffe seg arbeidserfaring, tjene penger og samtidig finne en ektefelle.²¹⁵

Det var vanlig å gå i tjeneste fra 15-årsalderen, som var rundt konfirmasjonsalder.²¹⁶ Å gå i tjeneste var kontraktsbasert og man bandt seg for ett eller et halvt år av gangen. Det var derfor ikke uvanlig å bytte tjenestested i løpet av livet.²¹⁷ Et aspekt ved tjenesteyrket var at husbonden og matmor kunne tukte tjenestefolket.²¹⁸ Å tukte ble brukt som opplæring, spesielt for ungdommen. Dette forklares i masteroppgaven til Hanne Østhus: «Vanartige tjenestefolk eller uordentlige husbønder? Tjenestefolk i arbeidskonflikter i Christiania på slutten av 1700-tallet».

En side ved tjenesteinstitusjonen var nettopp at tjeneren skulle oppdras, slik at man unngikk uoppdragne ungdommer. Disse to motstridende framstillingene av ungdom finner ungdomshistorikeren Iliane Krausman Ben-Amos i tidligmoderne litteratur: På den ene siden var ungdommer uskyldige, på den andre siden hadde de en tilbøyelighet til å være ulydige og opprørske.²¹⁹

---

²¹² Sandvik, *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*, 173.

²¹³ Sandvik, *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*, 173.

²¹⁴ *Folketeljinga 1801*, 120-121.

²¹⁵ Jacobsson, *Levebröd*, 144.

²¹⁶ Dyrvik, *Norsk Historie 1536-1814*, 109.

²¹⁷ Sandvik, *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*, 173.

²¹⁸ Sandvik, *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*, 174.

²¹⁹ Hanne Østhus. «Vanartige tjenestefolk eller uordentlige husbønder? Tjenestefolk i arbeidskonflikter i Christiania på slutten av 1700-tallet». Masteroppgave. Universitetet i Oslo. 2007, 42.

Ved gå i tjeneste lærte man å arbeide. Det var forventet at ungdommen skulle bli oppdratt og «tuktet». Man startet ofte i tjeneste i ungdomsalder og det er derfor ikke så overraskende at arbeidsgiverne kunne tukte tjenestefolket. Husbonden og matmor tok over ansvaret for ungdommen som kom rett fra foreldrenes hjem. Det er derfor ikke uventet at husbonden og matmoren kunne fortsette oppdragelsen inn i arbeidslivet. Det er mulig at tukten ble mindre ettersom tjenestepiken ble eldre og mer erfaren. Jeg skal se på unge og eldre tjenestepiker. Det er ikke alltid like lett å finne alderen på tjenestepiken, ettersom det ofte ikke blir nevnt. En kan likevel forstå omtrent alder på tjenestepikene ved hjelp av andre faktorer; hvor lang arbeidserfaring de hadde, arbeidet de som budeie hadde de mer erfaring etc. I den første saken framheves ansvaret en tjenestepike hadde. I tillegg ser jeg på forholdet mellom tjenestefolkene og samtidig knytter det til arbeid. Til slutt ser jeg på hvordan denne diskusjonen kan forklare kvinners posisjon i samfunnet.

5.1 Streng straffer for dårlig utført arbeid

Den første saken jeg tar for meg er fra året 1772 og angår tjenestepiken Berthe Gievlesdatter som ikke hadde utført arbeidet sitt på riktig vis.²²⁰ Berthe arbeidet for fogd Hejberg som hadde mye makt i lokalsamfunnet. Fogden var en embetsmann og hadde ansvaret for skatteinnkreving.²²¹ Denne saken viser godt hvordan tjenestepiker arbeidet, men også hva som ble forventet av en tjenestepike. Et av hovedpunktene i rettsaken mot Berthe er hennes uforsvarlige håndtering av dyrene på gården. Det er ikke sikkert hun gjorde dette bevisst, men konsekvensene av hennes handlinger var alvorlige. Det kommer fram at tjenestepiken gang på gang ikke lukket fjøs - og låvedøren ordentlig slik at dyrene kunne vandre fritt rundt i låven. En av hendelsene fikk alvorlige konsekvenser. Dyrene som var kommet fri ødela på sin vei korn og høy ved å etterlate seg møkk i kornløa. Dette endte med at hesten kom opp trappen til høyloftet og falt ned luken hvor høyet ble sluppet. Hesten omkom.²²² Hester var mye verdt, og jeg mistenker at denne hendelsen setter i gang rettsaken mot Berthe. I tillegg til denne alvorlige hendelsen, kommer det flere anklager mot henne som underbygger hennes uforsiktighet. Først, hvordan kan dette knyttes til kvinners arbeid?

---

²²⁰ Tb.NH. Nr.46. 1771-1778, 50.

²²¹ «fogd», *Store Norske Leksikon*, sist endret: 20.02.2018 [fogd – Store norske leksikon \(snl.no\)](https://snl.no/fogd)

²²² Tb, NH. Nr.46. 1771-1778, 50.

Det nevnes at hesten stod i fjøset, som tradisjonelt sett var en kvinnes arbeidsområde. Ansvar lå på Berthe, ettersom hesten var på hennes område. Hester var normalt sett lokalisert i stallen og ble håndtert av mennene. Tjenestepiker ble dermed ilagt en del ansvar, som tradisjonelt sett ikke var deres. En av arbeidsoppgavene til tjenestepikene som arbeidet i fjøset var å sikre båsene, men Berthe tok ikke dette seriøst. Det kan godt tenkes at Berthe la seg til dårlige vaner, ettersom hennes uforsiktighet ikke fikk konsekvenser før hesten slo seg i hjel. Det forklares av vitner at hun natt og dag lot døren stå åpen, slik at andre arbeidere begynte å binde dørene fast med tau.²²³ De andre tjenestefolkene så faren av å la dyrene vandre fritt rundt i låven, med tanke på dyrenes egen sikkerhet og de verdifulle varene som ble lagret der. Sikring av dyr var dermed et arbeid bygget på tillit og samtidig en del av en tjenestepikes arbeidsoppgaver.

Resultatet var blant annet at en verdifull hest omkom som følge av hennes uaktsomhet. I tillegg ble deler av et årsverk ødelagt, fordi geitene, hesten og andre dyr fikk gå fritt i rommet. De skadet dermed kornet og høyet, ikke bare med møkka de la igjen, men også ved å ødelegge høyet og kornet med hovene sine. Dette hadde vært katastrofalt for en mindre bonde, ettersom de var avhengig av høyet gjennom vintermånedene for å mate dyrene. Kornet skulle muligens selges og/eller bli brukt på gården. Fogden Berthe arbeidet for var derimot rik, og konsekvensene var ikke like store. Dette viser hvor stort ansvar en tjenestepike hadde, og hvor alvorlig det kunne bli hvis hun ikke tok ansvaret sitt seriøst. Denne saken passer godt til å diskutere Sheilagh Ogilvies tanker om kvinners arbeid og styrke.²²⁴

I det tradisjonelle synet på en kvinne er hun fysisk svak og dette hindrer hennes arbeid. Det er derfor kvinner måtte arbeide inne med lettere arbeid som matlagning, mjølking og mer. I motsetning til mennene som kunne arbeide på åkrene, i skogen og på sjøen. I følge Ogilvie stemmer ikke dette overens med hennes funn, ettersom kvinner arbeidet hardt i alt de gjorde. Landbruket blir brukt som et eksempel hvor kvinner viste eksepsjonell styrke.²²⁵ Berthe arbeidet i landbruket, hvor både menn og kvinner var avhengig av styrke og kondisjon for å kunne utføre arbeidet sitt. Berthe hadde arbeidet som budeie på somrene, og tilbrakte dermed

---

²²³ Tb, NH. Nr.46. 1771-1778, 50.

²²⁴ Ogilvie. *A Bitter Living*, 324.

²²⁵ Ogilvie. *A Bitter Living*, 324.

mye tid alene med dyrene. Håndtering av dyr krevde fysisk styrke. Budeier hadde tradisjonelt ansvar for å melke dyrene og lage smør eller ost. Ifølge Audun Dybdahl ble ofte dagens produksjon av melk fra stølene på Vestlandet fraktet til gården for videre behandling.²²⁶ Hennes latskap var ikke som følge av mangel på styrke. Berthe hadde antakeligvis som budeie måtte frakte dagens produksjon til gården. I tillegg måtte hun gå over lange avstander for å nå setra eller gården. Det er dermed ingen tvil om at budeienes fysiske styrke var en stor del av jobben. De siste anklagene mot Berthe kan fortelle oss mer om samholdet mellom tjenestefolket.

Berthe så seg selv over de andre tjenestefolkene, og hun var selvisk med tanke på mat og drikke. Hun kokte blant annet rømmegrøt som hun gjemte for de andre, hun slo vann i mjølka når hun serverte til tjenestefolket og drakk opp melken fra den beste kua selv.²²⁷ Det er tjenestefolket på gården som anklaget Berthe for dette, og ikke fogden direkte. Vitnemålene til tjenestefolkene må bli analysert med forbehold. Hadde tjenestefolket baktanker da de anklaget Berthe? Overdrev de scenarioene hvor Berthe ble beskrevet som uforsiktig? Ville de få en stjerne i boka hos fogden som anklaget henne? Østhus underbygger i sin masteroppgave noe av den samme problematikken rundt å godtgjøre arbeidsgiveren.²²⁸

Disse vitnemålene støttet i liten grad tjeneren som var involvert i arbeidsrettssak med deres felles arbeidsgiver. I flere tilfeller oppgav ikke de vitnende tjenestefolkene informasjon som styrket medtjenerens sak med mindre de fikk direkte spørsmål om slikt. Muligens hadde dette sammenheng med den motstand vi også finner generelt i samfunnet mot å blande seg inn i husholdskonflikter, men det kan også forklares med redsel for arbeidsgiveren. Etter vitnemålet måtte vitnet fortsette å leve hos denne. Også tjenestefolk som var part i arbeidsrettssaker, var klar over dette dilemmaet og enkelte forsøkte å få underkjent medtjeneres vitnemål.²²⁹

Østhus kommer frem til at tjenerskapet ofte ble brukt som vitner, men at de nødig ville forklare seg negativt angående arbeidsgiver. Det er derfor verdt å stille seg kritisk til deler av vitnemålet til tjenestefolket ettersom de kunne ha baktanker. En av tjenestepikene som vitnet, Helge Jacobsdatter, støttet ikke Berthe med sin forklaring. Hun sa dette angående matsituasjonen på gården «... Svarede, at de aldeles jngen Mangel har haft paa fornøden

---

²²⁶ Audun Dybdahl. *Store Norske Leksikon*, «budeie», sist endret: 7.10.2019.

[budeie – Store norske leksikon \(snl.no\)](https://snl.no/budeie)

²²⁷ Tb, NH. Nr.47.1771 – 1778, 50b.

²²⁸ Østhus, «Vanartige tjenestefolk eller uordentlige husbønder?», 49.

²²⁹ Østhus, «Vanartige tjenestefolk eller uordentlige husbønder?», 49.

Kost og underholdning ...».²³⁰ Var Berthe upopulær blant de andre som gikk i tjeneste, eller følte tjenestefolket at de ikke kunne støtte henne? Det er mulig Berthe var mislikt, men det kan også hende at tjenestefolket ville beholde arbeidet hos fogden. Å arbeide for fogden ga dem muligens bedre mat, kanskje bedre lønn og status i bygda. De hadde med andre ord store fordeler av å vitne mot Berthe, og for arbeidsgiveren som var tydelig misfornøyd med Berthe. Det siste jeg går inn på er straffen som ble foreslått for Berthe.

Straffen som ble foreslått til Berthe skulle være til skrekk og advarsel for andre tjenestepiker, mer enn noe annet:

Den Høystærede Ret indseer deraf meged Lættelig at denne Dumdristige pige har begaaed meere end eet Delicta hvorfor hun exemplariter burde straffes, men paa det denne Straff kunde blive saaleedes at den var een Skræk og advarsel for eftertiden for andre med hende ligesindede, endskiønt Straffen blev noged mild ihenseende til hendes begangne grove forseelser...²³¹

Først ble en nokså drastisk straff foreslått:

at hun maatte staae i hals Jerned for og efter Prædiken paa Søn- eller hellige dage, og at hun tillige maatte tildømmes atbetale til Citanten Processens omkostninger skadesløses med 4 rdr med hvilken PaastandSagen jndlades til Doms.²³²

Det var stor skam å stå i halsjern utenfor kirke, og boten på fire riksdaler var mye penger for en tjenestepike. Den endelige straffen for Berthe er derimot mildere, men fortsatt streng:

Thi Kiendes og Dømmes for Rett at Berthe Berthe for saadan hendes forseelse Bør sidde i Fængsel paa Vand og brød i Aatte dage, Samt erstatte Citanten Hr: Fogden Hejberg i denne Processes omkostning 3 rdr Det idømte udreedes og efterkommes 15 dage efter denne Doms lovlige Forkyndelse under ellers paafølgende adfærd efter loven.²³³

Berthe måtte sitte i fengsel en uke på vann og brød, og i tillegg betale tre riksdaler til fogden. Berthe slapp ydmykelsen av å stå i jern utenfor kirken, men tre riksdaler var mye penger for Berthe. Lønn for tjenestepiker var ca. 4 riksdaler i året, som nevnt tidligere i oppgaven. Man kan likevel stille spørsmål ved om tjenestefolket fikk bedre betalt hos fogden enn hos en vanlig bonde. En annen ting som er verdt å ta med i betraktningen er at Berthe også jobbet som budeie, og de fikk bedre betalt. Dette er spørsmål som er verdt å stille, men alle er ikke like lette å besvare. Saken belyser hvor viktig selv de enkleste arbeidsoppgaver var for at

---

²³⁰ Tb, NH. Nr.47.1771 – 1778, 50b

²³¹ Tb, NH. Nr.47.1771 – 1778, 51b.

²³² Tb, NH. Nr.47.1771 – 1778, 50.

²³³ Tb, NH. Nr.47.1771 – 1778, 59.

gården skulle drives godt. Utfallet kunne bli katastrofalt hvis rutineene ikke ble fulgt. Saken viser hvor streng straffen kunne være hvis en tjenestepike ikke utførte arbeidet godt nok. Erfaringen Berthe hadde som budeie er ikke til hennes fordel, men heller en ulempe. En ung dumdristig jentes handling ville være formildende, i motsetning til en mer erfaren tjenestepike.

Hva kan denne saken fortelle oss om kvinners posisjon i samfunnet? Berthe hadde mye ansvar i sin posisjon som budeie, men også som tjenestepike. Gårdens drift var avhengig av at alle arbeidet godt sammen og utførte arbeidet på rett vis. Den foreslåtte straffen mot Berthe hadde ingen formildende omstendigheter på bakgrunn av hennes kjønn. Hun ble tvert imot brukt som eksempel til skrekk og advarsel for likesinnede tjenestepiker. Budeia var en kvinne som hadde mye ansvar og produksjonen på setra var viktig. I eldre tider tok konene på gården på seg arbeidet.²³⁴ Å være budeie kan derfor sies å ha vært et høyt rangert arbeid på gården. Dette kan ha gitt Berthe en følelse av overlegenhet overfor de andre tjenestefolkene, og kan også forklare noe av hennes egoistiske oppførsel overfor dem. Hennes posisjon på gården var dermed formet av arbeidet hun utførte. Det kan vises til et hierarki mellom budeia og de andre tjenestefolkene, hvor budeia stod høyt oppe. Det er naturlig å tenke at budeiene var erfarne tjenestepiker, muligens eldre kvinner. Dette kan i seg selv ha gitt Berthe en bedre posisjon ikke bare på gården, men i samfunnet som helhet. Arbeidet var dermed med på å forme kvinners posisjon, som jeg også ser på videre i studiene av tjenestepikene i tingboksakene.

5.2 Sendebud

Tjenestepiker kunne bli beordret til det meste, og var på denne måten en god hjelp på gården. Sandvik sier dette om arbeid på gårdene: «En del arbeid var ikke kjønnsdelt. Både jenter og gutter gjette buskap, løp ærend og skyssset reisende».²³⁵ Dette passer med funnene mine hvor tjenestepikene ble brukt for å løpe ærend eller som sendebud. Jeg viser til en sak fra 1812 hvor en eller flere sauer er mistenkt stjålet.²³⁶ Denne saken kan fortelle oss flere ting angående tjenestepikens arbeid, men jeg vil vise til tjenestepiken som sendebud først. Tjenestepiken Johanne blir sendt for å hente sauen som er mistenkt stjålet: «Deponenten sendte hans Tjenestepige Johanne, derhen for at see paa Souen. Hun kom tilbage med Souen, og

---

²³⁴ Dybdahl. *Store Norske Leksikon*, «budeie».

²³⁵ Sandvik, *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*, 173.

²³⁶ Tb.NH.Nr.51. 1812-1815, 78b.

Deponenten sagde strax, at den ikke hørte ham til...».²³⁷ Bonden kunne hentet sauene selv, men det var praktisk å ha en tjenestepike som kunne gjøre det for han. Å fordele arbeidet var en del av bondens jobb. Det var praktisk å sende av gårde en tjenestepike. Jeg regner med at tjenestepikene var lett tilgjengelig, ettersom de holdt seg i nærheten av gården.

Å være sendebud var muligens en uskrevet del av arbeidet tillagt en tjenestepike. Dette nevnes i en artikkel om tjenestepiker og husfruer, og her diskuteres en av kategori hvor kvinner hadde ansvaret:

Denne siste kategorien inkluderer kvinner som, for eksempel, ansatte tjenestefolk, var ansvarlig for smør produksjon, tuktet av tjenestedrenger, ba andre om å putte grisen inn i en innhegning, betalte ut lønn, beordret tjenestedrenger til å transportere korn og tjenestepiker til å løpe ærend.²³⁸

Den siste setningen er svært aktuell: «og tjenestepiker til å løpe ærend». Det er tydelig i kildene at tjenestepikene virker som det opplagte valget for arbeidsoppgaven. Dette kan man også se fra andre kilder, som den nevnt over. Et annet eksempel fra 1812 handler om tjenestepiken Bolette som ble sendt til Bergen av bonden.

Bolette ble sendt til Bergen for å avvertere en båt som var forsvunnet: «Sam/m/e Dags Formiddag rejste Inqvisitens Tjenestepige til Bergen. Inqvisiten bad hende at gaae til adresse Contoiret og forlange indrykket i Aviserne ...».²³⁹ Båten ble imidlertid funnet før Bolette rakk å avvertere og det ble sendt et nytt sendebud for å informere henne.²⁴⁰ Dette er et eksempel hvor en tjenestepike blir brukt som sendebud. Tjenestepikenes ansvarsområde var ikke lett å kategorisere, men samtidig finner man fellesnevnerne. Formålene var ofte svært forskjellige, enten det var å hente en sau eller å kontakte avisen for en forsvunnet båt. Hva kan dette arbeidet fortelle meg om kvinners posisjon?

---

²³⁷ Tb.NH.Nr.51. 1812-1815, 78b.

²³⁸ Min oversettelse: «This latter category includes women who, for instance, employed servants, were responsible for butter production, scolded boys, asked others to have pigs put into a pen, paid wages, ordered male servants to transport grain and female servants to run errands.». Lindström, Jonas, Karin Hassan Jansson, Rosemarie Fiebranz, Benny Jacobsson, Maria Ågren. "Mistress or Maid: the Structure of Women's Work in Sweden, 1550–1800." *Continuity and Change* 32, no. 2 (2017): 225–52. doi:10.1017/S0268416017000200.

²³⁹ Tb.NH.Nr.51. 1812-1815, 26b.

²⁴⁰ Tb.NH.Nr.51. 1812-1815, 26b.

Jeg får inntrykk av at tjenestepikene ble brukt som sendebud fordi de var tilgjengelige, men også som følge av tjenesteyrkets natur. Tjenestepikene måtte være allsidige, ettersom det ikke var ansatt tjenestefolk til hver eneste oppgave. Oppgavene mannen eller kona på gården ikke ville eller tok seg tid til å gjøre ble avsett til tjenestepiken. Å være sendebud var i seg selv en ganske enkel oppgave som var lett å utføre. Det var derfor praktisk å sende av gårde en tjenestepike eller muligens en tjenestedreng, som Sandvik skriver. Ga dette tjenestepikene en dårligere posisjon i samfunnet? Tjenestepikene var viktig for de små og store oppgavene på gårdene; å passe på dyra i fjøset eller å være sendebud mellom gårder og byer. Brevene reiste noen ganger for sakte, og av og til var det raskere å sende noen for å levere beskjeden. Det var forventet av ungdommer at de skulle begynne i tjeneste og ikke bli «løsgjengere». Dette var en del av den naturlige syklusen for både menn og kvinner.

5.3 Et fysisk krevende arbeid

I saken om de stjålne sauene nevnes det at en av tjenestepikene, Alis, drev sauer ned fra fjellet: «Den omforklarede Sou skal have været iblandt Deponentens Faar da hans Tjenestepige Alis, der nu tjener hos en Gjordemoder!! (Jormor) paa Engen i Bergen, drev dem ned fra Fjeldet ...».²⁴¹ Dette nevnes i forbifarten, men jeg vil utdype situasjonen. Fjellet hun drev sauene ned fra heter Ulriken i Bergen. Dette ligger 643 meter over havet og beskrives som bratt.²⁴² Det må ha vært en fysisk påkjenning for tjenestepiken å klatre på fjellet etter saueflokker. Likevel var dette en forventning av tjenestepikene som bodde og arbeidet i det bratte vestlandsterrenget. Det var heller ikke bare kvinner som drev sau ned fra fjellet. Bonden til Alis og andre menn på gården passet også på dyrene, noe som blir nevnt av et kvinnelig vitne i rettsaken. Anna nevner i retten at hun så to voksne menn drive sauene over fjellet.²⁴³ Dette viser seg senere å ha vært husbonden og en annen arbeider. Menn og kvinner kunne utføre det samme type arbeidet, og delegeringen av arbeidet berodde seg på mer enn kjønn. Hvem hadde tid i øyeblikket? Hvor mange kunne gården unnvære? En annen sak jeg drar frem er fra 1786 hvor en tjenestepike kutter lyng for bonden sin på en annens eiendom.²⁴⁴

---

²⁴¹ Tb.NH.Nr.51. 1812-1815, 79.

²⁴² Geir Thorsnæs. «Ulriken», *Store norske leksikon*, hentet 3. september 2020 fra <https://snl.no/Ulriken>

²⁴³ Tb.NH.Nr.51,1812-1815, 79.

²⁴⁴ Tb, NH. Nr.47. 1785-1790, 89.

Lyng var et viktig tilleggssfor langs kysten, ettersom det var et snøfattig område hvor lyngen var eksponert hele året.²⁴⁵

Lyngen ble brukt som mat for husdyrene, og var dermed verdifull. Karen Torbiørnsdotter Soltvedt var tjenestepiken som blir benyttet til arbeidet og hun forklarer seg slik:

2det Vidne Karen Torbiørns Dotter Soltvedt, der efter at være formanet til Sandheds Vidnes byrd, aflagde Eed og vandt: {i alt} ej nogen sinde at have seet Lars Giere har skaaret Lyng i Aschelands Udmark, men vel hun som hans Tjeneste Pige, til hans Nytte, men dog ikke efter hans Befaling, at skjære i Aschelands Udmark; 1te Vidne Olie Rasmus Datter fremstoed igjen og vandt: at Lars *Ascheland ike selv var tilstæde den omvundne Tiid og skar Lyng, men vel hans Tjeneste Pige det nu førte Vidne Karen Torbiørns Dotter.²⁴⁶

Det var uenighet om hvem som hadde skåret lyng i Aschelands utmark, men et kvinnelig vitne insisterte på at hun hadde sett tjenestepiken gjøre det. Det er mulig Soltvedt ikke ville innrømme lovbruddet ettersom hun visste det kom til å få konsekvenser for bonden hun arbeidet for. Til slutt kom de til enighet og bonden måtte betale erstatning til bonden som eide marken. I forhold til arbeid er dette aktuelt ettersom Karen ikke gjorde et typisk tjenestepikearbeid. Hun var ute i marken og samlet lyng for husdyrene.

En annen ting jeg legger merke til ved denne saken er dette utsagnet fra Karen: «... men vel hun som hans Tjeneste Pige, til hans Nytte, men dog ikke efter hans Befaling at skjære i Aschelands Udmark». ²⁴⁷ Jeg prøver å tyde dette utsagnet, og kommer frem til at Soltvedt prøver å beskytte bonden, muligens fra å betale boten som følge av lovbruddet. Det er mulig at bonden var desperat etter å skaffe mat til dyrene, og at gården ikke lenger var lønnsom. Det er vanskelig å si hva motivasjonen hennes var, men muligens dyrene, arbeidsplassen eller lojaliteteten til familien hun arbeidet for. Karens scenario er uansett verdt å ta med seg videre, når man studerer tjenestepikenes arbeidssituasjon i det tidlig moderne samfunn.

---

²⁴⁵ Døssland, Strilesoga, 57.

²⁴⁶ Tb, NH. Nr.47. 1785–1790, 89.

²⁴⁷ Tb, NH. Nr.47. 1785–1790, 89.

En annen sak fra 1796 som jeg viser til, forteller mye med kun en halv setning: «Tieneste Piige, som i medens hans Fraværelse forestod Giestgiveriet ...».²⁴⁸ For kontekst vil jeg vise til setningene som står rundt disse ordene.

4de Vidne Ole Pedersen Tvedt ejer af Stædet Bischofshavn og der opholdende sig tildeels, aflagde Eed og vandt: at imedens Vidnet var Hiem/m/e paa sin ejende Gaard Tvedt: fortalte hans Tieneste Piige, som i medens hans Fraværelse forestod Giestgiveriet...²⁴⁹

Ole Pedersen Tvedt eide en gård, men drev samtidig et gjestgiveri i Biskopshavn, ikke langt unna Bergen. Et gjestgiveri var i tidlig moderne tid et sted hvor reisende kunne få mat og losji langs hovedveien, i en enklere standard enn hotell.²⁵⁰ I dette tilfellet er det naturlig å tenke at de reisende dro fra eller til Bergen. Tjenestepiken hans, som ikke er nevnt ved navn, ble brukt som arbeidskraft og det ble lagt stort ansvar på henne. «Forestod gjestgiveriet», hva betyr dette? Å forestå noe er å ha ansvar eller lederskap for noe. I dette tilfellet hadde tjenestepiken ansvaret for gjestgiveriet. Med dette kom ansvaret for matlaging, håndtering av gjester, vask og alt annet arbeid et gjestgiveri innebar. Det er sannsynlig at tjenestepiken hadde hjelp, men muligens ikke. Det er vanskelig å vite, ettersom saken ikke handler om Ole Pedersen Tvedt eller tjenestepiken. Han var kun et vitne i saken og ikke anklaget eller anklager. Det kan likevel fortelle oss noe om mangfoldet i arbeidsoppgavene til en tjenestepike, om det var å arbeide på gården eller drive et gjestgiveri. Dette viser at en tjenestepike var etter Ole Pedersen Tvedts mening kapabel til å drive gjestgiveri i hans fravær. Det får meg til å stille spørsmålet: Hva var tradisjonelt kvinnearbeid?

5.4 Tradisjonelt kvinnearbeid

Tradisjonell historieforskning viser som regel til at kvinner har hatt ansvar for huset, mindre dyr, melking, tekstiler, barn, sjuke og gamle. Menn har hatt ansvar for åkeren, hestene, fiske, skogsbruk og redskaper.²⁵¹ Dette er som i sitatet jeg nevnte i innledningen: «I byane finn vi stort sett den same arbeidsdelinga som på landsbygda. Kvinnene arbeidde innandørs og mennene utandørs».²⁵² Dette stemmer ikke, da man finner eksempler på kvinner som arbeidet med lyngen, på åkrene, som budeier og mer. Ifølge nyere historieforskning har man for lite

---

²⁴⁸ Tb. NH. Nr.48. 1796–1802, 7.

²⁴⁹ Tb. NH. Nr.48. 1796–1802, 7.

²⁵⁰ Helge Jørgensen, «gjestgiveri», *Store Norske Leksikon*, hentet: 29.01.2020.
[gjestgiveri – Store norske leksikon \(snl.no\)](https://snl.no/gjestgiveri)

²⁵¹ Jacobsson. *Levebröd*, 83.

²⁵² Sigurðsson. *Norsk Historie 800-1536*, 191.

kilder for å kunne si noe bastant om skillet mellom kvinner og menns ulike arbeidsoppgaver.²⁵³ Dette må undersøkes nærmere og det er ikke lurt å sette alt for klare skiller. Menn jobbet ikke kun ute og kvinner ikke kun inne. Dette blir en for enkel måte å se arbeidsfordelingen på. Denne forenklingen blir også delvis underbygd av Ståle Dyrvik i boka *Norsk Historie 1536-1814*.²⁵⁴ Dyrvik sier blant annet dette:

De aller flest arbeidsoppgåvene i husholdet var kjønnsdefinerte: kvinnen hadde vanlegvis hand om det meste som galdt forbruk, husstell og omsorg. Mennene stod sentralt i den produktive eller brødvinnende funksjonen i husholdet.²⁵⁵

Dyrvik prøver å nyansere arbeidsbildet ved å si at kvinner hadde ansvar for husdyr, utenom hesten. Vi så i saken om Berthe at hun hadde ansvar for en hest, så denne kilden stemmer ikke overens med det Dyrvik skriver. Historien til Dyrvik og Sigurdsson blir for generell til å kunne si noe nyansert om arbeidet kvinner gjorde. Dyrvik ender avsnittet slik: «Sidan kvinnene hadde fleire av dei faste oppgåvene og mennene fleire av dei sesongprega, kan ein nokså sikkert seia at kvinnene leverte den største innsatsen i jordbruket, og at denne innsatsen kom i tillegg til alt innarbeidet.»²⁵⁶ Jeg blir forvirret av å lese Dyrviks utdrag. Hadde kvinner mer ansvar enn menn eller ikke? Hvis kvinner hadde ansvaret for husdyr og åkre, var ikke de den brødvinnende funksjonen i hjemmet og ikke mannen? Eller hadde kvinnen bare flere oppgaver, men ikke flere rettigheter? Han sier at mennene slo på slåtteteigene, mens kvinner raka og hesja.²⁵⁷ Hvem hadde størstedelen av ansvaret? I starten fremmer Dyrvik et svart-hvitt bilde av arbeidsfordeling mellom kjønnene: De fleste arbeidsoppgavene var kjønnsdefinerte og kvinner stod for forbruk, husstell og omsorg.

I sakene vi har sett på med tjenestepikene gjør kvinner utrolig mye forskjellig. De arbeidet som budeier, sendebud, de klatret på fjell for å gjete sauer, de jobbet på gjestgiveri og de skar lyng. Det er vanskelig å sette tjenestepikene i en bås, ettersom de var så allsidige. Arbeidet som ble tildelt de ulike menneskene på gården var ikke kun bundet av kjønnskille, men også av hva som lønte seg i øyeblikket. Slik sett kan man si at det reelle kvinnearbeidet i perioden

---

²⁵³ Jacobsson. *Levebröd*, 83.

²⁵⁴ Dyrvik. *Norsk Historie 1536-1814*, 130.

²⁵⁵ Dyrvik, *Norsk Historie 1536-1814*, 130.

²⁵⁶ Dyrvik, *Norsk Historie 1536-1814*, 130.

²⁵⁷ Dyrvik, *Norsk Historie 1536-1814*, 130.

jeg ser på omfavnet mer enn det som er ansett som det tradisjonelle kvinnearbeidet innendørs, da kvinner arbeidet både ute og inne.

5.5 Var tjenestepikene i en sårbar posisjon?

Tjenestepiker ble sårbare som følge av deres arbeidssituasjon. De jobbet tett på familier, og kunne oppleve ubehagelige situasjoner. Jeg viser til Østhus sin masteroppgave hvor hun kommer med flere interessante betraktninger angående å gå i tjeneste. Østhus beskriver byen Christiania på 1700- og 1800-tallet, men jeg synes likevel masteroppgaven er aktuell. Ifølge Østhus var ikke forholdet mellom arbeidsgiver og tjener jevnbyrdig, ettersom arbeidsgiver hadde flere ressurser og rettigheter i loven.²⁵⁸ Det er klart at arbeidsgiver satt på flere ressurser og på den måten hadde større makt. De satt også på ansvaret for tjenestepikene og tjenestefolkene generelt på gården. Jeg viser til noen saker hvor denne sårbare posisjonen er tydelig. Den første saken innleder temaet mitt og forteller litt om dynamikken mellom arbeidsgiver og arbeidstaker. Saken fra 1786 er fra Sund Prestegård, og den handler om madam Sunde som anklager stuepiken Margrethe Høyer for å ha stjålet en sølvskje.²⁵⁹ Anklagen i seg selv er ikke interessant, men det som kommer frem som følge av rettsaken.

Det jeg legger merke til er beskrivelsen av hvordan madam Sunde behandlet tjenestepiken hun anklager. «... Madame Sunde i sær har brukt en uanstændig uforsvarlig og høyst strafbar Opførsel imod Margrethe Høyer i den Tiid hun var i Madame Sundes og Mands Tjeneste som Stue Piige,...».²⁶⁰ En ting jeg også la merke til var dette: «...at Madamen formedelst slig Omgang i kort Tiid saa ofte har skiftet Tjeneste Piiger...».²⁶¹ Madam Sunde beskrives ikke som en god arbeidsgiver for tjenestepikene. Hvorfor skifter madam Sunde så ofte tjenestepiker? Hva slags arbeidsmiljø skapte hun for kvinnene som arbeidet for henne? Hun anklages for å behandle Margrethe på en forkastelig måte. Det er mulig at vitnet anklaget madam Sunde for å beskytte Margrethe fra anklagen om sølvskjeen. Det er derimot ikke utenkelig at Margrethe kan ha stjålet en sølvskje og samtidig blitt dårlig behandlet av madam Sunde. For å bedre forstå dette refererer jeg til Østhus.

---

²⁵⁸ Østhus, «Vanartige tjenestefolk eller uordentlige husbønder?», 46.

²⁵⁹ Tb, NH. Nr.47. 1785-1790, 24b.

²⁶⁰ Tb, NH. Nr.47. 1785-1790, 69b.

²⁶¹ Tb, NH. Nr.47. 1785-1790, 104.

Østhus bruker etnolog Bente Granruds eksempel og hennes syn på tjenestejenter i retten: «Hun skisserer et scenario der tjenestejenter rømte fra tjenesten, ble arrestert og deretter klaget til politiet. For å unngå straff for løsgjengeri, hevdet de at arbeidsgiverne hadde mishandlet dem».²⁶² Granrud stiller seg kritisk til tjenestepikenes vitnemål i retten, og mener at mange tjenestepiker svartmalte arbeidsgiveren for egen vinning. En kan ikke ta vitnemålene i de ulike sakene for hundre prosent sannhet. Noen vitner kan ha baktanker. Jeg synes derimot at dette var en svært bastant konklusjon på et komplisert emne. Jeg refererer her kun til Østhus, og har ikke selv lest det Bente Granrud har skrevet. Likevel syns jeg det er aktuelt med tanke på at tjenestepiken anklaget madam Sunde tilbake. Det gir derimot tjenestepikens anklage mer vekt at det er en annen person som vitner om madam Sundes oppførsel mot tjenestepiken. Det gjør det lettere for retten og meg å tro på tjenestepiken Margrethes anklager.

Tidligere i oppgaven diskuterte jeg tjenestepike Berthe med tanke på arbeidsmiljøet mellom henne og tjenestefolket på gården. Arbeidsmiljø er et moderne uttrykk, men tanken om rettigheter for arbeidere har vært til stede lenge. Lagtingslovene fra tidlig middelalder lovfestet at en arbeidstaker kunne ligge syk et visst antall dager, uten at husbonden/arbeidsgiver kunne redusere godtgjørelsene.²⁶³ Denne loven viser at rettigheter for en arbeider har vært til stede siden tidlig middelalder. Tjenestepiken Margrethe opplevde et vanskelig arbeidsmiljø, ifølge vitneutsagn. Tjenestepikene var i arbeidsgiverens hule hånd. Madam Sunde hadde mer makt som følge av at hun var gift med en prest. Tiltaleformen «madam» ble ikke brukt om hvem som helst i tingbøkene. Presten var viktig i lokalsamfunnet, og det kan derfor tenkes at kona fikk makt som følge av dette. Hun kunne derfor anklage tjenestepiken med mer tyngde enn en tjenestepike hadde. Disse tankene vil diskuteres videre i tingboksakene. Hvordan arbeidet en tjenestepike? Med dette menes miljøet rundt henne og hvordan dette påvirket arbeidet hennes. Dette kan også knyttes til hvordan arbeidslivet påvirket en kvinnes posisjon i samfunnet. En del av sakene jeg har undersøkt i tingbøkene tar for seg partnervold. Tjenestepikene blir mange ganger referert som vitner til

---

²⁶² Østhus, «Vanartige tjenestefolk eller uordentlige husbønder?», 36.

²⁶³ Tb. NH. Nr. 46. 1771-1778, 248.

dette eller som et offer for volden selv. Jeg ser på dette i tilknytning til hva tjenestepikene arbeidet med, og hvordan de ble dratt inn i slike situasjoner som følge av deres arbeid.

Saken er fra 1775 og handler om en ektemann som er anklaget for å ha myrdet sin kone. En av voldshendelsene er tjenestepiken på gården vitne til. Jeg tar først for meg en konkret hendelse knyttet til arbeidet som kan fortelle oss om gårdens arbeidsfordeling, deretter tar jeg for meg voldshendelsen tjenestepiken er vitne til. Hendelsen fant sted på høsten mens ektemannen, kona og tjenestepiken høstet høyet. Dette viser at alle deltok når en viktig del av gårdens ressurser ble brakt i hus. Menn og kvinner samarbeidet, og andre arbeidsoppgaver ble satt på vent for å høste høyet. Dette henger sammen med tidligere funn jeg har gjort. Det var ikke kun kjønnet som spilte inn når det kom til fordeling av arbeid. Jeg diskuterer to forhold med tanke på arbeidsforholdene: vitne til vold og upassende forhold mellom bonde og tjenestepike.

Tingboksaken omtaler et voldelig forhold hvor kona Marithe Ols Dotter ble slått og mishandlet av ektemannen Willum Pedersen Sletten.²⁶⁴ Bonden hadde også et upassende forhold med tjenestepiken.²⁶⁵ Saken i seg selv er veldig komplisert, så jeg retter fokuset mot tjenestepiken. Det upassende forholdet bonden hadde til tjenestepiken beskrives slik i saken:

... hvorpaa Konen gik ud om Løen ind i Floeren eller Fæe huuset og der igjennem en Dør kikkede ind og blev vaer at Willum havde Haanden under Piigens Skjørt, derpaa sagde Koenen nu kand jeg see hvad Tøs jeg har og derpaa forføyede sig i Stuen at græde, kort derefter kom Manden Willum ind i Stuen og der ubarmhjertig sloeg hende hvorefter hun sagde at have mistet sin Hilsen (helse) og ventede ikke at faae den meere igjen enten hun levede kort eller længe og fortalte hun tillige at Tøsen Anne derpaa sagde til Manden at det var vel at han sloeg hende Du skulle have slaaet hende meere.²⁶⁶

Tjenestepiken Anne ble antastet av husbonden. Handlingen var upassende mellom en bonde og en tjenestepike. Det er mulig Anne syntes situasjonen var ubehagelig, men at hun ikke visste hvordan hun skulle avvise bonden uten å risikere arbeidsplassen. Bonden satt med all makten, og Anne risikerte mye mer enn han. Dette forholdet gjorde Anne sårbar: Leiermål ved en eventuell graviditet, bygdesladder og muligheten for videre arbeid eller den psykiske

---

²⁶⁴ Tb, NH. Nr.46. 1771-1778. 248.

²⁶⁵ Tb, NH. Nr.46. 1771-1778. 248b.

²⁶⁶ Tb, NH. Nr.46. 1771-1778. 248b.

belastningen av å arbeide med kona/bonden før og etter forholdet ble oppdaget. Ifølge kona Marithe mente tjenestepiken Anna at bonden skulle slått henne mer. Det er vanskelig å vite om dette stemmer eller ikke, men det uansett en alvorlig anklage. Det nevnes ikke hva tjenestepiken selv mente om dette. Uansett var forholdene på denne gården vanskelige og skapte ikke et trygt miljø. Det er flere eksempler på saker hvor tjenestepiker er vitne til vold. I en sak fra 1786 angående vold mot en kone, var tjenestepiken Jorne Jens Datter Horvig vitne til mishandlingen.²⁶⁷ Jorne hadde siden forlatt arbeidsplassen, og kunne derfor snakke friere enn hvis hun fortsatt arbeidet hos mishandleren. Tjenestepiker kom tett innpå familiene de arbeidet for, på godt og vondt.

Jeg nevner en sak fra 1812 hvor en av tjenestepikene ble overfalt, og en annen tjenestepike var vitne. Serene Jørgensdatter arbeidet ikke for mannen som overfalt henne, men tjenestepiken som var vitne gjorde det. Tjenestepikens handlinger ble beskrevet slik:

Da Pigen Serene, som omforklaret, var inde hos Deponenten, var hans Kone og Tjeneste Pige Anna tilstede. Deponenten tilføjede, at Pigen Anna vilde gaae ud da Deponenten begyndte at skjelde paa Serene, og at Deponenten sagde til Anna, at hun gjerne kunde blive inde, da der ikke skulde skee noget ondt.²⁶⁸

Det er usikkert, men det skjedde mest sannsynlig noe «ondt» med Serene. Hun ble ifølge henne selv sparket og slått av bonden. Tjenestepiken Anna prøvde å komme seg unna den ubehagelige situasjonen, men hun ble forhindret av deponenten/bonden. Hvorfor skulle Anna være i huset når en slik krangel brøt ut? Krangelen handlet om bondens sønn og Serene, ikke Anna.²⁶⁹ Anna arbeidet for familien, men var det forventet at hun skulle håndtere konflikter også? Ble skillet mellom arbeid og privatliv uklart? Menneskene på gården arbeidet og bodde på samme sted. De hadde ikke et kontor de kunne dra til hver dag og deretter dra hjem. Mesteparten av livene deres foregikk på gården: arbeid ble utført og privatliv ble levd der. Private grenser ble derfor uklare, og tjenestepikene ble dratt inn i familiekonflikter.

En tredje sak er fra 1813 og handler om en tjenestepike som på grunn av dårlig helse flyttet til Bergen og gikk ærend for folk. Det viser hvor avhengig tjenestepiken var av folkene de tjente for. Dette gjorde dem sårbare. Tjenestepike Berthe Larsdatter opplevde det slik:

---

²⁶⁷ Tb, NH. Nr.47. 1785-1790, 112b.

²⁶⁸ Tb.NH.Nr.51. 1812-1815, 37.

²⁶⁹ Tb.NH.Nr.51. 1812-1815, 36.

Efter den Tid har hun tjent hos Madame Gjerchen paa Nordnæs i Bergen nogle Aar, og siden har hun, formedelst hendes svage Helbred, ikke kundet tage Tjeneste, men opholdt sig i Bergen og ernæret sig med at gaae Ærender for Folk og at væve Lærreder.²⁷⁰

Det å gå ærender kunne bli en måte å tjene penger for en tidligere tjenestepike med dårlig helse. Berthe var derimot fattig og stjal fem sauer på grunn av hennes «trængende forfatning».

Hun blev siden ude og gik Landevejen omkring til Nyegaard, hvor hun af et Fæehuus stjal de omforklarede 5 Faar. Hun havde intet bestemt Forsæt at stjæle, men hun gik Vejen frem uden egentlig at vide hvorfor; det var hendes trængende Forfatning, som indgavhende Tanken at begaae Tyverie.²⁷¹

Det var ikke lukrativt å være tjenestepike uten en fast arbeidsgiver. Hvis du arbeidet på en gård, var du garantert kost og losji i tillegg til lønn. Folket var villig til å betale sendebud som Berthe, men det kunne ikke bringe mat og tak over hodet. Det var en del av tjenestepikeyrket, men ikke hele tjenestepikeyrket. Berthe klarte seg ikke uten å gå i tjeneste, og det hele endte med at Berthe ble dømt til tukthuset.²⁷² Det viser hvor avhengig tjenestepikene var av gårdene de tjenestegjorde for, og hva det endte med hvis man ikke gikk i tjeneste. Det var ikke mange retninger kvinner kunne ta utenom tjenesteyrket, og få andre retninger var lukrative.

5.6 Hva kan dette si om tjenestepikenes posisjon i samfunnet?

Det var stor variasjon i arbeidet tjenestepikene utførte, og det kommer tydelig fram i tingbøkene jeg har undersøkt. Det er også klart at tjenestepikene var lavere i den hierarkiske ordningen på gården, ettersom tjenestepikene ofte ble beordret rundt. Dette er ikke nødvendigvis negativt, men noe jeg la merke til ettersom jeg studerte stadig flere saker. Hva kan dette si om tjenestepikers posisjon? De var verdifulle arbeidere på gården og de utførte variert arbeid, om det var å sikre dyrene i båsene, arbeide som budeie, gjete sauer på fjellet, kutte lyng eller annet. De var også i en sårbar posisjon hvis de ikke lenger kunne utføre arbeidet som tjenestepike, og da var mulighetene få, som i saken med Berthe. Tjenestepikene var i en posisjon hvor de var sårbare, og de kunne lett bli utnyttet. De bodde tett innpå arbeidsgiveren sin og kunne være vitne til vold mellom familiemedlemmer og/eller utenforstående. De kunne også være offer for upassende forespørsler fra husbonden.

---

²⁷⁰ Tb.NH.Nr.51. 1812-1815, 84b.

²⁷¹ Tb.NH.Nr.51. 1812-1815, 84b.

²⁷² Tb.NH.Nr.51. 1812-1815, 98.

6 Barselseng

I dette kapitlet utforsker jeg kvinner i barselseng og hvordan dette kan knyttes til arbeid. Jeg skiller kvinnene ut ifra sivilstatus, som tidligere i oppgaven: gifte og ugifte. Jeg diskuterer barselperioden og spesielt påbudet om at kvinner måtte holde seg inne 40 dager etter fødsel. I et samfunn hvor man arbeidet og bodde samme sted, var det muligens ikke gjennomførbart i praksis. Ifølge Sigurdsson, som jeg refererte til i innledningen, «arbeidet kvinner mest innendørs». Er det slike normative påbud som har skapt forestillingen om at kvinner var mye inne? Hvis en tenker på en fødsel og barselperioden kan dette stemme. Jeg mener likevel at dette ikke stemmer hvis en generelt skal beskrive kvinners arbeidsoppgaver i tidlig moderne tid. Barselperioden er et lite gransket område i forskningen på kvinner og arbeid. Ogilvie og Gender and Work-forfatterne har skrevet lite om denne tiden i en kvinnes liv. Dette er uventet, ettersom kvinner gikk gravide ofte mange ganger i løpet av et liv. Sist, men ikke minst skal jeg argumentere for at å være i barsel var en form for arbeid. Først vil jeg diskutere barsel som begrep.

6.1 Barsel som begrep

Barsel er et til tider forvirrende begrep som blir brukt om ulike tilstander før eller etter en kvinne har født. Det kan bli beskrevet som en fest rett etter moren har født, det kan referere til sykdom ved fødsel eller det kan referere til kvinner man mistenker har født. Barselbegrepet er vidt. I boken *Gilde og Gjestebod* beskrives det som en fest etter fødselen. Her ble det feiret med grøt for de tilstedeværende og sengegraut for moren. I tillegg serveres alkohol i form av brennevin og øl.²⁷³ Det var også vanlig å holde gjestebod for kvinnene som hadde hjulpet til med fødselen.²⁷⁴ Barsøl eller barsel brukes også om dåpen, og i boken nevnes det at det ble stelt i stand som ved et bryllup.²⁷⁵ Det var en stor begivenhet å få et barn, og det var knyttet en del tradisjoner til fødselen.

I tingbøkene brukes uttrykket barsel på en annen måte, som fritakelsesgrunn fra tinget og i visse saker for å beskrive en kvinne mistenkt for å ha født et uekte barn. Boken *Gilde og*

---

²⁷³ Halvor Landsverk. *Gilde og Gjestebod*, Oslo: Det Norske Samlaget, 1967. 72.

²⁷⁴ Landsverk, *Gilde og Gjestebod*, 72.

²⁷⁵ Landsverk, *Gilde og Gjestebod*, 76.

Gjæstebod skal som uttrykt i tittelen beskrive festlige sammenkomster. Det er likevel viktig å nevne at barsel ikke bare var fest, men mye mer. Dette kommer tydelig fram i tingbøkene. I *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder* blir barsel beskrevet annerledes, med stort fokus på kvinners renhet.

6.2 Urene kvinner

Det er noe hedensk og norrønt over barselgildet, men samtidig var det også en stor del av kristendommen. Ordet barsel kommer opprinnelig fra gildet som fulgte direkte etter fødselen og på dåpsdagen. Denne tradisjonen stammer fra vikingtiden hvor de også feiret at den nyfødte fikk et navn.²⁷⁶ Barsel ble beskrevet allerede i det gamle testamentet. Kvinnen var uren i sju dager etter en guttefødsel og i fjorten dager etter en jentefødsel.²⁷⁷ Barseltiden utvidet seg og endret seg gjennom århundrene. Likevel ser man begynnelsen på tanken om urenheten til kvinner og tiden det tar å bli ren etter en fødsel. Det kan knyttes til at en kvinne som hadde født ble beskrevet som hedensk.²⁷⁸ Kristendommen har hatt en stor innflytelse på barseltiden og kvinnens rolle i den. Hedninger er på samme måte som kvinner urene skapninger, og kan kun bli gjort rene ved hjelp av kirkens velsignelse. Kvinnen må tas opp i menigheten etter hver fødsel, på samme måte som barnet må døpes etter fødselen, og renske bort alt det hedenske.

Man må skille mellom hva som ble gjort i praksis, og hva som ble påbudt med innføringen av kristendommen. En kvinne var ifølge kristendommen uren i førti dager etter en fødsel og måtte holde seg inne. Erfaringer fra allmuen tilsier derimot at kun et få dager etter fødselen var kvinnene oppe og gikk.²⁷⁹ En ser forskjell på hva kristendommen la til rette for, og hvordan det ble utøvd av menneskene i tidlig moderne tid. Kvinnen skulle bli reintrodusert for menigheten som kirkegangskone etter ukene i isolasjon.²⁸⁰ Kvinnen ble ledet inn av presten og rensket for alt det hedenske. Hun var kledd i en grå, svart eller grønn kåpe, som tegn på hennes urenhet.²⁸¹ Symbolikken rundt fargen på kåpen representerer kirkens syn på kvinnen.

---

²⁷⁶ Anders Bugge, Hallvard Lie, Johan Schreiner, Didrik Arup Seip, Finn Hodnebo. *Kulturhistorisk Leksikon for nordisk middelalder – fra vikingtid til reformasjonstid*, Bind 1. Oslo: Gyldendal Norske Forlag, 1956. 363.

²⁷⁷ Bugge, *Kulturhistorisk Leksikon for nordisk middelalder*, 362.

²⁷⁸ Bugge, *Kulturhistorisk Leksikon for nordisk middelalder*, 362.

²⁷⁹ Bugge, *Kulturhistorisk Leksikon for nordisk middelalder*, 362.

²⁸⁰ Bugge, *Kulturhistorisk Leksikon for nordisk middelalder*, 362.

²⁸¹ Bugge, *Kulturhistorisk Leksikon for nordisk middelalder*, 363.

Svart er regnet som sorgens farge i kristendommen. Grønt står for håp, men også ulykke.²⁸² Grå lages ved at man blander sammen svart og hvitt. Hvitt er fargen til renhet, og svart sorg. Kvinnen er omsvøpt i en av de tre fargene, som indikerer til menigheten at kvinnen er syndig. Fra og med 22. november 1754 ble reglene endret og introduksjonen ble frivilling, men presten skulle informere menigheten om hennes kirkegang første gang hun kom til kirken.²⁸³ Denne skikken varte helt frem til 1920.²⁸⁴ Det kan tyde på at skikken med kirkegangskone ble gjennomført i praksis, man kan derimot stille seg kritisk til om kvinnen hadde vært isolert i fire uker. Barsel var et gilde, og en periode for hvile og renselse. Hvordan blir det beskrevet i tingbøkene?

6.3 Gifte kvinner i barsel

I tingbøkene fra Nordhordland deler jeg de ulike sakene inn i to kategorier: gift og ugift. Dette skilte kvinner i datidens samfunn, spesielt ettersom alle barn født utenfor ekteskap var ansett som «uekte». Det første jeg nevner er at de gangene barsel blir nevnt, handler det oftest om gifte kvinner. Et fellestrekk er at kvinnene ikke kan møte på tinget ettersom de er barselsyke. I mordsaken på Ole Aschildsen Gjelen kan ikke Henriche Marie Utne stille som vitne, ettersom hun er barselsyk.²⁸⁵ I en tollsak kan ikke en ektemann stille som vitne, ettersom kona er barselsyk.²⁸⁶ I en annen av sakene beskrives moren til en av de tiltalte, og det nevnes at hun døde i barselseng.²⁸⁷ Dette utvider barselbegrepet fra å dreie seg rundt fest, til sjukdom og faren ved å være gravid og føde. Gravitetet var en stor risiko for kvinnen.

Å være i barsel utgjorde store deler av en kvinnes liv. En kvinne var i gjennomsnitt 26 år gammel når hun giftet seg og fødte i gjennomsnitt seks barn.²⁸⁸ En kvinne var fruktbar frem til 40-årene, noe som ga henne et kort tidsrom etter fylte 26 til å få barn. Hvis en kvinne fulgte den kristne veiledningen, var hun uren i førti dager etter fødsel. Dette ble til sammen 240 barseldager hvis man fødte seks barn. Denne perioden av livet bestod derfor av lange perioder

---

²⁸² Stephan Tschudi-Madsen. «Fargesymbolikk», *Store Norske Leksikon*, 30.09.2019. [fargesymbolikk – Store norske leksikon \(snl.no\)](https://snl.no/fargesymbolikk)

²⁸³ Fr. Aug, Wessel Berg. *Kongelige rescripter, resolutioner og collegialbreve for Danmark og Norge i tidsrummet 1660-1813 - andet bind 1746 - 1780*. Christiania: J.W.Cappelen: 1842. 172-173.

²⁸⁴ «Inngangskone», *Store norske leksikon*, hentet: 1. september 2020, <https://snl.no/inngangskone>

²⁸⁵ Tb. NH. Nr. 51 1812-1815, 1b.

²⁸⁶ Tb.NH.Nr.51. 1812-1815, 15b.

²⁸⁷ Tb.NH.Nr.51. 1812-1815, 20b.

²⁸⁸ Hilde Sandvik, «Mor, far og alle barna», *Norgeshistorie.no*, 13.03.2020. <https://www.norgeshistorie.no/grunnlov-og-ny-union/1304-mor-far-og-alle-barna.html>

med svangerskap, fødsler og barselseng. Dette preget store deler av en ung kvinnes liv frem til hun ble middeladrende og ikke lenger kunne føde. Dette må ha preget kvinnens evne til å arbeide. Ble graviditet på denne måten en del av en kvinnes arbeid? Det er uklart hvor mye kvinnene kunne gjøre i barselperioden. De kunne ikke gå i kirken, men kunne de bidra med arbeidet på gården eller arbeidsplassen? Hvis en kvinne var barselsyk, kunne hun ikke bidra, men hvis hun var frisk endret dette posisjonen hennes? Måtte kvinnen holde seg unna sosiale sammenkomster fordi hun var «uren»? Dette er spørsmål jeg stiller meg når jeg leser om barsel, og noe jeg vil gå dypere inn på. Boka *Uren og hedning* kan gi noen svar på dette og den knytter barsel sterkere til folketroen.²⁸⁹

I nevnte bok brukes en kilde fra folkeminnesamlingen til prest Johan Fritzner fra midten av 1800-tallet som sier noe om folketroen: «Naar en Barselkvinde første Gang træde ind i anden Mands Hus efter sin Forløsning, maa man nødvendigvis give hend Mad. Ellers fylder hun Huset med Rotter, Mus og allehaande Utøey som findes ihendighet».²⁹⁰ «Før ho var innleid, maatte ho ikkje stella med mat i huset og heller ikkje sitja saman med dei andre og eta.»²⁹¹ Det var knyttet mye uro angående barsel og fødsel i tidlig moderne tid. 25 prosent av alle barn døde før de var ett år, og ytterligere 25 prosent døde før de ble voksne.²⁹² Fødsel og barselperioden ble vist mye respekt i samfunnet, fordi risikoen for død var stor for både barn og mor. De første sikre tallene vi har på kvinner som døde i forbindelse med fødsel er fra slutten av 1850-tallet, og da døde 7 av 1000 kvinner i barselseng. Det er forskjellige faktorer som dro tallet opp og landsbygda var lenge sikrere enn byene.²⁹³ Mindre byer ble derimot det tryggeste stedet å føde utover 1800-tallet, muligens på grunn av økt kunnskap om helse og hygiene.²⁹⁴

Fødsel og barsel ble knyttet til stor dødelighet for barn og mor. Hvordan skulle de forklare det? Moren var uren. Kunnskapen om hvorfor så mange døde var liten, og folketroen ble noe å lene seg på. Det at kvinner var hedenske og urene i fødselsperioden ble en enkel forklaring

---

²⁸⁹ Ann Helene Bolstad Skjelbred. *Uren og hedning – barselkvinne i norsk folketradisjon*, Norge: Universitetsforlaget 1972.

²⁹⁰ Skjelbred, *Uren og hedning*, 18.

²⁹¹ Skjelbred, *Uren og hedning*, 19.

²⁹² Sandvik, *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*, 160.

²⁹³ Ida Blom. «Den harde dyst» *fødsler og fødselshjelp gjennom 150 år*, Bergen: J.W.Cappelens Forlag, 1988. 10.

²⁹⁴ Blom, «Den harde dyst», 10.

på et komplisert problem. Det blir beskrevet at kvinner døde i barsel. Det er kanskje denne respekten for barsel som gjør at kvinnene blant annet kan utestå fra tinget. I en av tingboksakene nevnes den moren til tiltalte som døde mens hun lå i barselseng tilknyttet hans fødsel: «Hans Forældre vare Lars Larsen og Mari Asbjørnsdatter, Gaardmands-Folk paa Kuem. Hans Moder døde paa Barsel-Seng med Tiltalte ...».²⁹⁵ Det var nettopp denne kunnskapen om farene ved å være gravid, som gjorde barselperioden så viktig.

I en av sakene fra 1790 er ektemannen «uordentlig» mot kona Martine Lauv.²⁹⁶ Madam Lauv lå til sengs som følge av at hun var gravid, og hun var bekymret fordi ektemannen hadde jaget bort tjenestepikene hennes:

Endelig er det og Deponentinden bekjendt at Sr: Louv har jageti fra sig sine Tjenestepiiger, de ene efter den anden, hvorover Barselkonen, som syg og Sengeliggende, er i yderlig Forlægenhed, og maae savne den for hende og hendes spæde Barn, i slig Tilstand høyst nødvendig Pleje og Tilsyn, hvoraf kan frygtes Følger for Moderen og Barnet.²⁹⁷

Det godtas at Martine ligger til sengs og hun har fått hjelp av tjenestepiker. Dette kan være fordi hun er en madam og hun har ikke blitt presset til å arbeide på samme måte som andre uten hennes status. Sykdom ved barsel godtas som grunn for å ikke utføre noe arbeid. Det skal sies at mange fattige muligens ikke kunne ta seg denne friheten, og jeg tror dette kan være aktuelt med tanke på ugifte kvinner. Martine var en respektert kvinne med mange ressurser, og hun behøvde ikke anstrenge seg i jordbruket for å overleve. Det var forventet at en gift kvinne skulle bli gravid og føde mange barn i løpet av et liv. Det var en del av «avtalen» når en mann og kvinne giftet seg. Hvis hun ble syk under svangerskapet ble det respektert, selv om hun ikke kunne hjelpe til på gården eller annet i denne perioden. Derfor ble graviditet og barsel en del av en kvinnes arbeid, og samtidig en forhindrer for annet arbeid. En kvinnes helse i barselperioden står sentralt også i den neste saken.

Saken er fra 1775, og kvinnen som beskrives er død og blir ikke kalt ved navn:

---

²⁹⁵ Tb. NH.Nr.51. 1812-1815, 231.

²⁹⁶ Tb. NH. Nr.47.1785-1790.387b.

²⁹⁷ Tb. NH. Nr.47.1785-1790.387b-388.

Paa Tilspørgende forklarede Vidnet at hendes afdøde Dotter var sund og frisk førend hun blev gift, men efter at hun blev gift havde hun iblant Ilt og Uvet eller Besvimelse og Daanelse i sær naar hun lavede til Barsel...²⁹⁸

Dette beskrives også av et annet vitne: «...et anstød af Svimling eller Uvet, der siden overfaldt hende under hendes første Barselsæng saavel som adskillige gange derefter.» Noen kvinner ble syke før eller etter fødselen. Denne kvinnen hadde kanskje mistet mye blod under fødselen og det kan forklare svimmelheten og besvimelsene. Det er ingen tvil om at arbeidskapasiteten hennes endret seg i barselperioden, mer fordi hun var syk og ikke fordi hun var holdt innendørs. Hun hadde som gift kvinne mulighet til å ligge i barselseng. Ugifte kvinner som prøvde å skjule graviditeten hadde ikke denne muligheten. Dette ser vi senere i sakene om ugifte kvinner. Hun beskrives som en frisk kvinne «... hun iblant var saa frisk at hun kunde gaae til de neste Gaarder».²⁹⁹ Barseltiden tok derimot fra henne alle krefter: «... døde paa Barselsæng...».³⁰⁰ Å bli gravid var en stor risiko for kvinner. Det er mange saker hvor dette blir nevnt i tingbøkene og jeg syns derfor det er aktuelt å studere det nærmere.

Saken er fra 1778 hvor Odine Rognalds dotter var dårlig etter fødselen. «... i sær efterdie hans Hustrue Odine paa den Tiid var svag ikkun 2 Uger gam/m/el fra sin Barsel Sæng.»³⁰¹ Det var ikke uvanlig at en kvinne var syk rundt barselperioden, og det blir godtatt hvis man var gift. Det er vanskelig å finne noen beskrivelser av direkte arbeid kvinner gjorde rundt barselperioden. Jeg mener at selve graviditeten og barsel burde bli ansett som arbeid. Det var forventet og uunngåelig for en gift kvinne å bli gravid, med mindre hun eller mannen var ufruktbare. Barna kunne med alderen hjelpe til på gården og ta vare på foreldrene når de ble eldre. Barna var en viktig arbeidskraft, spesielt hvis man ikke hadde råd til å ansette tjenestefolk. Barn som arbeidskraft underbygges også av Ståle Dyrvik: ««Når 40 år er passert, byrjar stadig fleire av kvinnene å få dei eldste borna sine opp i gagns alder, og arbeidsstoda deira letner igjen».³⁰² Kvinnen og barnet var i fare under hele graviditeten og i barselperioden. Det var i stor grad sykdom rundt barselen som holdt kvinner inne og ikke hva som var pålagt av kirken.

---

²⁹⁸ Tb. NH. Nr.46. 1771-1778. 260.

²⁹⁹ Tb. NH. Nr.46. 1771-1778. 248.

³⁰⁰ Tb. NH. Nr.46. 1771-1778. 248.

³⁰¹ Tb. NH. Nr.47.1785-1790. 264.

³⁰² Geir Atle Erslund. Edgar Hovland. Ståle Dyrvik. (red). *Festskrift til Historisk Instituttets 40-årsjubileum 1997*. Bergen: Historisk Institutt Universitetet i Bergen, 1997.140.

Ståle Dyrvik argumenterer blant annet for at man kan se en sammenheng mellom spedbarnsdødelighet og morens arbeidsoppgaver. «Når arbeidspresset er stort, er også spedbarndødsraten høy.»³⁰³ Dette indikerer at kvinner arbeidet for tidlig etter fødselen. Han argumenterer blant annet med at gardbrukerkoner hadde mer ansvar og hardere arbeid enn husmannskonene, ettersom deres hushold var mindre.³⁰⁴ Gardbrukerkonene hadde muligens mer ansvar, men de hadde ofte også tjenestefolk. Husmannskonene hadde ikke like mange å lene seg på. Jeg mener at bondekona hadde størst sjanse for å få hjelp, ettersom hun kunne delegere arbeidet hvis hun skulle trenge hvile i barselperioden.

Hvis vi skal prøve å forstå betydningen av disse 40 dagene for nordhordlendingene, må vi forstå deres forhold til kirken og presten. Presten var embetsmannen de hadde jevnlig kontakt med: hver søndag, ved bryllup og gravferd.³⁰⁵ Det var forskjell på om presten var likt av lokalbefolkningen eller ikke. Noen var populære mens andre var sett på som unødig strenge.³⁰⁶ En ting som Døssland nevner er at presten melder inn lovbrudd som leieremål og helgedagsbrot. Jeg har lagt merke til det samme, spesielt med tanke på leieremål og incest. Presten hadde gjennom sin posisjon stor makt i lokalsamfunnet og mange var nok redd prestens vrede. De 40 dagene en kvinne skulle være innendørs ble muligens praktisert av frykt for reprimander. Det kan likevel stilles spørsmål ved om bøndene fulgte religion kun for religionens skyld. «Bondeæren ble formet gjennom sosialisering og tradisjonsformidling. Dens forestillinger om seksuell skam var derfor mer komplekse og mindre konsekvente enn kirkens teoretiske normer».³⁰⁷

Det skal sies at det var en stor overtro i befolkningen i Nordhordland. Dette kommer ikke så godt frem i rettsakene jeg har studert. Sorenskriverne skrev ned fakta og ikke overtroiske forklaringer. Dette er likevel viktig å ha i mente når man studerer befolkningen. Ett eksempel på overtroen kan være at nyfødte barn kunne bli byttet av huldra, og de la derfor en salmebok, flatbrød og en kniv i vogga for å forhindre dette. Det var også veldig viktig å få barnet døpt

---

³⁰³ Dyrvik, *Festskrift til Historisk Instituttets 40-årsjubileum 1997*, 140.

³⁰⁴ Dyrvik, *Festskrift til Historisk Instituttets 40-årsjubileum 1997*, 140.

³⁰⁵ Døssland, *Strilesoga*. 115.

³⁰⁶ Døssland, *Strilesoga*. 116.

³⁰⁷ Nedkvitne. *Ære, lov og religion i Norge gjennom tusen år*, 192.

raskt, og kvinner som fødte med store smerter fikk en bjørnefot strøket over livet.³⁰⁸ Dette kan minne om det som jeg nevnte tidligere angående barselkvinner og overtroen med rotter. En måte for menneskene i tidlig moderne tid å styre utfallet av avlingen, fødsler og mer var ved å holde fast på visse ritualer. Det ble en tvangsmessig norm av overtro som bidro til mange av tradisjonene nordhordlendingene tok del i. Det var likevel en tanke om «guds vrede» og overtro, og kristendommen hang på mange måter sammen med dette. Døssland refererer til en forordning fra 1675 som kan vise til frykten for guds vrede: «Guds retferdige vredes riis sig endnu i alle hørner i adskillige maader lader see, och vi derfor aldrig kand vide, huad Gud i himmelen med os hafuer i sinde».³⁰⁹

Forhindret kirken og denne overtroen kvinners arbeid? Det kan i tingboksakene se ut som sykdom ved barsel forhindret kvinners arbeid i mye større grad. Samtidig kan tanken om at kvinner skulle holde seg inne i 40 dager ha vært en velsignelse for kvinnen. Troen på at kvinnen var uren kunne være mye mer ødeleggende, ettersom kvinnen ikke kunne røre mat og mange ikke ville ha henne i hus. Det er vanskelig å si hvor mye alt dette ble praktisert, men jeg syns det er viktig å nevne at disse tankene var til stede hos mange. Hvis du var privilegert og hadde nok tjenestefolk som kunne ta over arbeidet for deg, så var det ikke nødvendig at man arbeidet i barselperioden. Hvis man derimot var fattigere kunne man ikke ligge inne i 40 dager for eksempel hvis slåttene måtte bli båret inn eller kyrne måtte bli melket.

6.3.1 Barsel som arbeid

I engelsk bruker man ordet arbeid – labour – for å forklare at noen føder: «To be in labour». Direkte oversatt til norsk betyr det «å være i arbeid». Man ser det samme i det franske språket: «Femme eincnt en travail». Direkte oversatt betyr det «kvinne gravid i arbeid». Travail kan være ordet for arbeid, men også for fødsel. Språket kan gi indikasjon på hva som anses som arbeid. Det kan bety to ting: at å føde er hardt arbeid, men hvorfor ikke da bruke ordet smerte eller lignende? Det kan også bety at å føde var ansett som arbeid og en del av kvinners arbeid. Det er opplagt at kun kvinner kunne føde barn. Risikoen og smerten det medførte ble vist en del hensyn, som vi har sett i tingbøkene.

---

³⁰⁸ Døssland, *Strilesoga*. 104–105.

³⁰⁹ Døssland, *Strilesoga*.107.

Tradisjonelt sett har man kun sett på arbeidsoppgaver for kvinner som husarbeid, gårdsarbeid etc. Fokuset har vært på kvinner og hvordan arbeidet for eksempel førte til større spedbarnsdødelighet, som nevnt av Ståle Dyrvik. Spørsmålet er om barsel *burde* ha blitt ansett som arbeid, eller om det *var* ansett som arbeid? Dette er vanskelig å svare på, men i tingbøkene er det mange eksempler på kvinner som ligger i barselseng og at det godtas. Det er ikke sikkert kvinnene eller mennene anså graviditet, fødsel og barsel som arbeid, men at det likevel var det. Det var fritak for arbeid for å utføre en annen type arbeid. Ifølge kristendommen var det som om kvinnen gikk inn i en annen dimensjon når hun var gravid, under fødselen og i barselperioden. I hverdagslivet var det nok annerledes: gildet etter fødselen, mulige smerter, gleden over å ha fått et barn, og redselen for moren og barnet.

Sheilagh Ogilvie nevner noe interessant med tanke på graviditet og arbeid i sin bok *A bitter living*. Hun forklarer at kvinner i jordbruket arbeidet altfor hardt og langt inn i graviditeten. Dette skadet mange ganger barnet de bar.³¹⁰ Argumentet er at kvinner jobbet like hardt som menn og ble satt på lik linje med dem i arbeidet, såpass mye at en graviditet ikke ble tatt hensyn til. I boka «*Den harde dyst*» nevnes også dette: «Det ble understreket at «den arbeidende Klasse» ofte ville ha vanskelig å overholde en så lang hvileperiode, men at jordmødrene likevel skulle anbefale det.».³¹¹

Det kan tyde på at mange kvinner arbeidet raskt etter fødselen, men at dette ikke ble anbefalt av jordmødrene. Jeg har ikke funnet noen eksempler på dette, men jeg syns det er verdt å nevne ettersom det kan ha vært tilfelle. Forståelsen rundt en kvinnes kropp og arbeidskapasitet før og etter en graviditet ble muligens ofte ignorert. Samtidig var det blant de lærde – jordmødre – en forståelse av at for hardt arbeid kunne skade barnet. I sakene jeg har funnet har jeg inntrykk av at de blir tillatt hvile, i hvert fall etter fødselen. Hvis det ble forventet at kvinner skulle arbeide, eller de ikke hadde et annet valg, kunne det skade barnet. Å føde *burde* bli sett på som arbeid, for både barnet og morens del. Det var en del problemer som kunne oppstå før, under og etter en fødsel: «Mange komplikasjoner kunne true en kvinnes liv i forbindelse med en fødsel – trange bekken som gjorde fødselen langvarig og i verste fall umulig, svake rier, barselfeber osv.».³¹² Graviditet og barselperioden *burde* bli sett

---

³¹⁰ Ogilvie. *A Bitter Living*, 324.

³¹¹ Blom, «*Den harde dyst*», 58.

³¹² Blom, «*Den harde dyst*», 10.

på som arbeid og da fri fra annet arbeid - for kvinnen og barnets beste. Ugifte kvinner arbeidet ofte rett opp til fødselen, og ofte like etter, spesielt hvis de prøvde å skjule at de hadde født.

6.4 Ugifte kvinner i barsel

Det var få rettigheter for kvinner eller barn født utenfor ekteskap i denne tidsperioden. I 1734 kom det en lov som svekket kvinner og barnets stilling, ettersom loven fastsatte at mannen ikke hadde noen forpliktelser overfor dem. Loven ble endret allerede i 1763, mest sannsynligvis fordi så mange kvinner ble lutfattige og det skapte problemer for staten. Den nye loven sa at faren skulle bidra med minst halvparten av omkostningene til barnet fylte ti år.³¹³ Barn født utenfor ekteskap fikk flere rettigheter på starten av 1900-tallet med Katti Anker Møller og de Castbergske barnelovene.³¹⁴ I tingbøkene beskrives barsel også utenfor ekteskap, men da ofte om ulovligheten ved å få barn utenfor ekteskap. Kvinner og barsel blir oftest beskrevet ved ekteskap, men det er også eksempler på ugifte kvinner i barsel. De ugifte kvinnene nevnes ikke som en ettertanke i disse sakene, men er ofte tiltalt eller en stor del av saken selv på grunn av deres uekte barn. Leiermålssaker er slik man finner disse kvinnene, ettersom mange ugifte par havnet i retten for seksuell omgang utenfor ekteskapet.

Ugifte kvinner i barsel var ikke godtatt av samfunnet og som følge av det ble det tatt mindre hensyn til dem. Den ugifte kvinnen var på et vis mindre gravid enn kvinner som var gifte. De skulle fortsette å arbeide, skjule magen, ta vare på barnet i skjul, betale bøter og møte samfunnets fordømmelse. Jeg skal vise til ulike saker hvor det er tydelig at ugifte kvinner ikke ble møtt med den samme komforten som gifte kvinner. De måtte føde på marken, arbeide frem til sekundet de fødte med mer. Dersom det ble oppdaget at en kvinne hadde født et uekte barn førte det med seg skam, men også økonomiske bekymringer i form av leiermålsbøter. Kvinnen måtte betale seks riksdaler og mannen tolv.³¹⁵ Det var dermed dobbelt så hard straff for mannen, og det kan det være flere grunner til. Kvinnen måtte ta vare på barnet, menn tjente bedre og en tredje grunn kan være mennenes uforklarlige forsvinning hvis de gjorde en kvinne gravid.³¹⁶

---

³¹³ Lokalhistoriewiki, NHL, «Leiermål», [Leksikon:Leiermål – lokalhistoriewiki.no](https://snl.no/Leiermål)

³¹⁴ Elisabeth Lønnå. «Katti Anker Møller», *Store Norske Leksikon*, 28.08.2019
https://snl.no/Katti_Anker_M%C3%B8ller

³¹⁵ Sivert Langholm. Francis Sejerstad. *Vandring: Festskrift til Ingrid Semmingen på 70 årsdagen 29.mars 1980*. Oslo: H. Aschehoug og Co, 1980. 111.

³¹⁶ Sogner, *Vandring*, 109.

Ifølge Sølvi Sogner flyktet mange barnefedre etter at de hadde gjort en kvinne gravid. De hadde muligheten til de i motsetning til kvinnen som måtte bære frem barnet. Hun beskriver også noe som er aktuelt for min oppgave: Bare 12 prosent av kvinnene som fikk barn utenfor ekteskap kunne bo og arbeide på samme sted i fødselsperioden. Arbeidet ble dermed forhindret hvis en kvinne fikk barn utenfor ekteskap. Sogner sier dette om kvinnene: «Barselkvinnene flytter geografisk kort, men sosialt langt».³¹⁷ Det oppsummerer en kvinnes stilling etter at hun har født et uekte barn: ryktet deres var ødelagt. Sogner sier også at mange kvinner, hvis de var heldige, kunne flytte inn hos slektninger for å føde barnet. De var derfor avhengige av slektingenes aksept rundt situasjonen.³¹⁸ Tiden kvinnen brukte på fødselen og deretter barsel, førte ikke bare skam over navnet hennes, men også muligheten for å holde på arbeidsplassen. Hvis kvinnen var borte i noen måneder, ville arbeidsgiveren sannsynligvis finne noen som kunne erstatte henne. Barselen skapte dermed problemer i kvinnens arbeidsliv og mulighet for å forsørge seg selv og eventuelt barnet. Arnved Nedkvitne har dette å si om kvinner som fødte barn utenfor ekteskap, og det knyttet direkte med arbeid.

De økonomiske og sosiale følgene av en utenomekteskapelig barnefødsel var alvorlige og langvarige. Jo eldre hun ble, jo vanskeligere var det å få jobb som tjener på en gård. Mange rømte bygda, slik som Magdeli Berge fra Voss som var «rømt øst på til Hallingdal ... De som ble igjen, kunne oppleve å bli behandlet på en krenkende måte.³¹⁹

Jeg viser til et par saker fra tingbøkene som kan forklare litt om ugifte kvinner i barsel. I den første saken fra 1813 forklarer en av deponentene at den anklagede, Synneve Christendatter Lille Sangolt, så annerledes ut som hun hadde vært i barsel.³²⁰ Ifølge tingboken mistenkes Christendatter for å ha født barnet ute på marken og deretter latt det ligge, hvor det senere ble funnet levende.³²¹ Det viktige er deponentens bemerkning om at Christendatter så «annerledes ut», og dette var grunn nok til å tro hun hadde født. Det er mulig han mente at hun så sliten ut, eller kanskje han så tegn til en mage under klærne hennes. Det er derimot sannsynlig at Christendatter hadde skjult dette så godt hun kunne. Slik blir hun beskrevet rett etter den antatte fødselen: «... Hun saae alligevel ilde ud...».³²² Christendatter prøvde å skjule

---

³¹⁷ Sogner, *Vandringene*, 109.

³¹⁸ Sogner, *Vandringene*, 121.

³¹⁹ Nedkvitne, *Ære, lov og religion*, 209.

³²⁰ Tb.NH.Nr.51. 1812-1815, 152.

³²¹ Tb.NH.Nr.51. 1813, 152.

³²² Tb.NH.Nr.51. 1812-1815. 153.

fødselen, men det var tydelig at hun var i dårlig form. Hun fødte helt aleine, og det er naturlig at hun ville være sliten. De fleste kvinner, spesielt de som var gifte, fikk en periode etter fødselen hvor de kunne slappe av. Perioden rundt en fødsel var kritisk for både kvinnen og barnet.

Christendatter hadde arbeidet hele graviditeten hjemme på familiegården, og prøvd å skjule det for familien sin. Hun fortalte at hun hadde prøvd å skjule fødselen for faren:

Da Deponenten og Christen kom hjem med Barnet, laae Anklagede i Sengen; de leverede hende Barnet, og hun tog strax imod det og tilstod, at hun havde nyelig født det ude paa Bøen og henlagt det paa Marken. Deponenten spurgte hende, hvorfor hun ikke tog Barnet hjem med sig? hvortil hun svarede, at hun ikke torde gjøre det for hendes Fader, da hun ikke torde være i Huset hos ham med Barnet.³²³

Faren ble sint på datteren for at hun hadde født barnet på marken, men ytret ikke noe sinne for at hun hadde født et uekte barn.³²⁴ Faren til Synneve bryr seg om barnet hun har født og hun er i tryggere rammer som følge av det. Hun fødte tross alt på hjemgården, og jeg tror det hadde vært annerledes hvis hun hadde vært i tjeneste på en annen gård. Foreldrene var allerede mistenksomme rundt midjemålet til datteren «...at hans Datter, Synneve Christensdatter, begyndte at blive saa tyk, at han maatte formode hun var frugtsom/m/elig».³²⁵ Foreldrenes mistanke forteller meg at de visste, men muligens håpte i det lengste at hun ikke var gravid. Det kommer frem senere at de får vite om graviditeten like før fødselen av Synneve selv.³²⁶

Synneve arbeidet tett opp til fødselen og det kommer fram i et av vitnemålene: «Om Morgenen efterat Barnet var fundet, sagde Anklagede til Deponenten, at hun var gaaet ud for at lukke Faarene ud, og at Fødsels-Smerterne kom paa hende efterat hun havde gjort dette.»³²⁷ Hun var i arbeid helt opp til øyeblikket hun fødte. Synneve prøvde å skjule graviditeten, og hun kunne ikke legge seg syk og vekke mistanke. Synneve fødte aleine, som var en stor fare for både mor og barn. Det interessante er at hun måtte arbeide frem til fødselen, og riene kom

---

³²³ Tb.NH.Nr.51.1812-1815. 153.

³²⁴ Tb.NH.Nr.51.1812-1815. 153.

³²⁵ Tb.NH.Nr.51.1812-1815. 153b.

³²⁶ Tb.NH.Nr.51.1812-1815. 153b.

³²⁷ Tb.NH.Nr.51.1812-1815. 153b.

over henne og kun det stanset henne. Hun arbeidet med sauene frem til kroppen hennes stoppet henne. Til og med da måtte hun skjule barnet, og hadde hun ikke sett «ilde ut» hadde hun muligens fortsatt å arbeide. De ugifte kvinnene fikk ikke føde eller ligge i barsel som arbeid - de måtte arbeide ved siden av. Derfor er distinksjonen mellom de to sivilstatusene så viktig, for det endrer hele synet på kvinner i barsel.

Foreldrene kastet ikke ut Synneve og barnet etter fødselen. De tok imot henne og barnet. Synneve var avhengig av foreldrenes aksept over situasjonen hun var i. Det er som Sogner skriver at i de beste tilfellene fikk kvinnen hjelp av slektninger. Perioden etter fødselen var ikke et stort gilde for Synneve og barnet. Dette var en krise for hele familien, og barselperioden ble dermed fylt med anspenheten rundt barnets fødsel og konsekvensen det kom til å ha for Synneve. I tillegg får man vite at barnets far allerede var gift. Da kunne ikke Synneve og barnefaren Ole gifte seg for å legitimere sitt eget barn, reparere sitt rykte eller unngå straff.³²⁸ Synneve måtte ta konsekvensene av det, og hun ble dømt til en streng straff: «at stryges til Kagen og brændemærkes paa Kinden samt at hensættes til Arbeide i Bergens Tugthaus paa Livstid og betale Actionens Omkostninger.»³²⁹ Straffen er brutal, mest sannsynlig fordi hun forlot barnet for å dø. Barnet overlevde likevel på grunn av familiens årvåkenhet. Det er umulig å vite om Synneve ville hentet barnet senere, men det er mulig ettersom hun viste en form for kjærlighet til barnet ved å pakke det inn i skjørtet sitt.³³⁰ Hva kan dette fortelle oss om barsel knyttet til arbeid og posisjon i samfunnet?

Synneve fikk ingen mild dom i rettssystemet som følge av hennes kjønn eller alder. Det er klart hvis man ser på Synneves harde dom og skamfulle merking i ansiktet. Det blir fortalt litt om Synneves arbeidserfaring, og det kommer fram at hun har gått i tjeneste på et par gårder før hun vendte hjem.

I hendes 13de Aar kom hun ud at tjene hos Helge Halvorsen Dom/m/edal, hos hvem hun forblev i 3 Aar. Derefter tjente hun hos Enken Gjertrud Andersdatter Lieskjæret i ¼ Aar, og endelig hos Carsten Hansen Skouge i 3 Aar. Siden har hun været hjem/m/e hos hendes Forældre.³³¹

---

³²⁸ Tb.NH.Nr.51.1812-1815. 155.

³²⁹ Tb.NH.Nr.51.1812-1815. 198b.

³³⁰ Tb.NH.Nr.51.1812-1815. 154b.

³³¹ Tb.NH.Nr.51.1812-1815. 154b.

Det kan være mange grunner til at hun vendte hjem. Kanskje hun hadde ikke noe sted å gjøre tjeneste eller familien trengte hjelp på gården? Synneve hadde litt arbeidserfaring, men var fortsatt ganske ung: 22 år gammel.³³² Vi har også lært at Synneve arbeidet frem til sekundet hun begynte å føde. Hvis hun hadde vært gift hadde det ikke vært nødvendig å føde på marken og etterlate barnet. Hvis hun følte seg dårlig før eller etter kunne hun slappet av og tatt hensyn til sin graviditet. Det at hun var ugift hindret henne i å ta vare på seg selv og barnet sitt, og etterpå fordømte loven henne for handlingen hennes i en desperat situasjon. Barnet døde heller ikke. Hvis du ikke var gift som kvinne, men gravid, hadde du ingen posisjon i samfunnet. Du trengte enten familiens støtte eller en ektemann. Hvis du ikke hadde noen av delene med et nyfødt barn, var fremtiden din usikker.

Den andre saken fra 1798 omhandler en enke som har fått barn med en dreng. Det kommer tydelig fram i saken at enken hadde inntrykk av at drengen ville gifte seg med henne, noe han ikke ville når det kom til stykket. Kvinnen hadde også to barn fra før som hun måtte forsørge.³³³ Drengen Hans Jonsen Eide ble dømt for leiermålet og dommen lød slik:

Thi tilfindes Tiltalte Hans Jonsen Eide eller Eietræet for dette af ham begaaede Lejermaal imedens han endnu var ucomfirmeeret, i Følge forbemeldte Forordning af 2de Septbr: 1745, at arbeide i Bergens Tugthuus et halvt Aar for der at Tæm/m/es, saa og at betale simple Lejermaals Bøder med 12 rd.³³⁴

Saken avsluttes med at den tiltalte er fornøyd med dommen og ikke vil motsi den. Det interessante her er at skylden legges på drengen. Enken har ifølge tingboken blitt «forført» av drengen. Kvinnen måtte betale bøter som loven sa, men hun slapp fengselsstraff. Jeg mistenker at enkens ønske og lovnad om giftermål kan være en årsak. Her beskyttes kvinnen av samfunnet, ikke gjennom lover, men gjennom skjønn. Ekteskap var en løsning for å gjøre uekte barn ekte, hvis de ble inngått under graviditet. Hvis barnet ble født kort tid etter bryllupet ble det akseptert av den generelle befolkningen, ettersom ekteskapet legitimerte deres utenomekteskapelige forhold. Ifølge Sandvik var halvparten av brudene gravide på 1700-tallet.³³⁵ Denne saken er fra 1796, nesten 1800, men den faller innenfor tidsrommet. Enken håpet på giftermål. Giftermål ble løsningen, ettersom det førte med seg en juridisk pakkeløsning som ga sikkerhet for moren og barnet.

---

³³² Tb.NH.Nr.51.1812-1815. 154b.

³³³ Tb.NH. Nr.48. 1796-1802. 11b.

³³⁴ Tb.NH. Nr.48. 1796-1802. 14b.

³³⁵ Sandvik, «Mor, far og alle barna».

Den tredje saken, fra 1797, er tilknyttet leiermål og blodskam. «... gift Mand Anders Olsen Stald og Stivdotter Brithe Anders Dotter for med hinanden begaaet Lejermaal...».³³⁶ Brithe og Anders er gjennom giftermål i familie. Moren til Brithe, Herborg, er gift med Anders. Blodskam var ulovlig ifølge Christian 5s norske lov, og de som utførte slike handlinger ble straffet med livet – ved halshugging.³³⁷ Dette var i seg selv en alvorlig sak å bli anmeldt for, og jeg skal se på Brithe og hennes situasjon angående arbeid og posisjon. Det er interessant å se at Brithes mor blir tiltalt som å eie en gård: «1ste Vidne Niels Olsen tienende paa Gaarden Stald hos Tiltalte Anders Olsens Hustrue...».³³⁸ Herborg har vært gift før, og fått barn med sin tidligere ektemann, blant annet Brithe. Hun har deretter giftet seg på nytt. Det var Anders som kom inn på gården og ikke Herborg. Etter det har Anders og Brithe innledet et forhold av et slag og Brithe ble gravid. Brithe føder på samme måte som Synneve på hjemgården, men hun føder ikke alene på marken, men i huset. Hun fikk hjelp av moren sin: «Tiltalte Brithe Anders Dotter havde faaet Barsel ondt, hvilken Kone Herborg Anders Dotter blev hentet for at være behielpelig ved Barnefødselen.»³³⁹ Brithe fikk en del støtte av familien selv om de hadde begått blodskam. Det er først rettsaken og mulig senere dom som hindrer Brithes liv. Vi får ingen avslutning på denne saken og den forsvinner brått fra tingbøkene. Vi vet ikke hva som skjedde med Brithe og Anders, men vi vet derimot hva loven tilsa – halshugging.

Den fjerde saken, fra 1797, minner om Synneves, men vi får mer innsikt i hvordan det var å føde på en fremmed gård. Marthe Magnesdatter arbeidet som tjenestepike, og det kom frem at vitnet ble overrasket over å få vite at Marthe hadde født: «Paa tilspørgende forklarede Vidnet at være aldeeles ubekjendt at den tiltalte Marthe Magnesdatter havde gjort nogen Barnefødsel forinden den 26 Maji sidstleeden».³⁴⁰ Hun bemerket også at Marthe arbeidet som vanlig: «...og den tiltalte Marthe Magnesdatter dagen efter Skjærtorsdag da hun var bleven smal over livet uddrettede fuldkomment Arbejde som Tjenestepiger i Almindelighed plejer at udrette uden at Vidnet mærkede den ringeste Svagthed.»³⁴¹ I dagene etter fødselen, barselperioden, arbeidet Marthe som vanlig. Kanskje var hun i god form? Det er også mulig at Marthe prøvde

---

³³⁶ Tb.NH. Nr.48. 1796-1802.15.

³³⁷ Christian 5s Norske lov 1687, Sjette bok, 13 kapittel "Om Løstgighed", artikkel 14.

³³⁸ Tb.NH. Nr.48. 1796-1802.15.

³³⁹ Tb.NH. Nr.48. 1796-1802.16.

³⁴⁰ Tb.NH. Nr.48. 1796-1802. 53.

³⁴¹ Tb.NH. Nr.48. 1796-1802. 53.

å skjule fødselen ved å arbeide som normalt. Ettersom barnet døde eller ble drept rett etter fødselen håpet muligens Marthe å komme unna med det.³⁴² Da kunne hun beholde arbeidsplassen sin. Hun behøvde ikke brødfø en ekstra munn og hun ville ikke bli tynget av skammen av å ha et utenomekteskapelig barn.

6.5 Hva kan dette si om barselkvinnerens posisjon i samfunnet?

Giftede kvinner var i en bedre situasjon når det kom til barsel ettersom de ble tatt mer hensyn til. De var respektert og fikk hvile ut etter fødselen. Dette var bra for både mor og barn. Hvis du på den andre siden var ugift og fikk barn, ble det ikke tatt like mange hensyn. De fleste prøvde å skjule graviditeten, enten for skammens skyld eller de dyre leiermålsbøtene. Kvinnene ble i større grad tvunget til å arbeide like før og like etter fødselen, ettersom felleskapet ikke godtok deres utenomekteskapelige barn. De godtok derfor heller ikke problemene en graviditet førte med seg. Kvinner ble avhengig av tilgivende slektninger for å kunne overleve et slik fall fra nåde.

Hva kan dette fortelle oss om kvinners posisjon? Hvis du giftet deg og holdt deg innenfor de aksepterte rammene ble du tatt hensyn til. Å gifte seg endret en kvinnes posisjon i samfunnet. Hun kunne bli gravid, uren eller ikke, men hun ble tatt hensyn til. Hun ble hyllet med et barselgilde og behøvde ikke skjule barnet sitt. Dette er kanskje en selvfølge, men det var ikke langt mellom «ekte barn» og «uekte barn». Vi vet at halvpartene av brudene var gravide da de giftet seg og de legitimerte på denne måten barnet sitt. Alle hadde ikke denne muligheten, og det førte til en rekke «uekte barn».

---

³⁴² Tb.NH. Nr.48. 1796-1802. 54b.

7 Konklusjon

I denne oppgaven har jeg tatt for meg kilder fra tingbøkene i Nordhordland for å undersøke hvordan de kan brukes som kilde til kvinners arbeid og deres posisjon i samfunnet i tidlig moderne tid. Det er tydelig at kvinners arbeidsoppgaver henger sammen med hennes posisjon i samfunnet, samt hennes sivilstand.

Tingbøkene viser at kvinnene arbeidet allsidig og like mye som mennene. De hadde derimot ikke like mange rettigheter som dem. De var avhengige av å være gift for å få høyere status i et samfunn hvor giftermål ble satt høyt. Det var viktigere for kvinner enn for menn å være gift. Tingbøkene viser at en kvinne alltid ble omtalt med sin sivilstatus, mens en mann ikke ble det. Giftemål var viktig for begge parter da ekteparet sammen kunne forvalte et levebrød. Arbeidssituasjonen på gårdene i Nordhordland var ikke statisk, men i forandring gjennom året ut ifra praktiske hensyn. De gifte kvinnene tok for eksempel ansvar for å styre gården når mannen var ute på fiske i lengre perioder. Dette er særlig tydelig når ektemannen var borte vår, sommer og høst, og viktige arbeidsoppgaver skulle utføres på gården. Dette viser at kvinnene ikke bare jobbet innendørs, men at de hadde mye ansvar også utenfor huset. Innlosjering var også en mulighet for ekstra inntekt blant gifte kvinner. Dette ser man i større grad hos enker i de eksemplene jeg har funnet.

Kapittelet om enker viser at de hadde større makt og mer handlingsrom enn en gift kvinne. Hun hadde statusen til en som var gift, men var også blitt familiens overhode som følge av mannens bortgang. Det kan minne om gifte kvinner med syke ektemenn hvor kvinnen måtte ta mer ansvar på gården. Enker med leilendingsgård var spesielt attraktive hos unge menn uten gård, da de unge mennene kunne gifte seg til kone og gård. Dette var også en fordel for enkene da de fant seg en yngre mann med stor arbeidskapasitet. Samtidig mistet kvinnen kanskje noe makt til den nye ektemannen. Som enke hadde du en sterkere posisjon i samfunnet enn en gift eller ugift kvinne. Døssland poengterer at det var livsviktig å gifte seg på nytt, men dette stiller jeg spørsmål ved. Det var livsviktig hvis du trengte hjelp fra en ektemake og ikke hadde mulighet til å ha folk i tjeneste eller hjelp fra voksne barn. Jeg har funnet flere eksempler der enker styrer levebrødet sitt aleine. Det er fullt mulig at disse enkene giftet seg senere, men i de tilfellene jeg har sett klarte en del av enkene seg bra.

Ugifte kvinner var på mange måter usynlige i et samfunn hvor ekteskap var satt høyt. Mange av de gikk i tjeneste og arbeidet på sin hjemgård. Vi vet at 10 prosent av kvinner aldri giftet seg. De var i større grad sårbare når det kom til deres ære og de var ikke beskyttet av sivilstanden gift eller enke. Anklager som ble reist mot dem måtte ofte bekjempes i retten, om det dreide seg om tyveri eller at hun drev et lite ærefullt hus. Det var viktig for en kvinne å opprettholde sin ære, blant annet for å kunne beholde sitt arbeid eller finne nytt. En kvinnes ære hang sammen med hennes posisjon i samfunnet. Om man var ugift var det liten sannsynlighet for å bli rik, da man som kvinne ofte arbeidet i lavtlønnede yrker. For eksempel tjente tjenestepikene mindre enn tjenestedrengene.

Tjenestepikene jeg fant eksempler på i tingbøkene arbeidet hardt fysisk og hadde stort ansvar på gårdene de jobbet. Basert på tidligere forsknings konklusjoner kan man si at kvinners fysiske styrke har vært undervurdert. Eksempler viser at de klatret fjellet Ulriken, melket kuer og samlet lyng. Landbruksarbeid var fysisk krevende for begge kjønn og man hjalp til der man kunne. Det var dyrt å ha tjenestefolk i arbeid, så det ble forventet at de tok i et tak der det trengtes. Tjenestefolket var på mange måter sårbare, ettersom de ble svært avhengige av arbeidsgiveren sin. Eksempler fra tingbøkene viser at flere av tjenestepikene var vitne til vold. De var også sårbare for maktmisbruk, ved at husbonden kunne ta seg friheter med tjenestepikene. De ville i tillegg ikke bli tatt for løsgjengeri, noe som gjorde at de kanskje ble hos en arbeidsgiver lenger enn de egentlig ønsket. Tjenestefolket ville ofte ikke vitne mot sin arbeidsgiver. Å gå i tjeneste er arbeidet hvor kvinner er mest synlig, og derfor har det vært viktig å studere dette.

Barsel kan bli beskrevet på mange måter: fest over et født barn, en død mor eller/og barn, urenheter hos kvinnen, skammen over et barn født utenfor ekteskap med mer. Det barsel sjelden beskrives som er arbeid, noe jeg mener det bør anses som. Tingbøkene belyser hvordan noen kvinner fikk fri fra annet arbeid som følge av tiden før, under og etter barsel - dette gjaldt i hovedsak gifte kvinner. Sårbarheten ved å være ugift kommer sterkt fram ved graviditet, da eksempler viser kvinner som måtte raskt tilbake til arbeid for å skjule fødselen. Med mindre du var gift, ble ikke barsel ansett som arbeid. Gifte kvinner ble tillatt hvile fra arbeid, og kunne blant annet utestå fra tinget. Ugifte kvinner kunne møte sterke reaksjoner fra samfunnet dersom graviditeten ble avslørt: leiermålsbøter, fordømming fra de rundt henne, miste

arbeidsplassen med mer. Barnefaren kunne mye lettere frasi seg ansvar ved å ikke være til stede eller nekte for at barnet var hans. Jeg argumenterer derfor for at graviditet og barselperioden bør ses som et arbeid for kvinnen. Dette utgjorde også store deler av en kvinnes liv, da kvinner i gjennomsnitt fødte seks barn i løpet av livet.

Hva kan vi si om kvinners arbeid og deres posisjon i samfunnet? Arbeidsoppgavene var avhengig av hvilken posisjon og sivilstatus kvinnen hadde, men alle kvinner, uansett posisjon, arbeidet fysisk. Hovedfokuset mitt har vært hvordan kvinnene arbeidet på gårdene.

Allsidigheten er tydelig hos både tjenestepiker og kona på gården. Posisjonen man hadde i samfunnet var i stor grad avhengig av hvilken sivilstand kvinnen hadde. Hvis man var gift eller enke hadde man forhøyet posisjon. Vi har sett ett eksempel på at budeier hadde høy status uavhengig av sivilstand. Dette ses gjennom lønn. Dette er derimot unntaket, og ikke regelen. Kvinnens sivilstand var det viktigste i et samfunn hvor giftermål ble satt høyt, og hvor kvinners sivilstatus ble spesifisert i tingbøkene. Ugifte kvinner i arbeid var mindre sikret om man for eksempel skulle få barn, som vist i barselkapittelet.

I likhet med *Gender and Work* forfatterne og Ogilvie har jeg sett at tingbøker er en god kilde til kvinners arbeid. Rettsakene er øyeblikksbilder, men gir allikevel innsikt i kvinners arbeidsforhold. Flere rettsaker har vist at kvinner gjetet sauer, drev med innløsning, var budeier, skar lyng også videre. Tingbøkene har derimot ikke vært en kilde til konkrete eksempler på arbeidsoppgavene som må ha blitt utført av kona når mannen for eksempel var på borte på fiske. Likevel kan man indirekte slutte fra mannens fravær at kona må ha hatt ansvar og utførte mye av arbeidet hjemme på gården.

Hva med Sigurðsson sitat? «I byane finn vi stort sett den same arbeidsdelinga som på landsbygda. Kvinnen arbeidde for det meste innandørs og mennene utendørs».³⁴³ Basert på funnene i tingbøkene og min analyse av disse vil jeg påstå at dette sitatet kan motbevise. Kvinners arbeid var mer nyansert enn det sitatet gir uttrykk for. Kvinnene på gårdene måtte hjelpe til hvor det var bruk for dem, og da var ikke deres kjønn viktig. De kunne også arbeide

---

³⁴³ Sigurðsson, *Norsk Historie 800-1536*, 191.

utenfor familiegården hvis gården ikke var stor nok til å holde alle i arbeid. De hadde også ansvar for å brødfø familien, og tok på seg lønnet arbeid på andre gårder, ved innløsning og mer. Ugifte kvinner hadde ikke like mange muligheter som gifte kvinner på arbeidsmarkedet, men de kunne i løpet av livet arbeide seg til en lønn på mannsnivå. Det lønnet seg å gifte seg, ettersom man fikk flere muligheter. Dette ga mange kvinner et sikkert liv med familie og inntekt. Dette viser at en kvinnes posisjon i samfunnet ofte var avhengig av en mann. Hva de arbeidet med var påvirket av deres sivilstand, og arbeid og sivilstand virket igjen inn på deres posisjon i samfunnet.

8 Ressurser

Liste over forkortelser:

- Tb.NH: Tingbok Nordhordland.
- NHL: Norsk Historisk Leksikon hentet fra Lokalhistoriewiki - med tillatelse fra Cappelen Damm.

Kilder:

Lest på Digitalarkivet.no. Avskrifter av tingbøker for Nordhordland v. Håkon Aasheim.

Tingbok for Nordhordland. Nr.44. 1760-1768.

Tingbok for Nordhordland. Nr.45. 1768-1771.

Tingbok for Nordhordland. Nr. 46. 1771-1778.

Tingbok for Nordhordland. Nr.47. 1785 – 1790.

Tingbok for Nordhordland. Nr.48. 1796-1892.

Tingbok for Nordhordland. Nr.51. 1812-1815.

Christian 5s Norske lov 1687.

Wessel Berg, Fr. Aug. *Kongelige rescripter, resolutioner og collegialbreve for Danmark og Norge i tidsrummet 1660-1813 - andet bind 1746 - 1780*. Christiania:

J.W.Cappelen: 1842.

Forskningslitteratur:

Antun, Monika. «Kvinnene på bygdetinget i Nordhordland midt på 1600-tallet Ei gransking av kvinners stilling og posisjon i tinginstitusjonen ; Retthandheving og praksis i Nordhordland sorenskriveri 1642-1668», Masteroppgave. Universitetet i Bergen. 1999.

Blom, Ida. «*Den harde dyst*» *fødsler og fødselshjelp gjennom 150 år*, Bergen: J.W.Cappelens Forlag, 1988.

Bugge, Anders, Hallvard Lie, Johan Schreiner, Didrik Arup Seip, Finn Hodnebø. *Kulturhistorisk Leksikon for nordisk middelalder – fra vikingtid til reformasjonstid*, Bind 1. Oslo: Gyldendal Norske Forlag, 1956.

Drake, Michael. *Population and Society in Norway 1735 – 1865*, London: Cambridge University press, 1969.

Dyrvik, Ståle. *Norsk Historie 1536-1814 Vegar til sjølvstende*, Oslo: Det Norske Samlaget, 2011.

Døssland, Atle, John Ragnar Myking. Egil Nysæter, Ingvild øye. *Strilesoga – Nord-og midhordland gjennom tidene – band 3- Frå 1650 til 1800*. Bergen: Eide Forlag, 1998.

Ersland, Geir Atle, Edgar Hovland, Ståle Dyrvik. (red). *Festskrift til Historisk Instituttets 40-årsjubileum 1997*. Bergen: Historisk Institutt Universitetet i Bergen, 1997.

Folketeljinga 1801 ny bearbeiding. Oslo: Statistisk Sentralbyrå, 1980.

Hagemann, Gro, Kari Melby, Hege Roll-Hansen, Hilde Sandvik, Ingvild Øye. *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*. Oslo: Cappelen Damm, 2020.

Hartvedt, Gunnar Hagen red. *Hordaland og Bergen, bygd og by i Norge*. Oslo: Gyldendal Norsk forlag, 1976.

Jacobsen, Benny, Maria Ågren. *Levebröd - Vad vet vi om tidligmoderne könsarbetsdelning?* Uppsala: Swedish Science Press, 2011.

Langholm, Sivert, Francis Sejerstad. *Vandringer: Festskrift til Ingrid Semmingen på 70 årsdagen 29.mars 1980*. Oslo: H. Aschehoug og Co, 1980.

Landsverk, Halvor. *Gilde og Gjestebod*, Oslo: Det Norske Samlaget, 1967.

Lindström, Jonas, Karin Hassan Jansson, Rosemarie Fiebranz, Benny Jacobsson and Maria Ågren. “Mistress or Maid: the Structure of Women's Work in Sweden, 1550–1800.” *Continuity and Change* 32, no. 2 (2017): 225–52. doi:10.1017/S0268416017000200.

Nedkvitne, Arnved. *Ære, lov og religion i Norge gjennom tusen år*, Oslo: Scandinavian Academic Press, 2011.

Myking, John Ragnar. *Attractive marriage partners? Tenant widows and remarriages in western Norway in the seventeenth and eighteenth century*. “Scandinavian Journal of History”, 29:3-4, 225-239, DOI: 10.1080/03468750410008761.

Ogilvie, Sheilagh. *A Bitter Living – Women, Markets, and Social Capital in Early Modern Germany*. New York: Oxford University Press, 2003.

Pihl, Christopher, Maria Ågren. «Vad var en hustru? Ett begreppshistoriskt bidrag till genushistorien», *Historisk Tidskrift Sweden* 134 no.2, (2014), 170–190, 181.

[HT 2014 2 170-190 pihl agren.pdf \(historisktidskrift.se\)](#)

Sigurðsson, Jón Viðar, Anne Irene Riisøy. *Norsk Historie 800-1536 – Frå krigerske bønder til lydige undersåttar*. Norge: Det Norske Samlaget, 2011.

Skjelbred Bolstad, Ann Helene. *Uren og hedning – barselkvinne i norsk folketradisjon*, Norge: Universitetsforlaget 1972.

Stokke, Karen-Marie. «Mellom tjenestetvang og tukthusstraff, Løsgjengerbestemmelser i praksis». Masteroppgave. Universitetet i Oslo. 2019.

Østhus, Hanne. «Vanartige tjenestefolk eller uordentlige husbønder? Tjenestefolk i arbeidskonflikter i Christiania på slutten av 1700-tallet». Masteroppgave. Universitetet i Oslo. 2007.

Ågren, Maria. "Making Her Turn Around: The Verb-Oriented Method, the Two-Supporter Model, and the Focus on Practice." *Early Modern Women* 13, no. 1 (2018): 144-152. doi:10.1353/emw.2018.0057.

Leksikon og oppslagsverk:

Amundsen Bugge, Arne. *Lokalhistoriewiki*. NHL. «Presteenke».

[Leksikon:Presteenke – lokalhistoriewiki.no](#)

Det norske akademis ordbok, «madam». [madam - Det Norske Akademis ordbok \(naob.no\)](#)

Dybdahl, Audun. «budeie» *Store Norske Leksikon*, sist endret: 7.10.2019.

[budeie – Store norske leksikon \(snl.no\)](#)

«fogd», *Store Norske Leksikon*, sist endret: 20.02.2018.

[fogd – Store norske leksikon \(snl.no\)](#)

«Inngangskone», *Store norske leksikon*, 1. september 2020,

<https://snl.no/inngangskone>

Jakhelln, Henning. «arbeidsmiljø», *Store Norske Leksikon*, sist endret: 28.01.2018.

[arbeidsmiljø – Store norske leksikon \(snl.no\)](#)

Jørgensen, Helge. «gjestgiveri», *Store Norske Leksikon*, hentet: 29.01.2020.
[gjestgiveri – Store norske leksikon \(snl.no\)](https://snl.no/gjestgiveri)

Lønnå, Elisabeth. «Katti Anker Møller», *Store Norske Leksikon*, 28.08.2019.
https://snl.no/Katti_Anker_M%C3%B8ller

Lokalhistoriewiki. NHL. «Mikkelsmesse», [Mikkelsmesse – lokalhistoriewiki.no](https://lokalhistoriewiki.no/Mikkelsmesse)

Lokalhistoriewiki. NHL. «Offiserer og militær struktur». [Leksikon:Offiserer og militær struktur – lokalhistoriewiki.no](https://lokalhistoriewiki.no/Leksikon:Offiserer_og_milit%C3%A6r_struktur)

Lokalhistoriewiki. NHL. «Leiermål», [Leksikon:Leiermål – lokalhistoriewiki.no](https://lokalhistoriewiki.no/Leksikon:Leierm%C3%A5l)

Lokalhistoriewiki. «Protoindustri», NHL. [Protoindustri – lokalhistoriewiki.no](https://lokalhistoriewiki.no/Protoindustri)

Sandvik, Hilde. «Mor, far og alle barna», *Norgeshistorie.no*, 13.03.2020.
<https://www.norgeshistorie.no/grunnlov-og-ny-union/1304-mor-far-og-alle-barna.html>

Thorsnæs, Geir. «Ulriken», *Store norske leksikon*, hentet 3. september 2020 fra
<https://snl.no/Ulriken>

Tschudi-Madsen, Stephan. «Fargesymbolikk», *Store Norske Leksikon*, 30.09.2019.
[fargesymbolikk – Store norske leksikon \(snl.no\)](https://snl.no/fargesymbolikk)